T.C.

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SANCAK BÖLGESİNDE HIRİSTİYANLIK VE İSLÂM (15-17. yüzyıllar)

SELMA SARAÇ

TEZ DANIŞMANI

DR. ÖĞR. ÜYESİ İLİR RRUGA

EDİRNE 2022

Tezin Adı: Sancak Bölgesinde Hıristiyanlık ve İslâm (15-17. yüzyıllar)
Hazırlayan: Selma SARAÇ

ÖZET

Çalışmamızda, 15. - 17. yüzyıllar arasında Sancak'taki Ortodoks Hıristiyanlar ve Müslümanların genel durumu ele alınmaktadır. Bilindiği üzere Boşnaklar ve Sırplar, bu bölgede yüzyıllardır beraber yaşamaktalardır. Bölge insanlarının farklı dinleri benimsemiş olmaları, bölgeye bir zenginlik getirmiş olmasının yanı sıra, tarih içerisinde, dinler arası veya mezhepler arası anlaşmazlıkları da meydana getirmiştir. Aralarındaki anlaşmazlıkların ve tartışmaların boyutunun tarihte katliamlara kadar vardığı da görülmektedir. Dolayısıyla söz konusu bölgede, tarih boyunca savaş ve katliam yaşanmıştır. Bu bağlamda Sancak bölgesinde Hıristiyanlığın Ortodoks mezhebinin ve İslamiyet'in, doğuşu ile gelişimi ve bu olguların nüfusun sosyolojik, politik, teolojik ve kültürel yaşam tarzı üzerindeki etkileri çalışmada bilimsel ve objektif bir yaklaşımla ele alınarak tespit edilmeye çalışılmıştır. Gerçekleri ortaya koyarak, varılan sonuçlar doğrultusunda, Sancak'ta barış ve istikrarın sağlanması için katkıda bulunulacağını umut ediyoruz. Ayrıca liderlerinin inançlarından ötürü iki devletin farklı idarı kurallar ile yönetilmiş olmaları durumu da araştırmanın kapsamı dahilindedir. Yine çalışmada incelenen ve günümüze dek korunmuş olan dinî-mimarî yapılar, Sancak bölgesindeki Hıristiyanlığın, İslamiyet'in ve bölgedeki devletlerin varoluşuna da tanıklık etmektedir.

Anahtar kelimeler: Sancak, Tarih, Hıristiyanlık, İslamiyet, Sırp, Boşnak, Hıristiyan, Müslüman

Name of Thesis: Christianity and Islam in the Sanjak Region (15th-17th centuries)
Prepared by: Selma SARAÇ

ABSTRACT

In our study will evaluate the general conditions of the Ortodox Christians and Muslim communities of Sanjak region from the 15th to 17th Centuries. As it is known Bosnians and Serbians have cohabited in this region for centuries. Although the cohabitation and embrace of diferent faiths has brought much wealth to the region, it has olso lead to many disputes between faiths and their respsektive sects. History has shown that these arguments and disputes have from time to time grown to epic proportions even leading to genocides. It it then appropriate to say that this region bears witness to a history of war and genocide. In this context, the birth and development of the Ortodox sect of Christianity and Islam in the Sanjak region and the effects of these phenomena on the sociological, political, theological and curtular lifestile of the population have been tried to be determined in the study whith a scientific and objective approach. Contributing to the establishment of peace and stability in Sanjak by recealing the truth in line whith the conclusions reached is an important feature of this study. In addition, the the situation that the two states were governed by different administrative rules due to the beliefs of the their leaders is also whitin the scope of the research. Again, the religious-arhitectural srtuctures examined in the study and preserved until today, testify to the existence of cristianity, Islam and the states in the Sanjak region.

Keywords: Sanjak, History, Cristianity, Islam, Serbian, Bosnian, Cristian, Muslim

ÖNSÖZ

Balkanlardaki hâkimiyeti boyunca Osmanlı Devleti'nin önemli merkezlerinden biri olan Sancak bölgesinde, Osmanlı Devleti'nin Balkanlardan çekilmesiyle birlikte farklı bölgelerde de olduğu gibi hızlı bir şekilde dinî, siyasi, ekonomik ve benzeri değişiklikler meydana gelmeye başlamıştır. Sancak coğrafyası geniş olmasa da etnik bakımdan Boşnak, Sırp, Karadağlı ve Arnavutların; dinî bakımdan ise Müslümanlar ile Hıristiyanların yüzyıllardır beraber yaşamaya çalıştığı bir bölgedir. Stratejik konumu nedeniyle hem Boşnakların hem de Sırpların kendilerine ait gördükleri bir toprak parçası olan Sancak, tarih boyunca meydana gelen isyanlar ve savaşlarda sık sık masum insanların kanına bulanmıştır. Boşnaklar yaşadıkları tüm zorluklara rağmen, yüzyıllardır bu toprak parçasına, ulusal kimliğine ve inancına sahip çıkma adına büyük bir gayret ile mücadele etmişler ve ağır bedeller ödemişlerdir.

Uzun bir geçmişe sahip olan Sancak'ın tarihini araştırırken konuya tek bir perspektiften yaklaşmak yerine, mesele Orta Çağ'da Sırp Devleti'nin kurulması, gelişmesi ve zirve dönemi, Osmanlı idaresinin ilk iki yüzyıllık döneminde Hıristiyanlık gibi başlıklar altında ele alınmıştır. Ayrıca Osmanlı'nın bölgeyi fethedişinden 17. yüzyıla kadar olan süreçte bölgede İslâm'ın yayılışı başlığına da yer verilmiştir. Bu dönemin seçilmesindeki amaç, Türk ve Sırp tarihi kaynaklarında bu iki devlete ait farklı şekillerde sunulan bilgilerin gerçek durumunu tespit edebilmektir.

Boşnaklar farklı bir devletin himayesi altında veya bağımsız oldukları dönemlere bakılmaksızın tarihin her döneminde önemli bir rol icra etmişlerdir ve tarih boyunca önemli ilim adamları yetiştirmişlerdir. Ancak Sancak bölgesi ile ilgili yapılan çalışmalar nicelik ve nitelik açısından yetersiz olduğundan özelde Boşnakların ilim tarihine katkıları, genelde ise bölgenin tarihî, sosyal, kültürel, dinî yapısı tüm boyutlarıyla ortaya konulmamıştır. Dolayısıyla Sancak bölgesinin akademik çalışmalara konu olması ve bölge hakkında detaylı araştırmaların yapılması gerektiği ortaya çıkmıştır. Ayrıca bölgenin tarihini araştıran Sırp araştırmacıların milliyetçi saiklerle hareket etmesiyle bilimsel sonuçların çaptırılmış olması ihtimal dahilindedir. Bunun sonucunda da Boşnaklar kendi tarihlerini Sırp araştırmacılardan öğrenmek gibi

olumsuz bir durum ile karşı karşıya kalmışlardır. Söz konusu çalışmaların arka planında yer alan ön yargılar, zaman zaman sözlü ve fiili olarak gerçekleşen saldırıları da beslemiştir. Bununla birlikte nicelik açısından yetersiz kalsa da Boşnak araştırmacılar hem Batı hem de Doğu kaynaklarından yararlanarak bölgenin nesnel tarihini ortaya çıkarmaya çalışmışlardır.

İnsanoğlunun tarih yolculuğu içerisinden bu çalışmaya konu olarak Sancak'ta Hıristiyanlık ve İslâm tarihinin seçilmesinin sebebi Türkiye'de ve Balkanlar'da bu konunun çalışılmamış olmasıdır. Ayrıca bu çalışmanın Türkçe olarak yapılmış olması da çalışmayı özgün kılmaktadır. Çalışma böyünca Sancak'ta Hıristiyanlık ve İslâm tarihi irdelenmekle kalmayıp bölge bağlamında Boşnaklar ve Sırplar arasındaki ilişkiler de ele alınmıştır. Bu araştırmanın bir ilk olmadığı gibi bir son da olmayacağı, Sancak'ı seven ve ilgi duyan, üzerinde çalışarak katkı vermek isteyen genç araştırmacılar tarafından yapılacak daha sonraki araştırmalar için bir teşvik ve girizgâh olacağı ümit edilmektedir.

Son olarak, tez konusunun doğduğum topraklar üzerine oluşunun çalışma şevkimi arttırdığını belirtmek isterim. Konu seçimi ve araştırmamın her aşamasında, beni sabır, anlayış ve samimiyetle karşılayan, bilgi ve tecrübeleriyle yol gösteren kıymetli hocam ve danışmanım sayın Dr. Öğretim Üyesi İlir RRUGA'ya teşekkürlerimi arz ediyorum. Ayrıca çalışma sürecinde ihmal etmeme rağmen beni anlayışla karşılayan ve bana her türlü desteği veren aileme teşekkürü bir borç bilirim. Bu çalışmamı beni büyütüp yetiştiren ve her zaman yanımda duran kıymetli Zubejda (Zubeyde) anneme ve merhum Ruso (Ruşo) babama ithaf ediyorum.

Selma Saraç

İÇİNDEKİLER

ÖZET i

ÖNSÖZ iii

KISALTMALAR viii

GİRİŞ 1

1. Araştırmanın konusu, metodu, kapsamı ve kaynak değerlendirmesi 1

1.1. Konu 1

1.2. Kılavuz: Araştırmanın Metodu 2

1.3. Kapsam ve Sınırlamalar 2

1.4. Kaynakça Değerlendirmesi 3

2. Sancak bölgesinin coğrafi özelikleri, nüfusu ve dini yapısı 4

2.1. Sancak'ın Coğrafî Özellikleri 4

2.2. Sancak'ta Nüfusun Etnik ve Dinî Mensubiyeti 5

2.3. Sancak Halkının Kültürel Yapısı 6

2.4. Anahatlarıyla Sancak'ın Tarihçesi 9

I. BÖLÜM: SANCAK'TA HIRİSTİYANLIK 13

İLK SIRP DEVLETİ DÖNEMİ'NDE SANCAK'TA HIRİSTİYANLIK (12.-15. yüzyıllar) 13

1. Sancak Bölgesinde Hıristiyanlığın Yayılması ve Bağımsız Sırp Devleti'nin Kurulması 13

2. 1219-1346 Yılları Arasında Sırp Ortodoks Kilisesi, Başpiskoposluk 21

3. Bağımsız Sırp Ortodoks Kilisesinin Kuruluşu 24

4. 1346-1459 ve 1459-1557 Yılları Arasında Sırp Ortodoks Kilisesi 26

5. İpek (Peç) Patrikhanesi 31

6. Sırp Yönetimi Sırasında Bogomil Öğretimi ve Durumu 38

7. Sancak Hıristiyanlarının ve Sırp Ortodoks Kilisesinin Osmanlı Devleti'ndeki Durumu 43

II. BÖLÜM: SANCAK'TA İSLÂMİYET 48

SANCAK BÖLGELERİNİN OSMANLI HAKİMİYETİ ALTINA GİRMESİ 48

1. Osmanlı'nın Sırbistan'ı Fethedişi 48

2. İslâm'ın Sancak Bölgesi'ne Gelişi ve Mevcut Nüfus Tarafından İslâm'ın Kabulü 49

3. Boşnak Kimliğinin Oluşması 53

4. Osmanlı Devleti'nin Sancak'ta Kurduğu Eğitim Sistemi 56

4.1. Mektepler 57

4.2. Medreseler 58

4.3. Tekke 60
5. Nüfusun İslamlaşmasında Şehirlerin Rolü 61
III. BÖLÜM: SANCAK ŞEHİRLERİ 64
SANCAK ŞEHİRLERİNİN ORTA ÇAĞ YERLEŞİMİNDEN DOĞULU ŞEHİRE DÖNÜŞÜMÜ 64
1. Novi Pazar (Yeni Pazar) 64
1.1. Kiliseler 68
1.2. Manastırlar 69
1. 3. Camiler 71
2. Tutin 78
2. 1. Manastırlar 80
3. Rozaje (Rojaye) 81
3. 1. Camiler 84
4. Sjenica (Seniçe) 84
4. 1. Manastırlar 87
5. Nova Varoş (Yeni Varoş) 87
6. Priboj (Priboy) 91
6. 1. Manastırlar 93
7. Prijepolje (Prepol) 95
7. 1. Manastırlar 98
7. 2. Camiler 100
8. Bijelo Polje (Akova) 101
8. 1. Bihor 102
8. 2. Vraneş Nahiyesi 103
8. 3. Nikoljc Pazar 103
8. 4. Kiliseler 104
8. 5. Manastırlar 104
8. 6. Camiler 105
9. Berane 105
9.1. Manastırlar 107
10. Plevle (Taşlıca) 108
10. 1. Manastırlar 110
10. 2. Camiler 112
11. Plav ve Gusine 114

11. 1. Manastırlar 117
11. 2. Camiler 117
SONUÇ 118
KAYNAKÇA 120

KISALTMALAR

a.g.e.	**:** Adı Geçen Eser
a.g.m.	**:** Adı Geçen Makale
bkz.	**:** Bakınız
bs.	**:** Baskı
Çev.	**:** Çeviren
Ed.	**:** Editör
Gös. yer.	**:** Gösterilen Yer
s.	: Sayfa
sy.	: Sayı

GİRİŞ

1. Araştırmanın konusu, metodu, kapsamı ve kaynak değerlendirmesi

1.1. Konu

Hıristiyanlığın bir mezhebi olan Ortodoksluğun ve İslamiyet'in Sancak'ta oluşumunun ve gelişiminin, Hıristiyanların ve Müslümanların yaşam biçimlerinin, devletlerinin, dinî topluluklarının, kuruluşlarının, yönetimlerinin ve iki farklı dinin mensuplarının karşılıklı ilişkilerinin incelenmesi; bu çalışmanın konusudur. Çalışmada Sırp, Boşnak ve Türk araştırmacıların kaynaklarından yararlanılarak onların fikirleri ve farklı bakışlarına dikkat çekilmiş ve böylece bu bölgede yaşayan Ortodoksların ve Müslümanların tarih boyunca bulundukları genel durumlarına dair gerçekçi bir tablo sunulmaya çalışılmıştır.

İlk Sırp devletinin politikalarını ve bilhassa Ortodoks inancına mensup olmayan vatandaşlara yönelik izledikleri politikalarını incelediğimizde bu konuda müsamahalı olmadıkları görülmektedir. Zira Nemaniç Hanedanlığı Dönemi'nde Sancak bölgesinde yaşayan Boşnaklar inançlarını özgürce ifade edememişlerdir. Hıristiyanlığı benimsemeleri için üzerlerinde baskı kurulan Boşnaklar, Bosna devletine sığınmışlardır. Bölgede hâkim olan Osmanlı politikaları, Nemaniç politikalarından farklı olmuştur. Osmanlı halkları, dinini açıklama, dinî cemaatlerin kurulması ve yönetilmesi gibi haklara sahipti. Netice itibariyle Osmanlı politikaları, Sancak bölgesi de dahil olmak üzere Balkan coğrafyasından çok sayıda insanın kendi özgür iradeleriyle İslam'ı kabul etmelerine yol açmıştır. Osmanlı Devleti döneminde İslamiyet'i kabul etmek istemeyen ve inançlarına sadık kalan Sırplar, Sırp Ortodoks Kilisesi'ni bölgesel olarak genişletmişlerdir. Sırp Ortodoks Kilisesi, Osmanlı Devleti döneminde çok özgür bir yapıdaydı. Sırplar bu özgürlüğe sahip olmasalardı ve Osmanlılar onları asimile etmek isteselerdi, Osmanlı'nın bu bölgeye hükmettiği beş yüzyıl boyunca dinlerini, milliyetlerini, kültürlerini, dillerini ve hatta yazılarını da koruyamayabilirlerdi.

Tarihsel olarak bakıldığında Sancak'ın kökleri çok eskilere dayanmasına rağmen şehirlerin kuruluşu Osmanlı Dönemi'nde başlamaktadır. Osmanlı'ya kadar stratejik olarak askeri amaçlı kullanılan şehir kaleleri ile onlardan ayrı kurulmuş olup pazar olarak kullanılan yerleşim yerleri bulunmaktaydı. Günümüze kadar ulaşmış olan kiliseler ve manastırlar ise o dönemde yerleşim yerlerinin mevcut olduğunu göstermektedir.

İslam medeniyetinin ayrılmaz bir parçası olan şehir, Osmanlı siyasetinde önemli bir yer tutmaktadır. Osmanlıların Sancak bölgesine gelmesiyle birlikte yeni şehirler kurulmaya başlanmıştır. Bunların içersinde elverişli coğrafi konumu nedeniyle ilk kurulan ve hızla gelişen şehir Novi Pazar'dır. Daha sonra İslam'ın yayılmasıyla birlikte doğu şehirlerinin ana özelliklerini taşıyan başka şehirlerin de geliştiği görülmektedir. Tarihi süreç içerisinde ve özellikle de son yüzyılda çok sayıda cami, medrese, han ve hamam tahrip edilmiş olsa da o dönem mimarisinin güzelliğine tanıklık eden pek çok camii günümüze kadar gelebilmiştir.

1.2. Kılavuz: Araştırmanın Metodu

Hıristiyanlığı ve İslamiyet'i, Sancak'ta Sırp ve Boşnakların yaşam biçimlerini şekillendiren, aynı zamanda karşılıklı ilişkilerini de etkileyen iki temel din olarak incelemek büyük hassasiyet gerektirmektedir. Bu nedenle hem Sırp hem de Boşnak araştırmacıların çalışmalarının incelenmesinde son derece objektif bir yaklaşım gösterilmiştir. Literatür tarama yöntemi ile ele aldığımız başlıkların her birinde ise Hıristiyan ve Müslüman araştırmacıların eserlerini bulmak için çaba sarf edilmiştir. Araştırmada bilimsel nitelikten uzak hiçbir öznel görüş ifade edilmemiştir ve değinilen her bilgi kanıtlarla desteklenmiştir.

1.3. Kapsam ve Sınırlamalar

Bu çalışmada elde edilen sonuçlar belirtilen coğrafi konum, zaman ve nüfusun çoğunluğunu oluşturan halklarla sınırlıdır. Tarih boyunca Sancak'ta coğrafi olarak bölgesel değişiklikler görülmüştür. Bundan dolayı, bu çalışma, Sancak bölgesi araştırmasını günümüzdeki sınırları içinde ele almaktadır.

Bu çalışmada Sancak'ta nüfusun çoğunluğunu oluşturan Ortodoks Hıristiyan ve Müslümanların durumu da incelenmektedir. Tezin başlığından da anlaşılacağı üzere incelenen dönem 15. ile 17. yüzyıl arasını kapsamaktadır. İlk Sırp devletinin ve bağımsız Sırp kilisesinin kuruluş ve gelişim dönemi, aynı zamanda da Nemanjic Hanedanı'nın hükümdarlığı altındaki iki yüzyıl boyunca halkın durumu incelenmektedir. Ardından Osmanlı'nın Sancak bölgesine geliş süreci ve İslam'ın etkisiyle toplumda meydana gelen değişimler incelenmektedir. Araştırma; 16. yüzyılın sonu itibariyle Sancak'ta sosyal, eğitimsel, kültürel ve mimari gelişmenin zirve yaptığı dönemde sona ermektedir.

1.4. Kaynakça Değerlendirmesi

Bu tezin çalışma alanı Ortodoks Hıristiyanlık ve İslam olduğu için bibliyografyanın tam olarak araştırılması, derlenmesi ve konu ile ilgili bilgilerin özel bir hassasiyetle araştırılması gerekmektedir. Araştırma boyunca Boşnakça, Sırpça, Türkçe, Hırvatça ve İngilizce kaynaklar kullanılmıştır. Örneğin Hıristiyanlığın ve İslâm'ın Sancak'ta yayılışı konusu araştırılırken ağırlıklı olarak Sırpça ve Boşnakça kaynaklar kullanılmıştır. Böyle bir yöntem izleyerek Sancak'ın dinî geçmişine dair daha nesnel bir tasavvura ulaşabileceği düşünülmüştür. Osmanlı hakimiyeti dönemi hakkında ise Türk araştırmacıların kaynaklarından yararlanılmıştır. Kaynak seçerken amaç orijinal dildeki ve tecrübeli ve uzman araştırmacıların kaynaklarından faydalanmak olarak belirlenmiştir. Kaynaklar arasından, en güvenilir bilgileri toplamak için araştırılan zaman dilimine en yakın döneme ait seyahatnamelere de başvurulmuştur.

Araştırma yapılırken bazı zorluklar da ortaya çıkmaktadır. Zorluklardan biri, bu konuyla ilgili az sayıda çalışma olmasıdır. Bir diğer zorluk ise aynı bilgi ve yaklaşımların birçok kaynakta tekrar edilmesi ve bu nedenle de yeni fikir ve görüşlerin ortaya çıkmaması durumudur. Özellikle Sırp araştırmacıların kaynaklarında sıklıkla karşılaşılan zorluğun, objektiflikten uzak olunması olduğu söylenebilir. Kaynakların çoğu Belgrad'daki kütüphanelerde bulunduğu için araştırmadaki en büyük zorluklardan birisi de Sırpça kaynaklara ulaşmak olarak ifade edilebilir.

2. Sancak bölgesinin coğrafi özelikleri, nüfusu ve dini yapısı

2.1. Sancak'ın Coğrafî Özellikleri

Sancak, 15. yüzyılda Osmanlılar tarafından kurulan ve bölgesel, idarî değişikliklere uğramasına rağmen bugün de hâlâ aynı adı taşıyan bir bölgedir. Sancak, Osmanlı Devleti'nin idari toprak birimi için kullanılan bir isim olmasına rağmen, günümüzde Karadağ ve Sırbistan sınırları dahilinde kalan bölgeyi ifade etmektedir.[1] Bölgenin kuzeybatısında Bosna-Hersek, güneydoğusunda Kosova ve güneyinde Arnavutluk yer almaktadır. Osmanlı döneminde önemli bir askerî ve stratejik konuma sahip olan Sancak, 1578 yılında özel bir idari bölge statüsü almıştır. 1878 yılında Berlin Kongresi'yle birlikte bölge, Sırbistan ve Karadağ devletleri arasında bölünmüştür. 1912'deki Birinci Balkan Savaşı'na kadar Türkiye'nin bir parçası olarak kalmıştır.[2]

Sancak, Osmanlı Dönemi'nde Bosna-Hersek'e bağlı yedi sancaktan birisiydi ve coğrafi sınırları itibariyle bugünkü Kosova sınırları içerisinde bulunan Mitrovica (Mitroviça) bölgesi ile Bosna-Hersek sınırları içerisinde bulunan Rudo bölgesini de kapsamaktaydı. [3] Bu şekilde Sancak'ın yüz ölçümü Osmanlı döneminde 24.000 kilometrekareden oluşmaktaydı.[4] Günümüzde ise Sancak, on bir şehirden oluşan 8.687 kilometrekarelik bir alanı kapsamaktadır.[5]

Sancak, Golija (Goliya), Rogozna, Tara, Zlatar ve Bihor gibi yüksek dağlarla çevrilidir. Balkan Yarımadası'nın en büyük platosu olan Pester (Peşter) yaylası da bölgede bulunmaktadır. Civardaki zengin otlaklar ise bölgeyi hayvancılık için elverişli

---

[1] Rifat Rastoder, "Used İmena, Ko smo i od kada", *Almanah*, sy. 23-24, 2003, s. 78.
[2] Mustafa İmamoviç, *Historija Boşnjaka*, Centar za Boşnjacke Studije, Novi Pazar 2007, s. 457.; Mehmedalija Bojiç, *Historija Bosne i Boşnjaka (VII-XX viyek)*, TKD Şahinpaşiç, Sarajevo 2001, s. 467.; Harun Crnovrsanin-Nuro Sadikoviç, *Sandzak- Porobljena Zemlja (Bosna, Sandzak i Kosovo Kroz Historiju)*, 2. bs., Herausgeber, İsenburg 2001, s. 39.
[3] Murat Yılmaz, *Sancak Drina'nın Öbür Yakası: Kimlik Oluşumu ve Otonomi Sorunu*, İHH Yayınları, İstanbul 2004, s. 28.
[4] Murat Yılmaz, *a.g.e.*, s. 28
[5] Harun Crnovrsanin-Nuro Sadikoviç, *a.g.e.*, s.23

bir hâle getirmektedir.[6] Sancak bölgesi akarsular ve ormanlar bakımından da zengindir. En ünlü nehirleri Lim, İbar, Raşka, Uvac ve Çehotina'dır.[7]

2.2. Sancak'ta Nüfusun Etnik ve Dinî Mensubiyeti

Sırbistan ve Karadağ'da en son nüfus sayımı 2011 yılında yapılmıştır. Bu istatistiksel verilere göre 2011 yılı itibariyle Sancak'ta toplam 393.223 kişi yaşamaktadır. Sözkonusu nüfusun 235.567'si Sırbıstan'da, 157.656'sı Karadağ'da yaşamaktadır.[8] Sırbistan ve Karadağ'da azınlık konumunda olan Boşnaklar, Sancak'ta ise çoğunluğu oluşturur. Bununla beraber Sancak'ın batısında Sırplar, doğusunda ise Boşnaklar çoğunluktadırlar.[9]

Osmanlı sonrası Balkan'larda yaşanan siyasî ve askerî kargaşalar ile etnik ve dinî olarak uygulanan baskıcı politikalar sonucu, özellikle Boşnaklar dinî ve kültürel olarak etnik kimliklerinden ziyade dinî kimlik olarak "Müslüman" veya ulusal kimlik olarak "Yugoslav" tercih etmeye zorlanarak, toplumu oluşturan asli unsurlardan biri iken azınlık durumuna düşürülmeye çalışılmıştır. Söz konusu durum, Sancak nüfusunun Sancak bölgesinde bulunan şehirlere ve beldelere göre etnik dağılımını ele alan Tablo 1'de ve Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 1: Sancak nüfusunun Sırbistan Cumhuriyeti'ninde bulunan şehirlere ve beldelere göre etnik dağılımı:[10]

Şehir	Sırp	Boşnak	Arnavut	Goran	Yugoslav	Müslüman
Yeni Pazar	**16234**	**77443**	**202**	**246**	**67**	**4102**
Tutin	**1090**	**28041**	**29**	**55**	**4**	**1092**
Syeniçe	**5264**	**19498**	**29**	**12**	**10**	**1234**

[6] Muhedin Fijuljanin, *Sandžački Bošnjaci*, Centar za bošnjačke studije, Tutin 2010, s. 211.
[7] Muhedin Fijuljanin, *Sandzacki boşnjaci…*, s. 23
[8] "Sancak", *https://www.bnv.org.rs./aktuelno/sancak*, (26.11.2018)
[9] Ferid Buliç-Suad Beçiroviç, "Confiscation of property in Sandzak - The Case of Awqaf" *Balkanlar'da İslâm: Miadı Dolmayan Umut*, (ed.), Muhammet Savaş Kafkasyalı, Tika Yayınları, Ankara 2016, s. 519.
[10] Popis stanovnistva, domacinstava i stanova 2011 u Republici Srbiji, *Republicki zavod za statistiku*, Beograd 2012., s. 50-52, 64-66

Priyepole	**19496**	**12792**	**18**	**12**	**47**	**3543**
Priboy	**20582**	**3811**	**3**	**3**	**36**	**1944**
Nova Varoş	**14899**	**788**	**3**	**3**	**37**	**526**

Tablo 2: Sancak nüfusunun Karadağ Cumhuriyeti'ninde bulunan şehirlere ve beldelere göre etnik dağılımı:[11]

Şehir	**Karadağlı**	**Sırp**	**Boşnak**	**Arnavut**	**Goran**	**Müslüman**
Biyelo Polye	**8808**	**16562**	**12592**	**57**	**5**	**5985**
Plav	**822**	**2098**	**6803**	**2475**	**10**	**727**
Plevla	**7494**	**17569**	**2118**	**17**	**0**	**1739**
Rojaye	**401**	**822**	**19269**	**1158**	**19**	**1044**
Berane	**8838**	**14592**	**6021**	**70**	**18**	**1357**

2.3. Sancak Halkının Kültürel Yapısı

Ortodoks Hıristiyanlığının ve İslâm'ın buluştuğu bir yer olan Sancak hem Boşnaklar hem de Sırplar için önem arz etmektedir.[12] Hıristiyanlık M.S. yedinci yüzyıldan itibaren bölgede var olmuştur. Özellikle Sırplar arasında yayılma gösteren Hıristiyanlık, Sırp kültürünü de ciddî anlamda etkilemiştir. Boşnaklar İslâm'ı kabul ettiklerinde ise Sancak'ın dinî yapısı değişmiştir. Yani Osmanlı ile birlikte bölgede yayılan İslâm dini, Pagan ve Hıristiyanlık unsurlarını da içeren yerli kültürle

[11] Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Crnoj Gori 2011. godine, *Zavod za statistiku,* Podgorica 2011. s. 6

[12] Safeta Bişevac, "İslam in the Balkans - Serbia, the Country of Contrasts", *Balkanlar'da İslâm: Miadı Dolmayan Umut*, Ed.: Muhammet Savaş Kafkasyalı, Tika Yayınları, Ankara 2016, s. 519.

karşılaşmıştır ve böyle bir karşılaşma üzerinden Sancak'ta Balkan-Müslüman kültürü oluşmuştur.[13]

Raşka Vadisi, Büyük Sırp Devleti döneminde Sırp kültürü ve edebiyatı için çok önemli bir bölgeydi. Öyle ki Sırp okuryazarlığı ve yazılı edebiyatının burada ortaya çıktığı söylenebilir.[14] Sözünü ettiğimiz dönemin tanınmış Sırp yazarları Rastko Nemanjic (Nemaniç) Sava, Stefan Prvovencani (Birinci Taçlı Stefan) ve Konstantin Mihailoviç idi. Bu bölgede oluşturulan Raşka Okulu güzelliğiyle, hâlâ Sancak Bölgesi'ni süsleyen Sırp dinî anıtlarının başında gelir.

Osmanlılar bu bölgeye geldiklerinde beraberlerinde farklı bir kültür olan, Doğu kültürünü, de getirmişlerdir. İki farklı kültür uzun süren bir beraberlik ile bu şekilde kaynaşmıştır. İslâm'ı benimseyen nüfus, yeni dine uyum sağlamaya başlamıştır. Çocuklar mektep ve medreseye giderek İslâm inancı hakkında bilgi edinip değişim sürecine daha hızlı uyum sağlamışlardır. Doğu'nun ruhu, yeni şehir ve kasabaların yapılarına, insanların giyim kuşam ve yaşama biçimlerine etki etmeye başlamıştır. Mamafih Osmanlılar, Balkanlar'a geldiklerinde yerleşim yerlerininin onarımı ve bakımı yanında yeni şehirler de kurmaya başlamışlardı. Şehirlerdeki nüfusun çoğunluğu Müslüman olduğu için bazı şehirler yapı olarak Doğu kültürünü yansıtmaktaydı. Öyle ki evler, mahallelerin şekline göre gruplandırılmıştı. Evler; görünümleri, odaları, avluları, bahçeleri ve süslemeleri itibarıyla Doğu kültürünün özelliklerini taşımaktaydı. Her mahallenin ortasına mektepli bir cami inşa edilmişti. Dükkânlar, mağazalar, şehir meydan ve sokaklarında Doğu kültürü göze çarpmaktaydı.

Osmanlı kültürünü karakterize eden unsurlardan bazılarının bölgede inşa edilen türbeler, tekkeler, hamamlar, hanlar, kervansaraylar, çeşmeler, saat kuleleri ve köprüler olduğu söylenebilir. Bölgede faaliyet gösteren vakıflar bu yapıların inşasından da sorumluydu. Ayrıca hayırseverler padişahların kendileri, aile üyeleri,

---

[13] Ejup Muşoviç, *Muslimansko Stanovništvo Srbije Od Pada Despotovine (1459) i Njegova Sudbina*, Slovo, Kraljevo 1992, s. 76.
[14] Ejup Muşoviç, *Etnicki Procesi i Etnicka Struktura Stanovništva Novog Pazara,* Etnografski institut Sanu, Beograd 1979, s.120.

devlet adamları, yerel yönetim yetkilileri, sıradan insanlar, azat edilmiş köleler ve hatta kadınlar da bu gibi eserler inşa ettirebiliyorlardı.[15]

Boşnaklar tarafından yazılan ilk alfabe 10. yüzyılda oluşturulan "Bosançica" idi. Eski bir Boşnak alfabesi olarak, Bosnalı soylu ailelerin mensupları tarafından da kullanılmaktaydı. Ayrıca bu alfabe "Begovica" olarak da adlandırılmıştı. Bosançica alfabesi, Eski Slav Kiril ve Glagolitik modelinde oluşturulmuş olan bir alfabedir. Alfabe aynı zamanda Gotik ürünlerin formlarına da sahipti. [16] Söz konusu alfabe 20. yüzyılın ortalarına kadar kullanılmıştır.[17] Bosançica alfabesi birçok yazılı belgede kullanılmıştır. Orta Çağ Bosna mezar taşları yazıtlarında bu alfabe kullanılmıştır.[18] Osmanlıdan yüzyıllarca önce oluşturulmuş olan bu alfabenin Osmanlı hakimiyeti altında iken de kullanımına devam edilmiş olması, Osmanlı'da yerel dil ve gelenekleri yok etmeye yönelik bir tutumu olmadığını göstermektedir.

Doğu kültürü, okulların ve medreselerin açılması ve Arap dili, Balkanlar'daki Osmanlı varlığı Boşnakların sözlü ve yazılı edebî eserler ortaya koyma sürecini hızlandırmıştır. Böyle bir sürecin sonucunda Arap alfabesi kullanılarak Boşnakça oluşturulan "Alhamiyado edebiyatı" ortaya çıkmıştır. Alhemiyado edebiyatı kısaca Arap harfleri ile güney Slav dillerinde (Boşnakça, Sırpça, Hırvatça) yazılan manzum ve mensur edebiyata verilen isimdir. Başlangıçta Alhamiyado edebiyatı sözlü olarak oluşturulmuş ve nesilden nesile aktarılmıştır. Bu edebiyatın şiir ve nesirdeki ilk örnekleri 16. yüzyılda ortaya çıkmıştır.[19] Başlangıçta Alhamiyado edebiyatının amacı İslâm'ı anlatmak olarak düşünülmüştü. Ancak, daha sonra sosyal sapma ve açıkça aşk şiiri olarak nitelendirilebilecek çok sayıda şiir ortaya çıkmıştır.[20]

Sancak'ın geçmişinde kültürel açıdan önemli izler bırakan Sancaklı şairlerden bazıları şunlardır: Taşlıcalı Yahya Bey (Pljevlja), Salih Gasevic (Gaşeviç, Gashevich), Ahmet Boşnak Vahdeti (Yeni Pazar), Ahmed Vali (Yeni Pazar), Osman

---

[15] Olga Zirojević, *Srbija pod turskom vlaşçu 1459-1804*, 2. bs. , Etnosloška Biblioteka, Beograd 2007, s. 54.
[16] Muamer Zukorliç, *Drevna Bosna*, Graficar, Uzice 2016, s. 293.
[17] Muamer Zukorliç, *a.g.e.*, s. 293.
[18] Muhedin Fijuljanin, *Sandžački Bošnjaci…* , s. 29.
[19] Mehmedalija Bojiç, *a.g.e.* s. 106.
[20] Refik Sadikoviç, "Sulejman Tabaković'in Divan Adlı Eseri Üzerinden Alhamiyado Edebiyatında Türkizmalar", *Balkanlar ve İslam,* cilt.3, 2020. s. 172.

Kadıoğlu Akovali (Biyelo Polje), Adem Hatem Field ve Ahmed Ali Gurbi – Baba'dır (Yeni Pazar). Bu isimler arasında Yeni Pazarlı Boşnak Avdo Medjedovic (Mecedoviç) özel bir konuma haizdir. Avdo Mecedoviç'in 12.300 adet mısrası ve "Zenidba Smailagiç Mehe" adlı destanı günümüzde hala Harvard Üniversitesinde muhafaza edilmektedir. Bu denli öneme sahip olan bu ve benzeri nice değerli çalışmalar, maalesef yeni nesle ya yeterince aktarılamamakta ya da tamamen yok hükmünde sayılarak aktarılmamaktadır. Örneğin günümüzde Bosna'daki okullarda Kolaşin civarında doğan sanatkar çor (kör) Hüseyin Hüsoviç'in[21] mısraları öğretilmediği gibi "Zenidba Smailagiç Mehe" destanı da öğretilmemektedir.[22]

2.4. Anahatlarıyla Sancak'ın Tarihçesi

Sancak bölgesi, tarih boyunca stratejik olarak coğrafi konumu nedeniyle hem Sırplar hem de Osmanlılar için önemli bir bölge olmuştur. Sancak kelimesi Türkçe kökenli olup "bayrak" anlamına gelmektedir. Bilindiği gibi "Bayrak" bir milletin ya da devletin varlığını ve bağımsızlığını simgelemektedir. Sancak bölgesi Osmanlı tarafından askerî ve idarî bir birim olarak oluşturulmuş ve Osmanlı yönetimi sırasında Sancak, birinci derecede askerî ve idarî bir bölge haline gelmiştir. Öyle ki Beylerbeyliklerinin (paşalıklar, eyaletler) ortaya çıktığı 1361 yılından itibaren Sancak ikinci derecede önem taşımaya başlamıştır.[23] Unutulmamalıdır ki Osmanlı Devleti, gücünün zirvesinde olduğu 16. yüzyılda, 350 sancak ve 40 eyalete hükmetmekteydi.[24]

İlk Sırp devleti ve Sırp Ortodoks Kilisesi, Sancak bölgesinde kurulmuştur. Sancak'ta, Yeni Pazar yakınlarında bulunan Ras, Dezava, Jelec ve Duga Poljana büyük olasılıkla Nemaniç Hanedanı öncesinde hüküm süren Sırp hükümdarlarının da hükümet merkezi konumunda bulunmaktaydı.[25] Nemaniç hanedanının hüküm sürdüğü dönemde, Sırp Ortodoks Kilisesi ve Sırp Devleti zirveye ulaşmıştır. Stefan Nemanja (Nemana) (Aziz Simeon) Orta Çağ Sırp Devleti'ni bağımsız kılmayı başarmış (1167), oğlu Rastko Nemaniç (Aziz Sava) ise bağımsız bir Sırp Ortodoks Kilisesi'ni kurmayı

[21] O dönemde, Sancak halkı toplanarak sazla destansı dizeler söylerdi.
[22] Mehmedalija Bojiç, *a.g.e.,* s. 476.
[23] Muhedin Fijuljanin, *Sandzacki Boşnjaci…*, s. 23.
[24] Davut Nuriler, *Sancak'ın asırlık hak mücadelesi*, Motto Yayınları, İstanbul 2019, s. 74.
[25] Ejup Muşoviç, *Etnicki procesi i etnicka struktura …,* s.11

(1219) başarmıştır. Stefan Decanski'nin oğlu Çar Duşan zamanında ise imparatorluk heterojen ve istikrarsızdı. Açgözlü Sırp yöneticileri, soylular ve askerlerin taht kavgasına kalkışmaları sonucu bülünüp hızlı bir şekilde dağılmışlar ve iyi organize edilmiş bir fethe karşı güçlü bir direniş gösterememişlerdir.[26] 1355'te İmparator Duşan'ın ölümünden sonra Sırp İmparatorluğu, Sırp soyluları arasındaki anlaşmazlıklara dayanamamış ve parçalanmaya başlamıştır.[27] Bu anlaşmazlıklar Osmanlı ordusunun Sırp topraklarına girişini kolaylaştırmıştır.

Osmanlı ordusunun 1371 tarihinde Meriç Nehri Savaşı'nı kazanmasından sonra Sırp devletlerinin toprakları Osmanlılara açılmıştır. Böylelikle Osmanlı'nın Balkanlardaki ilerleyişi hızlanmıştır. 18 yıl sonra, 1389 Yılında, Kosova'da Osmanlılar ile Hıristiyan ordusu arasında düzenlenen bu savaş, Osmanlılar'ın zafer kazanmasıyla sonuçlanmış ve Orta Çağ Sırp Devletinin sonunu getirmiştir.[28] Sırp hükümdarları tarafından yönetilen Sancak bölgesi, Osmanlı yönetimine 1455 yılında geçmiştir.[29] 1455 yılından itibaren İsa Beg İshakovic'in (İshakoğlu İsa Bey) yönettiği Üsküp Sancağı'nın bir parçası olmuş ve Sultan II. Mehmed Fatih 1463 yılında Bosna'yı fethettikten hemen sonra Yeni Pazar, Bosna Sancağı'yla birleştirilmiştir.[30] Yeni Pazar 1790 yılındaki Osmanlı-Habsburg savaşının bitimine kadar Bosna Sancağı'nın bir parçası olarak kalmıştır. Savaşın sonlanması ile beraber Yeni Pazar ayrı bir Sancak olarak kurulmuştur. Adı geçen Yeni Pazar Sancağı 1817 yılında kaldırılmış ve tekrar Bosna Sancağı ile birleştirilmiştir.[31] 1865 yılında ise Bosna Paşalığı'nda Seniçe merkez olmak üzere ayrı bir kaymakamlık oluşturulmuştur.[32] Berlin Kongresi'nden bir yıl öncesine kadar altı sancak ile beraber Yeni Pazar, Kosova Vilayeti'ni oluşturmaktaydı. Berlin Kongresi'nde alınan karar ile Sancak 1878 yılından itibaren parçası olduğu Bosna'dan tamamen ayrılmıştır. 1912 yılındaki Birinci Balkan Savaşı'nın sonuna kadar Sancak Osmanlı Devleti'nin bir parçası olarak

---

[26] Mustafa Memiç, *Boşnjaci- Muslimani Sandzaka i Crne Gore*, Muslimansko nacionalno vijece Sandzaka, Sarajevo 1996, s. 35.
[27] Milan Radojeviç, *Znamenitosti srpske istorije. KNJ.1, İz istorije srpske pravoslavne crkve:1219-1979*, SAD, Belvud 1983, s. 12.
[28] Harun Crnovrsanin-Nuro Sadikoviç, *a.g.e.*, s. 51.
[29] Musovic, *Etnicki procesii etnicka struktura…*, s.14
[30] Salih Selimovic, "Stavljanska sela u turskom popisu 1604. god", *Novopazarski zbornik*, sy.32, Novi Pazar 2009., s.39
[31] Muhedin Fijuljanin, *Sandzacki Boşnjaci…*,*a.g.e.*, s. 75
[32] Mehmedalija Bojiç, *a.g.e.*, s. 465.

kalmıştır.[33] Ekim 1912'nin başlarında, İlk Balkan Savaşı'nda Türkiye yenilmiş ve Balkan müttefikleri Makedonya, Kosova, Sancak ve Arnavutluk'u kendi aralarında bölüşmüşlerdir.[34] Bu paylaşım sonucunda Sancak, Sırbistan ve Karadağ'ın bir parçası haline gelmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın bitiminden sonra, yeni kurulan Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı daha sonra Yugoslavya'nın bir parçası olmuştur.[35] 20. yüzyılın son on yılında, Yugoslavya parçalanmış ve eski Yugoslav cumhuriyetlerinin sınırları içinde ayrı ulus devletler kurulmuştur.[36] Yugoslavya'nın dağılması ve yeni devletlerin oluşmasıyla Sancak bölgesi Sırbistan ve Karadağ arasında bölünmüş durumda kalmıştır.

Sancak şehirlerinden Novi Pazar (Yeni Pazar), Tutin, Sjenica (Seniçe) Prijepolje (Prepol), Priboj (Priboy) ve Nova Varos (Yeni Varoş) Sırbistan'ın güneybatısında, Bijelo Polje (Akova), Rozaje (Rojay), Pljevlje (Taşlıca), Berane, Plav ve Gusinje (Gusine) ise Karadağ'ın kuzeydoğu sınırları içinde kalmaktadır.

Boşnaklar Sancak nüfusunun çoğunluğunu oluştursalar da, Sırbistan ve Karadağ Cumhuriyetlerinde azınlık konumundadırlar. Sırbistan Cumhuriyeti anayasasında Boşnaklar ulusal azınlıkların haklarına sahipken Karadağ Cumhuriyeti anayasası Boşnaklara Karadağlılar ve diğer halklar ile beraber aynı vatandaşlık haklarını vermektedir.

Sırbistan Cumhuriyeti anayasası, Sırbistan Cumhuriyeti'nin Sırp halkının bir devleti olduğunu ve içinde yaşayan tüm vatandaşların resmî dil olarak Sırpçayı kullanmak zorunda olduklarını belirtmektedir.[37]

Karadağ Cumhuriyeti anayasası, Karadağ'ı hukukun üstünlüğüne dayalı sivil, demokratik ve sosyal adalet devleti olarak tanımlamaktadır.[38] Karadağ'ın resmî dili Karadağ'cadır. Kiril ve Latin alfabeleri eşit statüdedir. Ayrıca Sırpça, Boşnakça, Arnavutça ve Hırvatça da resmî dil olarak kullanılmaktadır.[39]

---

[33] Mehmedalija Bojiç, *a.g.e.,* s.467
[34] Mustafa İmamoviç, a.g.e., s. 457.
[35] Safeta Bişevac, *a.g.m.,* s. 522.
[36] Muhedin Fijuljanin*, Sandzacki Boşnjaci,* s. 20
[37] "Ustav Republike Srbije", *Sluzbeni glasnik RS, sy.98, 2006.*
[38] "Ustav Crne Gore", *Sl. List Crne Gore, sy.1 , 2008.*
[39] "Ustav Crne Gore", *Sl. List Crne Gore, sy.1 , 2008.*

Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan işgali döneminde Boşnaklar Latin alfabesini kullanmaktaydı. Günümüzde ise Sancak Boşnaklarının ana dili Boşnakça'dır.[40]

Boşnaklar, her ne kadar Karadağ Cumhuriyeti yazılı anayasasında bu ülkenin diğer halkları ile eşit seviyede haklara sahip olsalar da, uygulamada durum farklıdır. Bugün, Karadağ okullarında Karadağ'ca öğretilirken, diğer milletlerden sadece Arnavutlar kendi ana dillerinde eğitim görmektedirler.[41] Yalnız Kuzey Sancak'ta durum farklılık arz etmektedir. Boşnakça Sırbistan Cumhuriyeti'nde resmî dil statüsündedir ve Yeni Pazar, Tutin, Seniçe ve Prepol şehirlerinde resmî dil olarak kullanılmaktadır.

Günümüzde Sırbistan'da Sancak için resmî olarak Raşka Bölgesi ismi kullanılmaktadır. Sosyalist Yugoslavya'nın dağılmasıyla Sırp aydın çevreleri ve onların kitle iletişim araçları, "Raşka bölgesi" adını dayatarak Sancak kelimesini kullanımdan kaldırmaya çalışmışlardır.[42] Bunun muhtemel nedeni Sancak kelimesinin Osmanlı kökenli olarak görülmesidir. Zira bu kelimenin yerine söz konusu bölgenin ilk Sırp devleti olduğu iddia edilen "Ras" adını vermişlerdir. Böylece Sırplar tüm Sancak'ı 1991 yılından itibaren Raşka bölgesi olarak tanımlamış ve öylece kullanmayı tercih etmişlerdir.[43] Ancak Boşnaklar "Sancak" isminden vazgeçmemişlerdir.

[40] Muhedin Fijuljanin*, Sandzacki Boşnjaci…,* s. 26.
[41] Jahja Fehratoviç, "Bosanski jezik u Sandzaku", *Drugi simpozij o bosanskom jeziku*, Novi Pazar 2016, s. 535.
[42] Harun Crnovrsanin-Nuro Sadikoviç, *a.g.e.,* s. 23.
[43] Murat Yılmaz, *a.g.e.,* s. 28.

I. BÖLÜM: SANCAK'TA HIRİSTİYANLIK

İLK SIRP DEVLETİ DÖNEMİ'NDE SANCAK'TA HIRİSTİYANLIK (12.-15. yüzyıllar)

1. Sancak Bölgesinde Hıristiyanlığın Yayılması ve Bağımsız Sırp Devleti'nin Kurulması

Sırplar, 7. yüzyılda Balkan Yarımadası'na yerleşen Güney Slav halklarından biridir. Diğer Slav halkları gibi, Sırplar da bugünkü Polonya'da, Karpat Dağları'nın kuzeyinde, Vistula Nehri çevresinde, kuzeydoğu Avrupa'nın uçsuz bucaksız genişliklerinde yaşamaktaydılar. [44] Kuzey Avrupa'daki atalarının evlerinden taşınmalarının nedeni verimli toprak ve otlak arayışı içerisinde olmalarıydı. 7. yüzyılın başından itibaren büyük gruplar halinde Vardar'dan, Adriyatik Denizi'ne kadar olan bölgede; İskra'dan Bojana (Boyana) ve Drina'ya ve hatta Selanik bölgesine kadar geniş arazilerde yerleşmeye başlamışlardı.[45]

Sırplar, Balkan yarımadasına geldiklerinde, büyük göç hareketlerinden dolayı harap olmuş bir coğrafya bulmuşlardı.[46] Öncelikle düzlüklere ve tarım alanlarına yerleştiler.[47] Bölgeye yerleştikten sonra Sırplar, dağlık alanlara doğru çekilmiş ve hayvancılıkla uğraşan yerli halklar ile karşılaşmışlardı. Yerli halklar hayvan yetiştiricisi anlamına gelen Vlah teriminden türeme Ulahlar olarak adlandırılıyorlardı.[48]

Balkanlar'da Slavların 7. yüzyılda yerleşmesi, İmparator Herakleios'un hükümdarlığı (610-641) ile eşzamanlıdır.[49] Herakleios aynı zamanda, Slavları Hıristiyanlığı kabul etmeye çağıran bir hükümdardı. İmparator Herakleios, Slavlarla iyi ilişkiler kurmanın tek yolunun onlara Hıristiyanlığı sunmak ve onları dinlerini

---

[44] Predrag Komatina, *Prve srpske dinastije i poreklo Nemanjiça*, Liber Novus, Subotica 2018, s. 8.
[45] Niçifor Duciç, *İstorija Srpske Pravoslavne Crkve od prvih desetina VII v. do danasnjih dana*, Nova dob, Beograd 2008, s. 75.
[46] Radomir V. Popoviç, *Pravoslavlje na Raskrscu Vekova*, Bogoslovski Fakultet Srpske Pravoslavne Crkve, Beograd 1999, s. 101.
[47] Predrag Komatina, *a.g.e.*, s. 11.
[48] Đorđe Bojanić, *Istorija Srba: od doseljavanja Slovena na Balkan do 1945 godine*, Sven, Niš 2007, s. 3.
[49] Predrag Komatina, *a.g.e.*, s. 10.

değiştirmeye ikna etmek olduğunu düşünmekteydi. Ancak Pagan inançlarına sahip olan Slavlar kendi dinlerine, kültürlerine ve dillerine bağlı olduklarından bu hedeflerine ulaşmak çok da kolay olmayacaktı. Güney Slavlarının iki yüzyıl boyunca (7-9) daha önce Hıristiyanlaştırılmış olan Balkanlar'da Pagan olarak nasıl yaşadıkları iyi yorumlanmalıdır.[50]

Sırpların o dönemde Hıristiyanlığı kabul etmekte direnmelerinin ana nedenlerinden biri, bu dinin ayin ve diğer dinî ritüellerinde kullandığı dilin Latince olması ve dolasıyla sırpların bu dinin mesajını anlamamaları olarak gösterilebilir. Çünkü Roma'da uzun süre Hıristiyanlık inancının yalnızca Latince ve Helen dilinde vaaz edilmesi gerektiği düşünülmüştür.[51] Bundan dolayı, Romalı rahipler ve öğrenciler Slav dilini reddetmişler ve Sırplara Latince öğretmekte ısrar etmişlerdir. Romalı rahiplerin bu yöntemleri başarılı olamamıştır. İmparator Herakleios'un (641) ölümünden sonra, Hıristiyanlığı kabul eden Slavların bir kısmı, Pagan inançlarına geri dönmüşlerdir.[52]

Sırplar, iki yüzyıl boyunca Bizans imparatorlarına, rahiplerine ve öğretilerine direnmişlerdir. Nihayetinde üç temel etkenden dolayı Sırplar Hıristiyanlığı kabul etmişlerdir. Bahsedilen üç faktörden ilki, ilk Sırp devletinin kurulmasıdır. 9. yüzyılın ikinci yarısında Mutimir, tüm kabileleri birleştirip bir Sırp devleti kurdu. 863-890 yılları arasında süren 30 yıllık saltanatı sırasında Sırpların büyük çoğunluğu Hıristiyanlığı kabul etmiştir.[53] O sırada Konstantin (Cyril, Kiril) ve Methodius (Metodiy) adlı iki kardeş Bizans'ta Hıristiyan inancının vaizleri olarak ortaya çıkmıştır. Selanik'te soylu bir Yunan ailesinin çocukları olarak dünyaya gelen bu iki erkek kardeş, çocukluklarından itibaren dindar olarak büyütülmüştür.[54] Felsefi ve teolojik bilimlerin yanısıra Sırpların Hıristiyanlığı kabul etmelerinde belirleyici faktör olacak olan Slav dilini de iyi biliyorlardı. Bu nedenle Hıristiyanlaşma sürecinin bu bölgelerde başarılı olmasının Latince ile değil, Slav dilleri ile başladığı düşünülebilir.[55]

---

[50] Ejup Muşoviç, *Muslimansko Stanovništvo*…, s. 13
[51] Niçifor Duciç, *a.g.e.*, s. 75.
[52] Niçifor Duciç, *a.g.e.*, s. 76
[53] Milan Radojeviç, *a.g.e.*, s. 8.
[54] Niçifor Duciç, *a.g.e.*, s. 81.
[55] Radomir V. Popoviç, *a.g.e.*, s.102.

Hıristiyanlık dininin bu iki büyük Slav havarisinin müritlerinin çalışmaları sayesinde, Sırp halkı tarafından daha iyi bir şekilde anlaşıldığı söylenebilir.[56]

Sırpların 9. yüzyıldan 12. yüzyıla kadar olan tarihinde, Vlastimiroviçler, Vojisavljevicler (Voyisavleviçler) ve Vukanovicler (Vukanoviçler) yönetici Sırp aileleri olarak anılırken, Sırp yazarlar genellikle Nemaniçleri ilk Sırp devletinin ve Ortodoks Kilisesi'nin kurucuları olarak anmaktadırlar.[57]

12. yüzyılda Sırbistan, coğrafi olarak Macaristan ile Bizans arasında bir bölgede bulunmaktaydı. Sırbistan'ın başında lider olarak bulunan Tihomir sadık bir Bizans vasalıydı ve giderek bağımsız hâle gelmeye çalışmıştır. Ancak yabancı yönetimi devirmeye çalışan Sırp aristokrasisine uymayarak Bizans'a sadakatini sürdürmüştür.[58] Derebeylerin yanı sıra, en küçük kardeşi Stefan Nemana da Tihomir'e isyan etmiş ve onu devirerek kendisini "büyük vali" ilan etmiştir.[59] Akabinde ise Stefan Nemana 1166-1195 yılları arasında ilk Sırp devletini yönetmiştir. [60] Hükümdarlığı döneminde Raşka nehri vadisinde ilk Sırp Devleti kurulmuş ve Ras kalesi başkent yapılmıştır. Bu olay aynı zamanda bölgeyi iki yüz yıl yöneten, Nemaniç hanedanının saltanatının başlangıcıdır. Osmanlı Devleti'nin bölgeye geldiği 1371 yılına kadar aynı hanedanlıktan on kral daha iktidara gelmiştir.[61]

Stefan Nemana (1151-1195) Sırp tarihinde çok önemli bir figürdür. Hatta Sırp halkının tarihinin Stefan Nemana ile başladığı söylenebilir. İlk Sırp devleti ve Sırplarla ilgili bulanan veriler, ilk Sırp devletinin kurucusu olarak Stefan Nemana'dan ve haleflerinden bahsetmektedir. Ancak Stefan'ın ebeveylerinin isimleri Sırp tarihçilerin kaynaklarında geçmemektedir. Sadece bir yerde; Sırp kültürünün anıtlarından olan bir yazıtta Nemana'nın kardeşi Miroslav sayesinde babalarının adının Zavida olduğu anlaşılmaktadır. Akova'da bulunan Aziz Peter ve Paul Kilisesi'nin girişi üzerindeki yazıtta ve Miroslav İncil'inin sonunda "Zavidinin oğlu" Miroslav olarak

---

[56] Gös.yer.
[57] Predrag Komatina, *Prve srpske dinastije i poreklo Nemanjiça*. Liber Novus, Subotica 2018, s. 6.
[58] Ejup Muşoviç, "Srednji vek", *Novi Pazar i okolina* , Novinsko izdavacko preduzece Knjizevne Novine, Beograd 1969., s. 95.
[59] Ejup Muşoviç, "Srednji Vek…", s. 95
[60] Đorđe Bojaniç, *a.g.e.,* s.10
[61] Predrag Komatina, *a.g.e.*, s. 52.

geçmektedir.[62] Zavida bölge rahibiydi, ancak Sırbistan'ın siyasi yaşamında önemli bir iz bırakmamıştır.

Stefan Nemana 12. yüzyılda Zeta'da Podgorica yakınlarında doğmuştur. Zeta'da o sırada onu vaftiz edecek bir Ortodoks rahip olmadığı için Nemana katolik öğretisine göre vaftiz edilmiştir. Nemana Raşka'ya geldiğinde, bu bölgede geleneklerini ile ulusal dilini sadakatle koruyan ve Ortodoks Hıristiyan olan ataerkil nüfus bulmuştur. Stefan Nemana bir katolik olarak katolik batıyla iyi ilişkiler içerisinde olabilmek için çaba sarfetmesine rağmen, Sırp halkı Bizans etkisi altında, Ortodoks olarak kalmıştır. Böyle bir durumla karşı karşıya kalan Stefan Nemana kaçınılmaz olarak 1168 yılında, Yeni Pazar'da, Ras kalesinden 15 km uzaklıkta bulunan, Aziz Peter kilisesinde Ortodoksluğu kabul etmiştir. Hükümdarlığı sırasında, doğu ve güneydeki Yunan sınır bölgelerini fethetmiş ve böylece Sırp Devleti'nin topraklarını genişletmiştir. İç siyasette, öncelikle Raşka'nın yeni devletteki hakim konumunu güvence altına almış, devlet otoritesini reddeden Bogomilleri yok etmiş ve Ortodoksluğu devlet dini ilan etmiştir.[63] Stefan Nemana, hayatı boyunca birçok kilise ve manastır inşa etmiştir. En ünlü manastırlardan biri, bugün Stefan Nemana'nın döneminin kalıntılarının da bulunduğu Studenica'dır (Kraljevo).

1197'de Aziz Petrus Kilisesi yakınlarındaki konseyde Stefan Nemana istifa etmeye karar vermiştir. Ras piskoposu, Nemana'yı ve eşi Ana'yı Aziz Petrus Kilisesi'nde papaz olarak ilan etmiştir.[64] Tahtını ortanca oğluna bırakan Stefan Nemana, kendisi için Simeon adını seçmiş ve Sveta Gora'daki (Kutsal Dağ) manastırına çekilmiş ve orada da vefat etmiştir.

Stefan Nemana Bizans damadı olan oğlu Birinci Taçlı Stefan'ı (Stefan Prvovencani) tahta oturtmuştur. Stefan Nemana'nın hırslı ve yetenekli oğulları Rastko ve Nemana sayesinde, Sırbistan siyasî ve dinî gelişimine devam etmiştir. Nemana'nın varisi, oğlu Stefan bilge ve yetenekli bir adamdı. Stefan Bizans ruhuyla büyümüş, çevik bir diplomat ve düşünceli bir askerî liderdi ve kesinlikle Nemaniç ailesi içindeki

[62] Predrag Komatina, *a.g.e.*, s. 53.
[63] Stanoje Stanojeviç, *İstorija Srba, Hrvata i Slovenaca*, Napredak, Beograd 1920, s. 42.
[64] Ejup Muşoviç, "Srednji vek…", s. 97.

en yetenekli kişilerden biriydi.[65] İki kardeş, Rastko ve Nemana birlikte hareket etmişlerdir. Rastko Nemaniç kilise ve manastırlar ile ilgilenmesine rağmen aynı zamanda diplomatik ve siyasî sorunlarda da kardeşine yardım etmiştir. Rastko 1219 yılında İznik'e seyahat etmiş ve Sırp Kilisesi'nin Bizans Fener Ortodoks Kilisesi'nden bağımsızlığını ilan etmiştir. Böylece, 1219 yılında Sırp Kilisesi bağımsızlık ve özerklik kazanmıştır.[66] Böylelikle bu bölgedeki insanlar için tamamen yeni bir dinî hayat başlamıştır. Sava (Rastko), 1221 yılında Zica (Ziça) Manastırı'nda eyalet kilisesinde düzenlenen konseyde kardeşi Stefan'ı kral seçtirmiştir. Bu tarihten itibaren Sırbistan hükümdarları kendilerini "kral" ünvanıyla takdim etmişlerdir.[67] Sırbistan, ilk taçlı kralı Stefan Nemaniç'in saltanatı döneminde iki büyük başarı elde etmiştir. Bunlar krallığın ilan edilmesi ve kendilerine ait bağımsız bir kilise teşkilatının kurulmasıdır.[68]

Stefan Prvovenacani'nin 1228 yılında ölümünden sonra üç oğlu: Radoslav, Vladislav ve I Uros (Uroş) Sırp devletini yönetmiştir. Babasının saltanatının sonuna doğru, Radoslav hükümdar olmuştur. Yani tahttaki değişiklik tamamen barışçıl bir şekilde gerçekleşmişti.[69] Radoslav, 1233 yılına kadar hüküm sürmüştür ancak Hükümdarlığı sırasında siyasî olarak fazla bir etkiye sahip olmamıştır. Diğer taraftan devletini korumayı başarmıştır.[70] Radoslav Studenica Manastırı'nın tadilatını yaptırmış ve bir narteks ekleyerek genişletmiştir. Sırp krallarından kendi parasını ilk basan da yine Radoslav olmuştur. Devrildikten sonra eşinin kendisini terketmesiyle birlikte Radoslav da bir keşiş olmuştur.

Derebeyler Kral Radoslav'ı devirdikten sonra, küçük kardeşi Vladislav tahta geçmiştir. Vladislav'ın yönetimi hakkında pek fazla bilgi yoktur. Ancak 1234-1243

---

[65] Konstantin Jirecek, *Politicka İstorija Srba*, İzdavacko Preduzeçe Narodne Republike Srbije, Beograd 1952, s. 164.
[66] Ejup Muşoviç, "Srednji vek…", s. 97.
[67] Predrag Puzoviç, *Kratka İstorija Srpske Pravoslavne Crkve*, Kaleniç, Kragujevac 2000, s. 14.
[68] Petar Vlahoviç, "Postanak i Razvoj Srpske Nacije," *Novopazarski Zbornik*, sy. 2, Novi Pazar 1978, s. 49.
[69] Đorđe Bojanić, *a.g.e.*, s. 16.
[70] "Radoslav", *Hrvatska enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 13. 3. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=51557>.

yılları arasında hüküm sürdüğü bilinmektedir.[71] Vladislav saltanatı sırasında Mileşeva (Prepol) Manastırı'nı inşa ettirmiştir.

Vladislav'dan sonra, I. Uroş iktidara gelmiştir. Kral Uroş, 1243-1276 yılları arasında iktidarda kalmıştır. Stefan'ın üç oğlundan tahtta en uzun süre kalanı I. Uroş iç politikada da başarılı olmuştur.[72] Ancak dış politikada aynı derecede başarılı olmamıştır. Bununla birlikte kardeşleri gibi o da mevcut Sırp devletini korumayı başarmıştır. İktidarı sırasında Sırbistan'da madencilik ve ticaret gelişmiştir ve I. Uroş da kendi adına para bastırarak Sırp orta çağ parasını dolaşıma sokmuştur.[73] Sırbistan'da kilise ilişkilerini başarıyla geliştirmiş, Ortodoksluğu güçlendirmiş ve devletin kilise üzerindeki iktidarını güçlendirmiştir.[74] 1255 yılında Sopocani (Sopoçani) Manastırı'nı inşa ettirmiştir.

Babası I. Uroş'u infaz eden Kral Dragutin 1276-1282 yılları arasında Sırp Devleti'ni yönetmiştir. Kral Dragutin'in kısa saltanatı Sırbistan için önemli bir değişiklik getirmemiştir.[75]

I. Uroş'un küçük oğlu, II. Uroş (Milutin), ağabeyinden sonra, 1282 yılında tahta çıkıp Makedonya'yı hakimiyetine katarak Sırp Devleti'ni genişletmiştir. Yeni toprakların Sırp Devleti'nin hakimiyetinin altına girmesi ve bölgesel genişlemeler de yine II Uroş döneminde başlamıştır.[76] Raşka'da bulunan Sırp Devleti'nin merkezi Kral Milutin döneminde önce Priştine yakınlarındaki Paune'ye, ardından da Üsküp'e taşınmıştır. O zamandan beri Raşka bölgesi bir zamanlar sahip olduğu önemi yavaş yavaş kaybetmeye başlamıştır. Bugün Sırbistan'ın başkenti olan Belgrad, Milutin'in yönetimi sırasında Sırbistan'ın bir parçası olmuştur. Kral Milutin, çok sayıda evliliği ve inşa ettirdiği çok sayıda kiliseyle anılmaktadır. Beş kez evlenmiş ve evliliklerinin bir kısmı siyasi nedenlerle yapılmıştır. Kral Milutin'in en ünlü vakıfları, 1316'da inşa

[71] Đorđe Bojanić, *a.g.e.,* s. 17.
[72] Ahmed Bihorac - Goloş Hivzo-Goloş Mirsada, *Kralj Stefan Uroş Prvi Nemanjiç (1243–1276),* Narodna biblioteka "Dositej Obradoviç", Novi Pazar 2018. s. 50.
[73] Ahmed Bihorac-Hivzo Goloş-Mirsada Goloş, *a.g.e.,* s. 48.
[74] Ahmed Bihorac-Hivzo Goloş-Mirsada Goloş, *a.g.e., s. 50.*
[75] Đorđe Bojanić, *a.g.e.,* s. 20.
[76] Đorđe Bojanić, *a.g.e.,* s. 21.

edilen Banjska'daki Aziz Stefan Manastırı ve 1318 yılında Kosova'da inşa edilen Gracanica (Graçanica) Manastırı'dır.[77]

Decani (Deçani) Manastırı'nı yaptıran ve bundan dolayı Deçanski olarak bilinen Milutin'in oğlu III. Uroş (Stefan Deçanski) 1321 yılında tahta çıkmış ve sadece 10 yıl boyunca iktidarda kalabilmiştir.

Sırp Devleti IV. Uroş adıyla bilinen ve 1331-1355 yılları arasında hüküm süren Çar Stefan Duşan döneminde büyük bir güce dönüşmüştür. Stefan Duşan, yaşamı boyunca Sırbistan'ı doğuya doğru genişletmeyi ve Konstantinopolis'i (İstanbul'u) ele geçirmeyi amaçlamıştır. Ancak Anadolu'da Osman Bey'in kurduğu Osmanlı Devleti de aynı hedefleri taşımaktaydı. Osmanlı Devleti'nin aksine, Çar Duşan'ın haleflerinin elindeki Sırbistan Devleti gelişmeye devam edememiştir. Babasını tahttan devirerek iktidara gelen Çar Stefan Duşan'dan oğlu Güçsüz Duşan olarak bilinen, oğlu V. Uroş Duşan tahta çıkmıştır.

14. yüzyıl, Sırp Devleti'nin hem yükselişinin hem de düşüşünün yüzyılıdır.[78] İmparator Duşan'ın ani ölümünden sonra, yönetim deneyimi olmayan oğlu, V. Uroş Duşan, hükümdar olmuştur. Genç imparatorun zayıflıklarından yararlanan soylular, Duşan'ın akrabaları ve savaşçılar güçlenmiştir. Akabinde bu kimseler Güçsüz Üroş'u efendileri olarak kabul etmeyi reddetmişlerdir.[79] Stefan Duşan'ın oğlu, Güçsuz Uroş; İmparatorluğu birkaç prensin yöneteceği genel valiliklere ayırmayı kabul etmiştir. Böylece Sırp Devleti'nin daha sonra karşı karşıya geleceği Osmanlı'ya direnebilecek gücü de kalmamıştır.[80] Stefan Duşan sayesinde gelişiminin zirvesine ulaşan ve 30 yıl bu şekilde kalan Sırbistan, sonraları parçalanarak daha küçük bölgelere ayrılmış ve böylece savaşma gücünü kaybetmiştir. Bunun ardından, on yıl içinde, sadece Duşan döneminde yapılanlar değil belki de iki yüz yıl boyunca elde edilen birçok kazanım kaybedilmiştir.[81] Sırbistan bir yüzyıl daha, ayakta kalabilmek için çaba göstermiş

[77] Đorđe Bojanić, *a.g.e.*, s. 23.
[78] Vasa Çubriloviç-Sima Çirkoviç, *İstorija Srba, Problemi moderne istorijske sinteze*, Kultura, Beograd 1970, s. 12.
[79] Ejup Muşoviç, "Srednji vek…", s. 103.
[80] Otto Ferdinand Dubislav von Pirch , *Potovanje po Srbiji u godini 1829*, (Çev.), Dragişa T. Mijuşkoviç, Akademija Nauka 1899, s. 5.
[81] Stanoje Stanojeviç, *a.g.e.*, s. 45.

ancak artık mücadele edebilecek durumda bir ülke olma vasfını kaybetmişti.[82] V. Uroş'un ölümü (1372) ile Sırp İmparatorluğu birkaç küçük devletçiklere dağılmış ve böylece Nemaniç hanedanlığı sona ermiştir.[83]

Duşan'ın ölümünden sonra Sırp Devleti'nin içinde bulunduğu kargaşa döneminde, hangi bölgenin hangi lidere ait olduğunu kesin olarak belirlemek zordur.[84] Tam da Sırp topraklarında dağılma yaşandığı sırada Osmanlılar ortaya çıkmış ve Balkan ülkeleri için günden güne büyüyen bir tehdit haline gelmeye başlamışlardır. Nemaniçe'yi kutsal bir hanedan olarak gören Sırp halkı, bu hanedanın mirasçılarının yok oluşunu büyük bir utanç ve korku içinde yaşamıştır. Halk, Türklerin ortaya çıkışını ve Nemaniç hanedanının kendi kendine yok olmasını gerçek bir ceza olarak yorumlamıştır.[85]

Osmanlıların kazandığı iki savaş, Balkanlar'a girişleri için çok önemliydi. Bu savaşlardan ilki olan 1371 yılındaki Meriç Muharebesi, Osmanlı ordusu için Sırp topraklarına bir giriş vesilesi olmuştur. Meriç Nehri Savaşı'ndan sonra, en önemli ikinci savaşı ve zaferi ise 1389 yılında Kosova'da Osmanlılar ile Birleşik Hıristiyan ordusu arasında gerçekleşen savaştır. Osmanlılar çok daha küçük bir orduya sahip olmasına rağmen, Hıristiyan ordusunu yenmeyi başarmışlardır. Bu savaştaki yenilginin ardından, Lazar'ın Sırp orta çağ devleti, Osmanlı'nın vasalı olmuştur. Daha sonra Smederevo'nun düşüşü ile savaşı kaybedip Osmanlıların eline geçtiği 1459 yılına kadar vasal olarak hayatta kalmayı başarmıştır. Kırk yıl sonra da diğer Sırp devletleri olan Bosna-Hersek ve Zeta da önemli bir direniş olmaksızın yok olmuşlardır.[86]

Bugünkü Yeni Pazar Sancağı bölgesinin Osmanlılar tarafından fethi 1392 ile 1396 yılları arasında gerçekleşmiştir.[87] O dönemden itibaren bu bölgedeki insanların yaşamı tamamen yeni bir dinî, ekonomik ve kültürel karakter kazanmaya başlamıştır.

---

[82] Vladimir Çoroviç, *İlustrovana İstorija Srba,* Alnari, Beograd 2006, s. 157.
[83] Harun Crnovrşanin-Nuro Sadikoviç, *a.g.e.,* s. 42.
[84] Ejup Muşoviç, "Srednji Vek…", s. 103.
[85] Zivorad Jankoviç, *Recju i Slikom Kroz Povest Srpske Pravoslavne Crkve*, Srpska patrijarşija, 2008, s. 70.
[86] Stanoje Stanojeviç, *a.g.e.,* s. 50.
[87] Harun Crnovrsanin-Nuro Sadikoviç, *a.g.e.,* s. 51.

Sırbistan Krallığı'nın yıkılışının başlangıcı, Stefan Lazarevic'in (Lazareviç) bütün çabalarına rağmen Sırp ordusunun Osmanlılar tarafından mağlup edildiği 1389 Kosova Savaşı ile başlamıştır. Osmanlılar güney bölgeleri vasal bir konuma getirmeyi başarmışlardır. Despot Stefan Lazareviç (1389-1427), Macaristan'a güvenerek merkezi Morava olan Sava ve Tuna nehirleri boyunca uzanan bölgeyi birkaç on yıllık bir zaman daha korumayı başarmıştır.[88] Sırp Devleti'nin merkezi ve onunla birlikte güney bölgelerin nüfusunun bir kısmı kuzeye taşınmıştır.[89] 1459 yılında Sırbistan tamamen Osmanlı egemenliğine girmiştir. Eski Raşka 1455'ten itibaren Üsküp bölgesine ve daha sonra, yani 1463 yılında Bosna'nın kesin fethinden sonra, Sancak bölgesi olarak Bosna'ya dâhil edilmiştir. 18. Yüzyılın sonunda Yeni Pazar Sancak'ı kurulmuştur. [90]

2. 1219-1346 Yılları Arasında Sırp Ortodoks Kilisesi, Başpiskoposluk

Stefan Nemana'nın en küçük oğlu Rastko Nemaniç (Rahip Sava), bağımsız Sırp Ortodoks Kilisesi'nin kuruluşundan ve organizasyonundan sorumlu olmuştur. Sava, genç yaşlarında keşiş olmuş ve Kilise'nin yararına çalışmıştır. Kendi siyasi geleceği için Sırp Ortodoks Kilisesi'nin bağımsızlığını elde edebilmesi adına hazırlıklar yapmıştır.

O sırada Sırp Kilisesi, Sırp toprakları için piskopos atama hakkına sahip olan Ohri Başpiskoposluğu'na bağlı olup onun yetkisi altındaydı.[91] İstanbul'un, Haçlıların eline geçmesiyle Bizans imparatoru ve patriği İznik'e taşınmıştır. İznik imparatorluğun olduğu gibi kilisenin de merkezi olmuştur.[92] İmparator ve patriğin zor durumunu ve İstanbul Patrikliği ile Ohri Başpiskoposluğu arasındaki gerginliği fark eden Sava, Sırp Ortodoks Kilisesi'ni bağımsız kılma ve tüm idari haklarını alma fırsatını yakalamıştır. İznik'e doğru yola çıkmaya karar vermiştir. Bu yolculukla Sava,

---

[88] Petar Vlahoviç, *a.g.m*., s. 49.
[89] Jovan Cvijić, *Balkansko poluostrvo i južnoslovenske zemlje: osnove antropogeografije*, Marso, Beograd 2011, s. 149.
[90] Salih Selimoviç, *a.g.m*., s. 39.
[91] Milan Radojeviç, *a.g.e*., s. 10.
[92] Alexander A. Vasiliev, *Bizans İmperatorluğu tarihi*, çev. Tevabil Alkaç, Alfa, İstanbul 2017, s.576

Sırp Ortodoks Kilisesi'nin bağımsızlık mucadelesini kazanmakla kalmamış, bu geziden ilk Sırp başpiskoposu olarak da dönmüştür.

Amacı Kilise'yi tamamen ulusal bir hâle getirmek olan Sava Sırbistan'a döndüğünde Sırp Ortodoks Kilisesi'ni örgütlemeye başlamıştır. Sava'nın bu kararının nedeni, Sırp halkının kimliğinin, maneviyatının ve kültürünün hayatta kalmasına yönelik tehlikenin farkına varmasıydı. Sava, Kilise örgütünün Sırp asıllı kişilerden oluşması gerektiğine inandığından hemen Yunan piskoposlarını Sırp piskoposları ile değiştirmiştir.[93] Sava'nın bu faaliyetleri Ohri Başpiskoposluğu'nu rahatsız etmiş ve Başpiskopos Hometian "Aziz Sava'yı lanetlemiştir." Ancak Sava bunu önemsememiş ve Sırp Kilisesi'ni Sırp olmayan kişilerden temizlemiştir.[94]

Sırbistan Başpiskoposluğu'na tabi olan iki piskoposluk Raşka ve Prizren Piskoposluklarıydı. Sava yedi yeni piskoposluk olarak Toplica, Moravica, Dabra, Budimlje, Hvosna, Zeta ve Ston yakınlarında Peljesac piskoposluklarını kurmuştur.[95] Yeni kurulan piskoposluklara Sava, on yıllık vaaz çalışması sonucunda hazırladığı öğrencilerini atamıştır. Öğrencilerinin her birine, yönetecekleri nomokanon'un (*krmçija*: eyalet ve kilise yasalarından oluşan bir derleme) bir kopyasını vermiştir.

Başpiskopos'un unvanı kraliyet unvanına benzediğinden başpiskopos'a "Kutsal Efendimiz" şeklinde hitap edilmekteydi.[96] Sırp Devleti'nin 1317-1321 dönemine ait olan, tüm piskoposların ve başrahiplerinin isimlerinin yer aldığı Kral Milutin'in "Aziz Stefan" belgesi muhafaza edilmiştir.[97] İlk başpiskopos Sava Nemaniç'ten sonra gelen on bir başpiskopos şu ünvanları almışlardır: I. Arsenije Sremac: 1234-1263 (Arseniye Sremaç), II. Sava: 1263-1271, I. Danilo: 1271-1272, I. Joanikije: 1272-1276 (Yoanikiye), I. Jevstavije: 1279-1286 (Yevstviye), James: 1286-1292, II Eustatius: 1292 - 1309, III. Sava: 1309-1316, Nicodemus: 1317-1324, II. Daniel: 1324-1337 ve II. Joanikije: 1338-1346.

---

[93] Petrović Dalibor, "Organization of the bishoprics in autocephalous Serbian Church in 1219", *Kultura*, sy 164, 2019, s. 33.
[94] Milan Radojeviç, *a.g.e.*, s. 11.
[95] Milan Radojeviç, *a.g.e.*, s. 11.
[96] Konstantin Jirecek, a.g.e., s. 62.
[97] Dragiç M. Zivojinoviç. "Arhiepiskop Nikodim I". *İstorijski İnstitut*, Beograd, s. 106.

Başpiskoposlar arasında kurucular, diplomatlar, çevirmenler ve yazarlar bulunmaktaydı.[98] Sava'dan sonra öne çıkan isim ise Başpiskopos Nicodemus ve II. Daniel olmuştur. Bu iki başpiskoposun hayatı pekçok Sırp araştırmacı ve tarihçilerin dikkatini çekerek, çalışmalarına konu olmuştur.

1219-1346 yılları arasında Sırp Ortodoks Kilisesi başpiskoposluk konumunda faaliyet göstermiştir. Piskoposluk merkezleri çoğunlukla manastırlarda bulunmakla beraber Ziça Manastırı başpiskoposluk makamı olarak da belirlenmiştir. Ziça Manastırı aynı zamanda Sava ve kardeşi Stefan'ın da vakfı olmuştur. Stefan tarafından yayımlanan, bu tapınağın kuruluş tüzüğünün hükümlerine göre, hükümdarların taç giyme törenleri, piskoposların kutsanması ve başrahiplerin ilanı burada gerçekleşmişti.[99] Ülkenin en kuzeyinde merkezden uzakta ve korumasız olarak bulunan Ziça, güvenlik sebebiyle bu işler için yalnızca birkaç on yıl kullanılmış ve sürekli dış saldırılara maruz kaldığı için giderek işlevsizleşmişti.[100] 1242 yılında Kral Vladislav döneminde Moğollar tarafından istila edilmiş, 1253 yılında ise Bulgarlar tarafından tahrip edilmiştir. Bu saldırıların ardından Ziça'nın Sırp Ortodoks Kilisesi'nin karargahı için uygun bir yer olmadığı anlaşılmıştır. Akabinde güvenlik gerekçesiyle karargah İpek'e (Peç) taşınmıştır. Bundan sonra başpiskoposlar bazen Ziça'da bazen de İpek'te yaşamışlardır.[101] Bu uygulama Ziça'nın Sırp patriklerinin başpiskoposluk makamı olmaktan çıktığı ve yenilenen patrikhanenin yerine İpek Patrikhanesi adının verildiği 1557 yılına kadar devam etmiştir. Kilise idaresinin Ziça'dan İpek'e geçmesi uzun bir süre içinde gerçekleşmiştir.[102]

Nemaniç döneminde, başpiskoposluk devletle birlikte hareket etmiş ve bu birliktelik de güçlenmıştır. Başpiskoposluk dönemi aynı zamanda Sırp devletinin yükseliş dönemidır.[103] Stefan Nemana siyasi açıdan istikrarlı ve dinî açıdan bağımsız bir Sırp devleti oluşturmak amacıyla yerel bir halk olan Bogomiller üzerinde baskı kurmuş ve Sırp Ortodoks Kilisesi'nin gelişmesi Nemana'nın bu faaliyetleri sayesinde

[98] Predrag Puzoviç, *a.g.e.*, s. 16.
[99] Zivorad Jankoviç, *a.g.e.*, s. 58.
[100] Zivorad Jankoviç, *a.g.e.*, s. 33.
[101] Ivana Andrić, "Položaj Pećke Patrijaršije u Osmanskom Carstvu od 1557. do 1690. godine". *Povijesni prilozi 23*, sy 27, 2004, s. 71.
[102] Zivorad Jankoviç, *a.g.e.*, s. 58.
[103] Zivorad Jankoviç, *a.g.e.*, s.38

sağlanmıştır. Sırp tarihinin en önemli dönemi, kırk yılda kırk dini yapı inşa eden Kral Milutin'in (1282-1321) dönemidir. [104] Sancak bölgesindeki ünlü manastırlardan Sopoçani, Mileşeva, Gradac kendi döneminde inşa edilmiştir. Başpiskoposluk gelişiminin zirvesine, İmparator Duşan döneminde, 1346 yılında Üsküp'teki konseyde patrikliğin ilan edilmesiyle ulaşmıştır. Aziz Sava tarafından başpiskoposluğun kurulmasından Kral Milutin'in saltanatının sonuna kadar, Sırp başpiskoposluğu toplam 14 veya 15 piskoposluğa sahip olmuştur.[105]

Sırp Ortodoks Kilisesi bağımsız ve güçlü bir şekilde örgütlenmiş ve Sırp ulus devletinin en güvenilir ve en güçlü yardımcısı olmuştur.[106] Sırp Kilisesi 18. yüzyılın ikinci yarısına kadar faaliyet göstermiştir. Otosefali (kilise bağımsızlığı) ise, 1766'da İstanbul lehine resmen kaldırılmıştır.[107]

3. Bağımsız Sırp Ortodoks Kilisesinin Kuruluşu

Stefan Nemana bağımsız Sırp Devleti'nin kurucusu olarak kabul edildiği gibi onun oğlu Rastko da bağımsız (otosefal) Sırp Ortodoks Kilisesi'nin kurucusu olarak kabul edilmektedir. Sırp Ortodoks Kilisesi ve Nemaniç'in yönettiği Sırp Devleti, birbiriyle irtibatlı olarak hareket etmiştir. Bu nedenle Sırp tarihçiler, Kilise'den ve devletten bahsederken onları ayırmayıp ruh ve beden gibi birbirini tamamlayan bir bütünün parçaları değerlendirmesini yapmışlardır. [108] Nemaniç dönemi Sırp Devleti'nin ve Ortodoks Kilisesi'nin en görkemli siyasi ve dinî dönemini temsil etmektedir. Ayrıca Sırp Kilisesi, Sava Nemaniç'i ve babası Stefan Nemana'yı aziz olarak kabul etmiş ve bu şekilde onu tanıtmıştır.[109]

Rastko Nemaniç, Stefan Nemana ve Ana'nın en küçük oğluydu. 1175 yılında Ras şehrinde doğmuştur. Çocukken Hıristiyanlığa, kitap okumaya ve dindarlığa karşı

---

[104] Zivorad Jankoviç, Gös. Yer., s.38
[105] Puzoviç, *a.g.e.*, s. 18.
[106] Milan Radojeviç, *a.g.e.*, s. 12.
[107] Jovan, Majendorf, *Pravoslavna Crkva Juce i Danas*, (Çev.), Radomir Popoviç, Bogoslovski fakultet Srpske Praoslavne Crkve, Beograd 1998, s. 131.
[107] Puzoviç, a.g.e., s. 18.
[108] Niçifor Duciç, *İstorija Srpske Pravoslavne Crkve od prvih desetina VII veka do danasnjih dana*, Nova dob, Beograd 2008, s. 125.
[109] Đorđe Bojanić, *a.g.e* ., s. 15.

bir eğilim göstermiştir.[110] Stefan Nemana ve Ana, oğullarını tahta geçirmek için hazırlamışlardır. Nemana'nın en küçük oğlu Rastko, siyasi konularda çok bilgili olmakla beraber, Ortodoks inancına ve bilimine bağlı kalmıştır. Daha 17 yaşında iken keşiş olmaya ve kendini dinî hayata adamaya karar vermiştir. Bu doğrultuda Kutsal bir isim olarak Sava ismini almıştır. Genç Sava yönetici bir aileden olduğu için, Kutsal Dağ'daki (Sveta Gora) din adamlarının takdirini kazanmıştır.[111] Sava Sırp Ortodoks Kilisesi'nin yanı sıra Yunan ve Rus kiliseleri tarafından da aziz olarak kabul edilmiştir.[112]

Sava kendini dine adamış olmasına rağmen aynı zamanda Nemaniç döneminin siyasi hayatına da katılmıştır. Stefan Nemana'nın tahttan ayrılıp iktidarı oğlu Stefan'a devretmesinin ardından Rastko, ağabeyinin en büyük destekçisi olmuştur. Sava ise kardeşi Stefan'ın siyasi ilişkilerde sağ kolu olmuştur. Stafan, kardeşi Sava'ya danışmaksızın hareket etmemiştir.[113] Sava ve Stefan ülkeyi yaklaşık yedi yıl boyunca, Stefan'ın 1228 yılındaki ölümüne kadar birlikte yönetmişlerdir. [114]

Bağımsız bir Sırp Devleti kurmaya çalışan babasının politikasını devam ettiren Sava, bağımsız bir Sırp Ortodoks Kilisesi de inşa etmeye çalışmıştır. Raşka bölgesini de kapsayan piskoposluk, 1219 yılına kadar Ohri başpiskoposluğunun bir parçası olmuştur. Diğer tüm piskoposluklarda olduğu gibi, piskoposluk görevleri bir Yunanlı tarafından icra edilmekteydi. Sava, Sırp Kilisesi'nin bağımsız olabilmesi için piskoposluk makamına Sırpları getirme kararını almıştır. Bu nedenle Aziz Sava Sırp halkının arasından halk öğretmenleri hazırlama politikasını izlemiştir.[115] Böylece Sırp Ortodoks Kilisesi'ni bağımsızlığa götürecek ilk adımı da kendisi atmıştır.

Sırp Devleti kralığın başlangıcından sadece iki yıl sonra, dinî bağımsızlığını da kazanmıştır.[116] 1219 yılında Aziz Sava, İznik imparatoru I. Theodore Lascaries (Teodor Laskaris) ve dönemin patriği Manojlo Saranteno Haritopoulos ile yaptığı

[110] Radomir V. Popoviç, *a.g.e* ., s. 105.
[111] Predrag Puzoviç, *a.g.e.,* s. 6.
[112] Niçifor Duciç, *a.g.e.,* s. 142.
[113] Milan Radojeviç, *a.g.e.*, s. 10.
[114] Zivorad Jankoviç, *a.g.e.,* s. 23.
[115] Radomir V. Popoviç, *a.g.e.,* s. 107.
[116] Đorđe Bojanić, *a.g.e.,* s. 15.

görüşmelerde Sırp Ortodoks Kilisesi'nin bağımsızlığı için izin almayı başarmış ve aynı zamanda ilk başpiskopos olarak seçilmiştir.

Sava, imparatorun rızasıyla, Patrik ve Kilise Konseyi'nden (sinod) "Tüm Sırp topraklarının Başpiskoposu" unvanını ve Sırp Ortodoks Kilisesi'nin bağımsızlık belgesini almıştır.[117] Böylece Sava'ya Sırp Kilisesi'ni dilediği gibi düzenleme fırsatı verilmiştir. Manastırlarda yeni yönetim ve piskoposluklar kurulmuştur. Bu karara Ohri başpiskoposluğu karşı çıkmışsa da Sava, tüm Yunan rahiplerini kendi öğrencileri olan Sırplarla değiştirmiştir. Böylece Aziz Sava, Sırp Ortodoksluğunu kurmak için çalışmalara başlamıştır.[118]

Sava hayatında iki kez hac yapmıştır. İlk olarak, 1229 yılında başpiskopos olduğu dönemde hacca gitmiştir.[119] Kutsal toprakları ve manastırları ziyaret ettiği bu geziden çok şey öğrenmiştir. İkinci haccından önce ise başpiskoposluk görevinden istifa etmiştir. Sava üzerinde çok emek harcayarak eğittiği ve göreve hazırladığı Stevan Sremac'ı yeni başpiskopos olarak önermiştir. 1234 yılının baharında ikinci kez Kutsal Topraklara gitmiştir.[120]

Sava ikinci hacdan sağ olarak dönememiştir. Dönüşünde, o zamanki Bulgar başkenti, Trnovo'ya uğramış ve burada Kral Vladislav'ın (1235) kayınpederi İmparator II. Arsen'in sarayında altmış yaşındayken ölmüştür.[121] Kral Vladislav, Sava'nın cesedini Sırbistan'a nakletmiş ve onu kendi vakfında, Mileşeva manastırında defnettirmiştir.[122]

4. 1346-1459 ve 1459-1557 Yılları Arasında Sırp Ortodoks Kilisesi

1346-1459 yılları arasındaki dönem, Sırp Ortodoks Kilisesi'nin İpek Patrikhanesi bünyesinde faaliyet gösterdiği dönemdir. Aslında İpek Patrikhanesi'nin iki dönemi vardır. İlk dönem 1346 yılındaki İpek Patrikhanesinin ilanından 1459

[117]Predrag Puzoviç, *a.g.e.*, s. 12.
[118] Milan Radojeviç, *a.g.e.*, s. 11.
[119] Predrag Puzoviç, *a.g.e.*, s. 15.
[120] Radomir V. Popoviç, *a.g.e.*, s. 109.
[121] Zivorad Jankoviç, *a.g.e.*, s. 29.
[122] Ejup Muşoviç, "Srednji vek…", s. 97.

yılında Sırpların Osmanlı egemenliğine girmelerine kadarki süreyi kapsamaktadır. Sırpların birliği açısından büyük önem taşıyan İpek Patrikhanesi'nin ikinci dönemi ise Osmanlı dönemine tekabül etmektedir ve 1557-1766 yılları arasını kapsamaktadır.

Nemaniç liderliğindeki Sırp Devleti istikrarlı bir şekilde gelişmiştir. Sırp Devleti'nin bölgesel genişlemesi, Dragutin ve Milutin döneminde başlamıştır. Stefan Decanski (Deçanski) hakimiyeti sırasında (1321-1331) ve özellikle Kral Stefan Duşan (1331-1345) döneminde de devam etmiştir.[123] Stefan Duşan'ın hükümdarlık dönemi, Sırp Devleti'nin kalkınma ve bölgesel genişlemesinin doruk noktasını temsil etmektedir. Duşan, Sırp Devleti'ni imparatorluk, kendisini Sırp İmparatoru ve Sırp Ortodoks Kilisesi'ni de patriklik ilan etmeye karar vermiştir.

Duşan, Arnavutluk'u ve Balkanlar'ın büyük bir kısmını ele geçirmiş ve onun bu işgalleriyle birlikte bölgedeki Bizans yönetimi de sona ermiştir.[124] Ardından, Duşan Makedonya ve Yunanistan'ın da birçok bölgesini ele geçirmiş ve Sırp Ortodoks Devleti 1345 sonbaharında imparatorluğa dönüşmüştür. Eyalet Meclisi 1346 yılında Paskalya'da Üsküp'te toplanmıştır. Bu toplantıda Bulgar Patriği Simeon, Ohri Başpiskoposu Nikola, Kutsal Dağ Yunan Metropolitleri temsilcileri ve Sırp Ortodoks Kilisesi piskoposları hazır bulunmuştur. Toplantıda Stefan Duşan imparatorluk tacı ile taçlandırılarak Sırpların ve Yunanların imparatoru ilan edilmiştir. Toplantı sonrasında Sırp Başpiskoposluğu Patrikliğe çevrilmiştir.[125] Daha sonraları Patrikhane, Sırp Kilisesi'nin merkezi olmuştur.[126]

Sırp Kilisesi'nin patrikhane olarak ilan edildiği sırada Başpiskopos olarak Joanikije (Yoanikiye) bulunmaktaydı. Böylece Bulgar Patriği, Ohri Başpiskoposu ve Sveta Gora (Kutsal Dağ) temsilcisinin onayı ile Başpiskopos Yoanikiye "Sırp kara ve deniz ülkesinin Patriği" ilan edilmiştir.[127] Yoanikiye, öldüğü 1354 yılına kadar patrikhanenin başında kalmış ve bu unvan parlamentonun bir kararıyla yeni patrik IV. Sava'ya verilmiştir. IV. Sava, Konstantinopolis/İstanbul Patrikhanesi ile İpek

[123] Predrag Puzoviç, *a.g.e.,* s. 20.
[124] Şenay Öztürk Yılmaz, "İpek Patrikhanesi (Sırp- Ortodoks Patrikhanesi)", *Tarih ve Gelecek Dergisi,* sy 2, 2019, s. 396.
[125] Zivorad Jankoviç, *a.g.e.,* s. 41.
[126] Şenay Öztürk Yılmaz, *a.g.m.,* s. 395.
[127] İvana Andrić, *a.g.m.,* s. 2 dip.2.

Patrikhanesi arasında uzlaşmayı savunmuştur. Ancak çabalarının sonuçlarını göremeden 1375 yılında ölmüştür. IV. Sava'nın ölümünden sonra, Duşan İmparatorluğu'nun parçalanmasının olumsuz sonuçları Sırp Ortodoks Kilisesi'nde de hissedilmiştir.[128] Duşan İmparatorluğu'nu parçalayan soyluların her biri kendi patrik adaylarını öne çıkararak kargaşaya yol açmışlardır. Hararetli tartışmalardan sonra, parlamento yeni patriğin Münzevi Jefrem olmasına karar vermiştir. Jefrem'den sonra sırasıyla I. Spiridon (1382-1387), III. Daniel (1392-1396), V. Sava (1398-1406), IV. Daniel (1406), Cyril (Kiril) (1407-1419), Nikon (1420-1435), Theofan (Teofan) (1446), II. Nicodemus (Nikodemus) (1446-1453) ve II. Arsenije (1453-1463) patriklik görevini icra etmişlerdir.[129]

Sırbistan'ın Osmanlı tarafından fethinden sonra, Sırp tarihçiler tarafından "Sırp geçmişinin en karanlık zamanı" olarak adlandırılan bir dönem başlamıştır.[130] Sırbistan 1459 yılında Osmanlı hâkimiyetine girince Sırp Kilisesi tamamen ortadan kalkmamıştır. Ancak kaynaklarda 16. yüzyılın ortalarına kadarki tarihi hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. [131] Aslında belgelerde 1459-1557 yılları arasında İpek Patrikhanesi'nin faaliyetinden söz edilmemektedir. Sırp Kilisesi'nin bu dönemdeki faaliyetine ışık tutacak güvenilir kaynaklar bulunmadığından, Sırp tarihçilerinin bu döneme ilişkin anlatılarında farklılıklar bulunmaktadır. Ayrıca Sırp tarihçileri Osmanlıların bölge halklarına ve dinlerine zarar verdiklerine dair iddialarda bulunmaktadırlar. Puzoviç'e göre, Türkler Sırp mezarlarını tahrip etmişler ve kiliseleri camiye dönüştürmüşlerdir. [132] Zirojeviç ise Hıristiyan ibadet yerlerinin ateşe verildiğini ve yağmalandığını, Graçanica'nın Kosova Savaşı sırasında, Banjska'nın ise bir süre sonra yıkıldığını belirtir.[133] Ancak Memiç "yeni yönetim (Osmanlı Devleti) bugünkü Sancak ve Karadağ bölgesinde bulunan tüm manastır ve kiliselerin yanı sıra Sancak, Visoki Deçani, Graçanica, Banjska, Sveti Arhangel (Kutsal Arhangel) ve diğerleri civarında bulunan manastır ve kiliseleri muhafaza ettiğini bildirmiştir. Ayrıca

[128] Niçifor Duciç, *a.g.e.,* s.176.
[129] Predrag Puzoviç, *a.g.e.,* s. 25.
[130] Zivorad Jankoviç, *a.g.e.,* s. 77.
[131] Şenay Öztürk Yılmaz, *a.g.m.,* s. 397.
[132] Predrag Puzoviç, *a.g.e.,* s. 25.
[133] Olga Zirojević, *a.g.e.,* s. 82.

bu dinî mekanların faaliyetlerine devam edebilmeleri için onlara hukukî ve maddî koşullar da sağlanmıştır."[134]

Fatih Sultan Mehmed'in politikalarının şiddet ve yıkım içermediği düşünüldüğünde, gerçekleri açığa çıkarmak adına bu tür karşı iddiaları sorgulanması gerekmektedir. 1389 yılında Kosova'da yaşanan yenilgiden ve 1459 yılında Smederevo'nun düşmesinden sonra Sırp Ortodoks Kilisesi tabi olduğu devleti kaybetmiştir. Artık bu tarihten itibaren Sırp Kilisesi yasama özerkliğine sahip olamamıştır.[135] Ancak, bu Sırp halkının, kilisesinin ve din adamlarının tüm haklarını kaybettiği anlamına gelmemektedir. Osmanlılar kiliseye ve dine hoşgörülü davranmışlar ve kiliselerin ve manastırların sahip oldukları topraklara dokunmamışlardır. [136] Ayrıca kilise ve din adamlarının bazı ayrıcalıkları da olduğu bilinmekteydi.[137] Osmanlılar, çeşitli ayrıcalıklar ve tavizler vererek, eski soyluları ve hatta rahiplerin bir kısmını kendi taraflarına çekmeyi başarmıştır.[138] Osmanlı Devleti eski malikanelerin bir bölümünü manastırlara bırakmış, rahiplere belirli vergi indirimleri tanımış ve Sırp Ortodoks Kilisesi'nin hayatta kalmasını sağlamıştır. [139]

Osmanlıların Sırp Ortodoks Kilisesi'ne karşı nasıl bir tavır sergilediklerini en iyi şekilde anlayabilmek için, Mustafa Memiç'in kitabında yer alan, Sultan II. Mehmed tarafından Mileşeva Manastırı'na verilen fermana bakmak yeterlidir:

"Daha önce yaygın olan adetlere göre alınan haraç ve vergilerden azade olsunlar. Hiç kimse diğer insanların mallarına, hizmetçilerine ve *Jovan* adlı demircilerine, topraklarına, bağlarına, bahçelerine ve değirmenlerine müdahale etmesin."

Tarihçiler arasında mevcut olan bir diğer ikilem de Osmanlı'nın gelişinden sonra İpek Patrikhanesi'nin durumudur. Osmanlıların 1459 yılında Smederevo'yu

---

[134] Mustafa Memiç, *a.g.e.,* s. 65.
[135] Mustafa Memiç, *a.g.e.,* s. 64.
[136] Ivana Andrić, *a.g.m.,* s. 7.
[137] Osmanlı Devleti'nin Balkanların benzer başka bölgelerinde bulunan gerek gayrimüslim halkından gerekse din adamlara karşı hassasiyeti ile ayrıcalıkları bilinen bir gerçektir. Örneğin Arnavutluk din adamlarına karşı için bkz: İlir Rruga, "XIV ve XVI yüzyılın arasında Arnavutlukta gayrimüslimler", *İstem*, 2017. sy. 29 s. 165
[138] Ivana Andrić, *a.g.m.,* s. 4.
[139] Olga Zirojević, *a.g.e.,* s. 84.

fethettiği sırada, İpek Patrikhanesi'nin başında Patrik II. Arsenije (Arseniye) bulunmaktaydı. II. Arseniye 1463 yılına kadar patriklik görevini sürdürmüştür. Yani Osmanlıların gelişiyle İpek Patrikhanesi'nin faliyetleri durmamıştır. Ayrıca Fojnica'da (Foynitsa) bulunan belgelerde, Bosnalı keşişlerin 15. yüzyılın ikinci yarısında ve 16. yüzyılın ilk yıllarında Sırp patriğinin kendilerine vergiler koyduğuna dair Padişaha şikayette bulundukları anlatılmaktadır. Dolayısıyla bu belgeler Osmanlıların Sırp Kilisesi'ni kaldırmadığını göstermektedir.[140]

II. Arseniye'den sonra patriklik makamının boş kaldığını ifade eden araştırmacı Çoroviç, Osmanlıların patrikhaneyi veya patrikliği kaldırması halinde bu olayın Sırp belge ve kayıtlarında da yer alması gerektiğini söylemektedir. Ayrıca, Osmanlıların İstanbul'da yapmadıkları Sırbistan'da yapmalarının garip olacağını da belirtmektedir.[141]

Puzoviç'e göre, Türklerin gelişiyle İpek Patrikhanesi kaldırılmamıştır. Ancak büyük miktarda yıllık vergi konulmuştur.[142] Bu nedenle II. Arseniye'nin ölümünden sonra Sırpların ruhani liderlerinin olmadığı düşünülmektedir.[143] II. Arsenije'nin ölümünden sonra herhangi bir konseyin yapıldığına ve yeni bir patriğin seçildiğine dair belge bulunmamaktadır. Puzoviç, Ohri Başpiskoposu'nun Sırp Kilisesi'nin bu güçsüzlüğünden yararlandığı ve manevi otoritesini İpek Patrikliği alanına kadar genişlettiği kanısındadır. Ohri Başpiskoposluğu'nun özerkliği Osmanlılar tarafından tanınmıştır. Zira Osmanlılar, Hıristiyanların iç işlerine ve kiliselerine karışmamışlardır. Ayrıca Osmanlıların Sırp Kilisesi'ni Rumlara bıraktığı tezi de ileri sürülmüştür.[144]

16. yüzyılın başında, İpek Patrikhanesi'ni ihya etmeye yönelik girişimler olmuştur. Smederevo Metropolitan Pavle, yerel makamların ve bazı nüfuzlu Sırpların yardımıyla İpek Patrikhanesi'ni ihya etmeye çalışmıştır. Müteakiben, 1531 yılında kendisini Sırp Patriği ilan etmiş ve İpek'te patriklik makamını üstlenmiştir. Ancak, bu

[140] Ivana Andrić, *a.g.m.*, s. 4.
[141] Vladimir Çoroviç, *a.g.e.*, s. 267.
[142] Predrag Puzoviç, *a.g.e.*, s. 27.
[143] Ivana Andrić, *a.g.m.*, s. 3.
[144] Ivana Andrić, Gos.yer., s. 3.

girişimlerine rağmen Metropolitan Pavle'nin eylemi başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Çünkü Ohri Başpiskoposu Prohor, 1532 ve 1541 yıllarında Ohri'de düzenlenen iki konseyde Metropolitan Pavle ve destekçilerini aforoz etmiştir.[145] Ohri Başpiskoposu Prohor ve İstanbul Patriği Yeremya, Pavle'nin azledilmesine ve İpek Patrikhanesi'nin tekrar Ohri Başpiskoposluğu'na tabi olması gerektiğine karar vermişlerdir.[146] Ancak 1557 yılında Sokoloviç Mehmed Paşa (Sokollu Mehmed Paşa) İpek Patrikhanesi'nin yeniden faaliyete başlamasını sağlamıştır.

5. İpek (Peç) Patrikhanesi

Sultan Süleyman Dönemi'nde Osmanlılar ile Sırplar arasındaki ilişkiler iyi bir seviyedeydi. Yeni idareyle uzlaşmaya da katkıda bulunacak olan Osmanlı hizmetine giren (genellikle martolos, asker vb.) Sırpların sayısı her gittikçe artmaktaydı.[147] Yardımcı askerî kuvvetlerin üyeleri olarak Sırplar, Sultan Süleyman'ın savaşlarına katılmışlar ve yeni fetihlerde Osmanlılara yardım etmişlerdir. Sırplar ve Osmanlılar arasındaki bu iş birliği 1551 ve 1552 yıllarında önemli sonuçlar getirmiştir. Banat'ın fethi yıllarında, Banat'taki Macar kalelerinde yaşayan Sırplar teslim olarak Osmanlıların ülkeyi hızla fethetmelerini sağlamışlardır. Muhtemelen bu karşılıklı iş birliği ve güvenin sonucunda Sultan Süleyman 1557 yılında İpek Patrikliği'ni yeniden açmıştır.

Ders kitaplarında Sokollu Mehmed Paşa'nın görev yaptığı yıllar Osmanlı Devleti'nin en parlak dönemi olarak gösterilmektedir.[148] Osmanlılar ve Sırplar arasında güven, huzur ve birlik ikliminin hâkim olduğu bu dönemde birçok Müslümanlaşmış Sırp, yetenekleri ve Padişahın kendilerine verdiği fırsatlar sayesinde Osmanlı Devleti'nde yüksek mevkiler elde etmişlerdir. Yalnızca 16. ve 17. yüzyıllarda, çoğunluğu etnik olarak Sırp kökenli olmak üzere Müslüman olmuş Slav ırkına mensup on yedi Sadrazam görev yapmıştır.[149] Sırplar ve Osmanlılar arasındaki karşılıklı ilişkilerde dengeyi sağlayan şey, İslâm'ı kabul eden Sırpların Osmanlı

[145] Predrag Puzoviç, *a.g.e.*, s. 27.
[146] Niçifor Duciç, *a.g.e.*, s. 176.
[147] Ivana Andrić, *a.g.e.*, s. 7.
[148] Ejup Muşoviç, *Muslimansko Stanovništvo…,* s. 25.
[149] Ejup Muşoviç, *Muslimansko Stanovništvo…*, s. 25.

yönetiminde yüksek mevkilerde yer alması ve Hıristiyan kalan Sırpların ise mevcut Sırp Ortodoks Kilisesi'nde yüksek mevkilerde bulunuyor olmalarıydı. Osmanlı ordusuna katılan ve fetihlerde Osmanlılara yardım eden Sırplar oldukça önemli konumlara sahip olmuşlardır. İpek Patrikhanesi'nin ihya edilmesiyle de Sırp Kilisesi'ne İstanbul Kilisesi'nin sahip olduğu haklar verilmiştir. Yani daha önce 1453'te, Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethinden sonra yazdırdığı *Berat*'ta, İstanbul Patrikhanesi'nin hak ve imtiyazları belirlenmiştir ve bu hak ve imtiyazlar daha sonra Ohri Başpiskoposluğu ve İpek Patrikliği'ne de devredilmiştir. Sırp Ortodoks Kilisesi, 16. yüzyılda Balkanlar'daki en büyük Hıristiyan feodal toprak sahibiydi. Bu yüzden sadece eski kiliselerini yenilemekle kalmamışlar, aynı zamanda yeni kiliseler ve manastırlar inşa edip çok sayıda matbaa satın alabilmişlerdir.[150]

İpek Patrikhanesi'nin yenilenmesi Sokollu Mehmed Paşa adıyla ilişkilendirilmektedir. Sokollu Mehmed Paşa'nın asıl adı Bayo (Bayiça) olup Bosna'da Višegrad kazasının Rude nahiyesinde, Sokoloviç (Şahinoğlu) köyünde tanınmış bir ailenin oğlu olarak 1505 yılında dünyaya gelmiştir. [151] İlk eğitimini papaz yardımcısı olarak çalıştığı Mileşeva Manastırı'nda almıştır. On sekiz yaşında, kabiliyetlerinden dolayı Osmanlılar tarafından fark edilmiş ve devşirilmiştir. Eğitimini Edirne'deki sarayda almıştır. Üç padişahın hükümdarlıkları döneminde hükümdarın padişahın damadı ve sadrazam olmuştur.[152] Sırp kaynaklarında, ana vatanına özlem duyan Sokollu Mehmed Paşa'nın İpek Patrikhanesi'nin ihya edilmesinde Sırplara yardım ettiği anlatılmaktadır. Ancak Sokollu Mehmed Paşa'nın İslâm'a olan inancına sadık olduğu bilinmektedir. Musoviç'e göre Sokollu Mehmed Paşa'nın çok sayıda yakın ve uzak akrabasının ve hatta babası Dimitri'nin İslâm'ı kabul etmeleri İslâm'a ne kadar bağlı olduğunu göstermektedir. Ayrıca bir keresinde kendisinin "Ben sadece Allah dilediği için Müslüman oldum." dediği rivayet edilmektedir.[153] Kardeşi Makari'yi İpek Patrikliği'nin ilk patriği olarak ataması da Sokollu Mehmed Paşa'nın Hıristiyanlık inancında kalmak isteyen akrabalarına da saygı duyduğunu

[150] Mehmedalija Bojiç, *a.g.e.,* s. 61.
[151] Seyfettin Ünlü, "Sokollu Mehmed Paşa", *Osmanlı ansiklopedisi* (Tarih/Medeniyet/Kültür), İstanbul 1996., s. 148.
[152] Olga Zirojević, *a.g.e.,* s. 78.
[153] Ejup Muşoviç, *Etnicki procesi…*, s. 72 dip.257.

göstermektedir. Makariye'nin ölümünden sonra Sokullu Mehmed Paşa'nın yeğenleri Antonije (Antoniye) ve Gerasim sırasıyla patrik olarak atanmıştır. Sokoloviç ailesi tarafından, 16. yüzyılın ikinci yarısında Makarije (Makariye) Kilise Teşkilatı oluşturulmuştur.[154] Makariye, Bulgarların da patrikliği olan İpek'in ilk patriğiydi. Bu gelenek, İpek Patrikhanesi'nin kaldırılmasına kadar devam etmiştir.

Sırp Kilisesi, Sırp Devleti'ne tabi olduğundan yargı yetkisi de Sırp Devleti'ne tabi olmuştur. Kilise, Sırp Devleti'nin sınırları içinde yaşayan Sırp olmayan Hıristiyanları da idare etmekteydi. [155] Ancak Osmanlı Devleti'nde İpek Patrikhanesi'nin konumu oldukça farklılaşmıştır. 1557 yılında Sokullu Mehmed Paşa Sırp Patrikhanesi'ni yeniden açmış ve kapsamını eski sınırlarının ötesine kadar genişletmiştir. İpek Patrikhanesi'nin etkisi Sırbistan'a, Karadağ'a, Bosna'ya, Bulgaristan'ın bir bölümüne, günümüz Makedonya'sının kuzey bölgeleri ile Dalmaçya'ya, Hırvatistan'a, Slavenya'ya ve Macaristan'da Sırpların yaşadığı tüm bölgelere yayılmıştır ve kırktan fazla metropolitan ve piskopoluk oluşturulmuştur.[156] Yüzyıllar sonra Sırplar, bu politikalar sayesinde bir araya gelebilmişlerdir.[157] Sırp Kilisesi tüm Sırpları bir merkezde toplayan büyük bir ulusal organizasyona dönüştürmüştür.[158] İpek Patrikhanesi'nin yeniden faaliyetine başlamasından sonraki dönem, Sırp tarihinin en başarılı dönemi olarak kabul edilmektedir. Şöyle ki Sırp Kilisesi bölgesel olarak genişlemiş, ekonomik olarak güçlenmiş, manastır ve kilise sayısı artmıştır. Sırp halkı İpek Patrikliği etrafında toplanmış ve bu patriklik Sırpların dinî, ulusal ve kültürel bir merkezi olmayı başarmıştır. Böylece İpek Patrikliği, Osmanlı Devleti topraklarında yaşayan tüm Sırpları birleştirerek onların din, milliyet, kültür ve dillerini korumalarını sağlamıştır. O dönemde Balkanlardaki Sırplar, İstanbul'daki Kilise'den ayrı bir kiliseye sahip olan tek topluluk olmuştur.[159] Bu

[154] Vasa Çubriloviç, "Srpska pravoslavna crkva pod Turcima od XV do XIX veka", *Odabrani istoriski radovi,* Narodna knjiga, Beograd 1983.
[155] Stanoje Stanojeviç, *a.g.e.*, s. 55.
[156] Olga Zirojević, *a.g.e.*, s. 84.
[157] Zivorad Jankoviç, *a.g.e.*, s. 89.
[158] Stanoje Stanojeviç, *a.g.e.*, s. 55.
[159] Şenay Öztürk Yılmaz, *a.g.m.*, s. 397 dip.16.

sebeple, İpek Patrikliği'nin bu devrine Sırp Ortodoks Kilisesi'nin altın antik çağı diyen Sırp tarihçiler haksız sayılmamaktadır.[160]

Makariye'nin Patrik olarak ilanından sonra, İpek Patrikliği'nin yeniden düzenlenmesine ve organizasyonuna başlanmıştır. İstanbul'un düşüşünden sonra Osmanlı İmparatorluğu yönetimindeki İstanbul Patriği gibi Makariye de bağımsız bir yapı olarak faaliyet göstermeye devam etmiştir.[161] Bilindiği kadarıyla, kilise ve halkın işlerinin idaresi esas olarak, çoğunlukla patrikhane tarafından yapılmaktaydı ve halk içerisinden saygın insanlar da patrikhaneye yardımcı olmaktalardı.[162] Kilise yaklaşık yüz yıldır ihmal edilmiş olmasına rağmen, Makariye kısa sürede eski kiliseleri ve manastırları restore ettirmiş ve yenilerini inşa ettirmiştir. Sırp Kilisesi'nin çalışmalarını organize etmeyi başaran makariye sıklıkla Kilise Konseyi'ni toplamaktaydı. Ayrıca Makariye manastırın ve din adamlarının çalışmalarını kontrol etmekten sorumlu olan piskoposluk görevlerine Sırpları atamıştır. Bu dönemdeki kilise ve manastır sayısı, Nemaniç ve Sava dönemine ait kilise ve manastırların toplam sayısını aşmıştır. Aziz Sava zamanında yaklaşık on piskoposluk varken bu dönemde yaklaşık kırk tane piskoposluk mevcuttu.[163] Ayrıca Patrikhane'nin kırkın üzerinde piskoposluk binası vardı. Sırbistan, Bosna, Srem, Slavonya ve Hırvatistan'da birkaç kilise ve manastır yenilenip inşa edilmiş, bu da ruhani yaşamın gelişmesine yol açmıştır. Kitaplar satın alınmış ve yeni eserler kaleme alınmıştır.[164] Sırp din adamları dünyayı dolaşmış, kendilerini farklı ortamlarda bulmuşlar, yeni bilgi ve beceriler edinmişler ve böylece genel kültürlerini genişletmişlerdir. Bu din adamların Birçoğu Venedik'te matbaacılık mesleğini öğrenmiş ve kitaplarla uğraşmıştır. Bazıları siyasi misyonlarla hem Viyana'ya hem de Roma'ya gitmişlerdir.[165] 16. yüzyılın sonunda Sırp Kilisesi organizasyonunun kapsamlı bir şekilde uygulandığı görülmektedir. Bunların doğal sonucu olarak Sırp halkı Yunanlılar dışında hiçbir Hıristiyan Balkan ulusunun sahip olmadığı manevi ve siyasi birliğe ulaşmıştır.[166]

---

[160] Milan Radojeviç, *a.g.e.*, s.16.
[161] Ivana Andrić, *a.g.m.*, s. 8.
[162] Vladimir Çoroviç, *a.g.e.*, s. 269.
[163] Zivorad Jankoviç, *a.g.e.*, s. 89.
[164] Predrag Puzoviç, *a.g.e.*, s. 30.
[165] Vladimir Çoroviç, *a.g.e.*, s. 269.
[166] Vasa Cubrilovic. *a.g.m.*

İpek Patrikhanesi artık Osmanlı Devleti'ne tabi hale gelmiştir. Osmanlı Devleti'nde ekonominin temel kaynaklarından olan vergilendirme, gayrimüslim halk için de geçerliydi.[167] Osmanlı, Sırp Kilise sisteminin istikrarlı şekilde işleyişini sağlamıştır. Böylece nüfusun ve manastırların ekonomik olarak güçlendirilmesi, İpek Patrikhanesi'nden kesilen vergilerin ödenmesini ve tahsil edilmesini kolaylaştırmıştır.

İpek Patrikhanesi'nin binası da tarihî ve kültürel açıdan önemli bir anıttır. Kilise, 13. yüzyılda din adamlarının, saygın yazarların ve yetenekli sanatçıların çekim merkezi haline gelmiştir. Bu sanatçıların her biri Kilise için resim ve fresk gibi eserler yapmışlardır.[168]

Osmanlı Devleti, diğer dinlere karşı saygılı olduğu için yönettiği gayrimüslimlerin iç işlerine karışmamış ve hatta onlara bazı ayrıcalıklar da vermiştir. Nitekim İpek Patrikhanesi'nin Hıristiyan inancına sahip Sırpları tek merkez etrafında birleştirmesine izin verilmiştir. Bunun yanı sıra patriğe de bazı haklar verilmiştir. Makariye'nin İpek Patrikhanesi'nin yeniden açıldığı sırada bir piskopos olup olmadığı kesin olarak bilinmemektedir. Ancak Sultan Süleyman'ın kararı ve Sokullu Mehmed Paşa aracılığıyla patriklik konumuna getirildiği bilinmektedir. Makariye'den sonra 18. yüzyıla kadar padişahın patrik seçimine müdahale ettiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır. Sırp halkına verilen ayrıcalıklardan biri olan patrik seçimi, Sırp Kilise Konseyi'nde yapılmıştır. Ekonomik, eğitimsel veya önemli kilise sorunlarının çözümü için konsey toplanmaktaydı.[169] Padişah, yeni seçilen patriği beratla tasdik etmiştir. Berat, piskoposların ve padişahların yaşadıkları sürece geçerli olmuştur. Bir patrik veya piskopos öldüğünde ya da tahta bir değişiklik olduğunda halefinin yeni ber berat alması gerekiyordu.[170]

Osmanlı Devleti'nde, Sırp halkının en önemli yöneticisi olan patrik, halkın ruhani, kültürel, sivil ve ulusal-politik işlerinden sorumlu kişiydi.[171] Osmanlı yetkilileri, kilise içindeki yüksek veya düşük seviyeki din adamlarının işlerine

[167] Şeyma Öztürk Yılmaz, *a.g.m.*, s. 402.
[168] Şeyma Öztürk Yılmaz, *a.g.m.* s. 395.
[169] Vasa Cubrilovic. *a.g.m.*
[170] Vasa Cubrilovic. *a.g.m.*
[171] Predrag Puzoviç, *a.g.e.*, s. 31.

müdahale etmemekteydi. Patrik, Ortodoks Kilisesi'ni yönettiği için piskoposları, manastırları ve kiliseleri kontrol etmekteydi. Patrik Ölen mal sahibinin varisi yoksa, o kişinin varisi olma hakkına sahip olmuştur. Buna karşılık patrik, kendi halkından da sorumluydu. Onun görevi patrikhanenin yılda bir kez ödemek zorunda olduğu haracı halktan toplamaktı. Osmanlı hükümeti ile Sırp Patrikhanesi arasında iyi bir iş birliği vardı. Osmanlı hükümeti patriğin halk üzerinde otorite kurmasına yardımcı olmaktaydı. Hatta patriklere silahlı yeniçeri refakatçisi sağlayarak vergi tahsilatını kolaylaştırmıştır. Radivojeviç kitabında Patrik Makare'yi anlatırken şöyle demiştir: "Yaldızlı savaş arabalarında, sırtlarında ve göğüslerinde imparatorluk mühürleri olan yüz elli atlı eşliğinde bir yerden başka bir yere giderdi ve her nereye gittiyse herkes imparatorun önünde olduğu gibi onun da önünde eğilirdi."[172] Patriklere ayrıca medeni haklar da verilmiştir. Bu nedenle resmi olarak bu adı taşımamalarına rağmen bir şekilde Sırp hükümdarını da temsil etmişlerdir.

Sırp tarihçileri İpek Patrikliği pozisyonunda 35 patriğin görev yaptığını belirtmektedir. İpek Patrikhanesi'nin çalışmaları ve politikaları incelendiğinde, patrikliğin Sokoloviç (Sokollu) dönemi ve Sokollu sonrası dönem olarak iki döneme ayrıldığı görülmektedir. Makariye Sokoloviç, yenilenen İpek Patrikhanesi'nin ilk patriği olmuştur. Padişah beratı ve o sırada Rumeli Beylerbeyi olan kardeşi Sokullu Mehmed Paşa aracılığıyla patrik olarak atanmıştır. Makariye, 1557-1571 yılları arasında patriklik yapmıştır. Yerine halefleri Antonia (1572-1575), Gerasim (1575-1586), Savatije (Savatiye) (1587), Nikanor, Jerotije (Yerotiye) (1589-1591) ve Philip (1592) geçmiştir. Bu dönemde Osmanlı Devleti ile İpek Patrikliği arasında hem Osmanlılara hem de Sırplara karşılıklı fayda sağlayan iyi bir işbirliği gerçekleşmiştir. Bunun doğal bir sonucu olarak da İpek patriklikleri büyük arazileri kendi yetki alanlarında tutmuşlardır.[173]

İpek Patrikhanesi'nin Sırp Kilisesi ve Sırp halkı üzerinde hakim olması ile birlikte İpek Patrikhanesi ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilişkiler de zamanla değişmiştir. Sırp halkı, İpek Patrikhanesi'ni Sava'nın Kilisesi'yle özdeşleştirmiş ve onu dinî ve ulusal hayatta kalma umudu olarak telakki etmiştir. Sırp halkının Türkler

[172] Milan Radojeviç, *a.g.e.*, s. 17.
[173] Mehmedalija Bojiç, *a.g.e.*, s. 61.

yönetimindeki durumu ne olursa olsun, Sırp Kilisesi Osmanlı yönetimiyle asla uzlaşmamıştır.[174] Rahipler, Osmanlı yetkililerinin tavırlarının gerçek durumuna dair doğru bir kavrayışa sahip olmasalar da notlarında ve sohbetlerinde onlardan olumsuz bir şekilde bahsetmişlerdir. Patrikler de Osmanlılara karşı düşmanca bir tavır almaya başlamışlardır. Kendilerini Osmanlı'dan kurtarmak için ayaklanmalar düzenlemişlerdir. İpek Patrikhanesi'nin özel önemi, Osmanlı Devleti topraklarında yaşayan Sırpların İpek Patrikhanesi çevresinde toplanarak kimlik ve birliklerini korumaya devam etmelerinde kendini göstermiştir. Osmanlılar ve Sırplar arasındaki karşılıklı işbirliği ve güven, Sokullu'nun soyundan gelmeyen ilk patrik olan Jovan (Yovan) Kantul'un patrik olarak işbaşına geçmesiyle son bulmuştur. Yovan, Sırp halkını Osmanlı Devleti'nden kurtarmayı hedeflemiş ve Batı'nın bu konuda kendisine yardım edeceğini düşünmüştür. Yovan zamanında, bir dizi ayaklanmalar olmuştur. 1594 yılında Banat'ta, aynı yıl İpek civarında ve 1597 yılında Hersek'te ayaklanmalar vuku bulmuştur.[175] Osmanlı Devleti'nin hâlâ çok güçlü olduğu düşünüldüğünde, bu ayaklanmaların hiçbiri başarı ile sonuçlanamamıştır. Batılı devletlere olan sadakatine rağmen hayal kırıklığına uğrayan Yovan'ın yaptıkları da hayatına mal olmuştur ve 1614 yılında İstanbul'da asılmıştır. [176]

Aynı yıl Pajsije (Paysiye) yeni patrik olarak seçilmiştir. Paysiye, Osmanlı Devleti'nin gücünün ve Sırpları Osmanlı yönetiminden kurtarmanın imkânsızlığının farkında olduğundan politikasını mevcut koşullara göre ayarlamıştır. Sırp Ortodoks Kilisesi ile Osmanlı hükümeti arasında yeniden iyi bir ilişki kurmaya çalışmıştır. Ancak Batı'nın ruhani ve dinî merkezi olan Roma Papalık yönetimi ile tüm bağlarını da koparmak istememiştir.[177] Barışı ve güvenliği sağlamaya çalıştığı için politikası ölçülü ve akılcı olmuştur.[178] Paysiye Osmanlı Devleti'yle iş birliği yaparak Ohrid Başpiskoposu'nun İpek Patrikhanesi üzerindeki etkisini azaltmayı başarmıştır. [179] Osmanlı-Sırp ilişkilerini iyi tutmaya çalışan ve İpek Patrikhanesi'nin istikrarlı şekilde

[174] Vladimir Çoroviç, a.g.e., s. 267.
[175] Predrag Puzoviç, a.g.e., s. 32.
[176] Ivana Andrić, *a.g.m.*, s. 9.
[177] Ivana Andrić, a.g.m., s. 9.
[178] Olga Zirojević, a.g.e., s. 138.
[179] Predrag Puzoviç, a.g.e., s. 34.

faaliyet göstermesini sağlayan son patrik olan Paysiye 1648 yılda ölmüş ve yerine Gavrilo Rajic (Rayiç) geçmiştir.

Gavrilo Rayiç'in farklı ilgi alanları olduğundan faaliyetleriyle Türk makamlarında güvensizlik yaratmıştır.[180] Kilisesi için sadaka isteme bahanesiyle Rusya'ya gitmiş ve Rusya'da kalmaya karar vermiştir. Ancak maiyetindekileri Sırbistan'a göndererek yeni bir patrik seçilmesini sağlamıştır.[181] Maxim, 1655 yılında yeni patrik olarak seçilmiştir. Gavrilo bilinmeyen nedenlerle 1656 yılında Rusya'dan Sırbistan'a dönmüş ve tekrar patriklik pozisyona talip olmuştur. Ancak Rusya ile anlaşarak Osmanlı Devleti aleyhine çalıştığı için Bursa'da asılmıştır. Sağlık problemleri olan Maxim, koltuğunu Patrik III. Arseniye'ye devretmiştir.

Patrik III. Arseniye, Sırp Kilisesi'nin Osmanlı Devleti'ne karşı tutumunda köklü bir değişimin yaşandığı bir dönemde patriklik yapmıştır. III. Arsenije, patrikhane çevresinde Osmanlı askerlerinin koruması altında dolaştığından Osmanlı yetkililerinin desteğini almıştır. Ancak, III. Arseniye 1683 yılında Osmanlılara karşı bir ayaklanma başlatmıştır. Akabinde Osmanlı-Avusturya-Macaristan savaşında Avusturya-Macaristan'ın yanında yer almıştır. Ancak kısa bir süre sonra 1690 yılında bir Osmanlı karşı saldırısı sonucunda, Patrik Arseniye'nin önderliğindeki yaklaşık 40.000 kişi geri çekilmiş [182] ve Arseniye, artık bir daha İpek Patrikliği'ne dönememiştir. Arseniye Avusturya'da dinî ve ulusal meseleler için mücadelesine devam etmiş ve 1766 yılında Viyana'da ölmütür.[183] Sırp kilisesi, 1879 yılında İstanbul'daki Patriklik tarafından otosefal olarak kabul edilmiştir.[184]

6. Sırp Yönetimi Sırasında Bogomil Öğretimi ve Durumu

Maniheizm ve kendilerini Bogomiler[185] olarak adlandıran mensupları 10. yüzyıldan itibaren Sancak bölgesinde ve Bosna'da görülmekteydi. Bogomilizm

[180] Gös. yer.
[181] Ivana Andrić, a.g.m., s. 10.
[182] Radomir V. Popoviç, *a.g.e.*, s. 119.
[183] Predrag Puzoviç, a.g.e., s. 39.
[184] Kürşat Demirci, Bir Hristiyan Mezhebi Olarak Ortodoksluğun Teolojisi, Ayışığıkitapları, İstanbul 2016., s. 25
[185] Bogomilizm'in asıl kökleri İran'dadır. III. Yüzyıl'da İranlı bilge Manihey trafından kurulmuş bir mezheptir. Bu mezhep İran'da kabul edilmemiştir ve onun mensupları halifa El-Mahdi tarafından sürgün edilmiştir. Balkanlarda X. Yüzyıl'da bu mezhebin mensupları görülmeye başlamıştır. Harun

mezhep olarak Bulgaristan'da oluşmuş ve hızlı bir şekilde Makedonya, Raşka ve Bosna'ya yayılmıştır.[186] Maniheizmin dualistik dinî yapısından dolayı hem Ortodoks hem de Katolik kiliseleri tarafından sürekli saldırı altında olmuştur. Daha sonra Bogomiller, Osmanlıların gelişiyle birlikte Müslüman oldmuş ve bugünkü Boşnak nüfusunun çoğunluğunu oluşturumuşlardır.

Bogomiller sınıfsız toplum olma iddiasında olsalar da rahipler ve halk olarak iki sınıfa ayrılmışlardır. Mezhep içinde ise başrahiplere "dede" ve diğer rahiplere ise "sıtaras=aksakal", "sıtroynik=hizmetkar", "gost=mihman" gibi isimler verilmiştir.[187] Bosnalı kilise dedesinin etkisi Bosna sınırlarının ötesinde de hissedilmiştir. Rahiplere, çileli bir hayat yaşayanlara; evlilik, yağlı yemekler ve savaşmak yasak olsa da halk için böyle yasaklar yoktu. İnsanlar hayatlarını rahiplerin kurallarına göre yaşamaktaydı. Kilisede ibadet etmeyi rededenler de evlerinde ibadet etmekteydi. Beş defa gece ve beş defa gündüz dua edilmekteydi. Dualarında birkaç defa eğilir, birkaç defa da başlarını yere koyup (secde şeklinde) dua etmekteydiler.[188] İbadetleri esnasında yıkama ritüelini ve güneşe dönme ayinini de icra etmekteydiler. Özel oruçları da vardı.[189] Her haftanın pazartesi, çarşamba ve cuma günlerini oruçlu geçirilmekteydiler.[190] Bosnalı Hıristiyanlar Noel'i, Paskalya'yı ve baharın başlangıcının işareti olan Hıdırellez Günü'nü kutlamaktaydılar.[191]

Bogomillerin inancı Hıristiyan inanç esaslarından farklı olmuştur. Bogomiller, havarilerin Hıristiyan öğretisinin temel normlarını değiştirdiğini ve bu yüzden dinden uzaklaştıklarını ifade etmişlerdir. Bogomilizm neredeyse kilisenin bütün resmî inançlarını reddetmişlerdir. Papazlık sistemini, resmî ve kurumsal tapınakları/kiliseleri kabul etmemişlerdir. Vaftiz, evharistiya, günah itirafı ritüeli, haç

Crnovrsanin-Nuro Sadikoviç, *Sandzak- Porobljena Zemlja (Bosna, Sandzak i Kosovo Kroz Historiju)*, 2. bs., Herausgeber, İsenburg 2001, s. 34.

[186] Harun Crnovrsanin-Nuro Sadikoviç, *a.g.e.*, s. 34.

[187] Mustafa Kahramanyol, *Bosna ve Boşnaklar*, Bosna Hersek Dostları Derneği Yayınevi, İstanbul 1994., s. 25.

[188] Metin İzeti, "Balkanlar'da İslam'ın Yapısı ve evrensel Paradigması ve Osmanlı Döneminden Günümüze İrfan Ocakları: Tekkeler ve Tarikatlar (Arnavutluk, Kosova ve Makedonya Örneği)", *Balkanlarda İslâm Miadı Dolmayan Umut*, Ankara 2016, s. 199.

[189] Muhedin Fijuljanin, *Sandzacki Boşnjaci*…, s. 31.

[190] Murat Yılmaz, *a.g.e.*, s. 55.

[191] Mustafa İmamoviç, a.g.e., s. 90.

ve ikon gibi sembolleri reddetmişlerdir.[192] Bogomiller Tanrı'ya yaklaştıran ve günahtan temizleyen şeyin mütevazilik olduğu düşüncesi ile kiliseleri ibadet etmek için uygun görmemişlerdir. Bogomiller, Hija adı verilen, mütevazi ve süssüz ibadethanelerde ibadet etmişlerdir. Zira onlar açık arazilerde yapılan ibadetlerin kabul olduğuna inanmışlardır. Bogomiller dualistik dinin mensupları olarak iyi olan her şeyin Tanrı'dan ve kötü olan her şeyin ise şeytandan geldiğine inanmışlardır. Ayrıca kendileri Tevrat'ı kabul etmemiş ve doğru olan kitabın Yuhana İncil'i olduğunu düşünmüşlerdir. İsa Mesih'in kutlu yaratık olduğuna ve çarmıha gerildiğine inanmıyorlardı. Bogomiller Hz. İsa'nın bedenen öldüğüne ve ruhen yaşadığına inanıyorlardı.[193] Tanrı ile insanın arasına hiç kimsenin giremeyeceğine inandıkları için rahiplerin günahtan temizleyebileceği ve gizli bir şeyleri bilebilecekleri gibi düşünceleri reddediyorlardı. Vaftizi günah, haç çıkarmayı ise şeytanın sembolu olarak görüyorlardı. İkonları ve putları red ediyorlardı hatta onların önünde eğilip ibadet etmeyi şirk olarak telakki ediyorlardı. Bogomillere göre gerçek Hıristiyan olanlar bizzat kendileriydi.[194] Hıristiyanlığın temel ilkelerini reddetikleri için Hıristiyanlar Bogomilleri düşman olarak belllediler ve Bogomiller için çok zor bir dönem başlamış oldu.

Sırp Ortodoks Kilisesi Ras Bölgesi'nde yayılan ve sapıklık olarak gördüğü Bogomillere baskı uygulamaya başlamıştır. Sonradan Yeni Pazar'ın kurulacağı yerde, Aziz Petre Kilisesi Konseyi'nde 1180 yılında, Stefan Nemana askerî güç kullanarak Bogomillerin sürgün edileceğine dair kararını açıklamıştır. Sırp halkı ile hükümdarları Stefan Nemana, Bogomillere karşı acımasız davranmış, mülklerini yağmalanmış, kitaplarını ve evlerini yakmıştır. Ayrıca Nemana Bogomillere türlü işkenceler ve katliamlar uygulamıştır. Bunlardan bir kısmını yaktığı, diğer bir kısmını çeşitli şekillerde cezalandırdığı, Dedelerin dillerinin kesildiği, hayatta kalanların da Raşka'dan sürgün edildiği bilinmektedir.[195] Nemana'nın uyguladığı bu ağır baskılara

---

[192] Kadir Albayrak, "Balkanlar'da Üç Dinin Etkileşimi: Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet", *Balkanlarda İslam Miadi Dolmayan Umut*, T.C. Başbakanlık Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı, Ankara 2016. s.371.

[193] Halim Işık, "Hristiyan Düalist-Gnostik Bir Tarikat Olarak Bogomilizm ve Avrupa Heretik Toplumlarına Etkileri", *Balkan Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sy 1, 2007, s. 124.

[194] Kadir Albayrak, a.g.e., s.371.

[195] Harun Crnovrsanin-Nuro Sadikoviç, *a.g.e.*, s. 34.

ve eziyete rağmen Bogomillerin bir kısmı bu bölgede kalmayı başarırken bir çoğu da kaçıp Bosna'ya sığınmıştır.

Sürgün edilen Bogomiller kendisi de Bogomil olan Bosna hükümdarı Kuli'nin tarafından kabul edilmiş ve Bogomilizm Bosna'da yayılıp öteki dinlere göre önde olmayı başarmıştır. 12. ve 13. yüzyıllarda Bogomilizm altın çağını yaşamıştır.[196] Bosna'daki yöneticiler Katolik Hıristiyanlardı ancak Bogomil seçkinlerinin çoğunluğuna karşı bir şey yapma cesaretleri olmamıştır.[197] Bogomil Kilise'si, Bosna'da 14. yüzyıla kadar üstünlüğünü korumuştur. Halkın büyük çoğunluğu Bogomildi ve aynı zamanda seçkinler arasında da ciddi oranda Bogomil bulunmaktaydı.[198]

Hem Ortodoks hem de Katolik olan Hıristiyanlar tarafından mezhep olarak görülen Bogomillik zamanla Bosna'da yayılmıştır ve Bosna halkının büyük bir kısmının teveccühünü kazanmıştır. Bosnalı soylular, hatta Bosnalı Ban Kulin ve ailesi Bogomilizm'e katılmıştır. Bu büyük gelişmeyle birlikte, Hıristiyanlar Bogomilizm'i büyük tehdit olarak görüp onun yayılmasını durdurmaya karar vermişlerdir. Haçlı Seferleri'nin tehdidinin farkında olan Ban Kulin ustaca bir taktikle Papa III. İnnocent'iye bir mektup yazmıştır. Mektupta kendisinin ve halkının hatalarının farkında olduğunu, pişmanlık duyduğunu belirterek papadan, ona ve halkına doğru inançları öğretecek elçiler göndermesini rica etmiştir. Papanın Balkanlar elçisi İvan de Kazamaris, bunun için 8 Nisan 1203 tarihinde Bosna'ya gelmiş ve Boli'de Bosnalıların o zamana kadar inandığı ve sahiplendiği dinî geleneklerden vazgeçmesi gerektiğini tebliğ etmiştir.[199] Bu taktikle Ban Kulin Bosna'yı tehdit eden olaylardan korunmuştur. Fakat, yakında bunun sadece Ban'ın taktiksel bir hareketi olduğu teyit edilmiştir. Ban Matej Ninislav'ın (Matey Ninislav) Bogumilizm'i resmi ruhani öğreti olarak ilan etmesinden hemen sonra, Papa Bosna'ya karşı haçlı seferi düzenlemiştir.[200] Bogomiller sonraki yıllarda sürekli savaşlara, işkencelere ve sürgüne maruz kalmışlardır. Tarihçilerin bir kısmı, bahsedilen sebeplerden dolayı Bogomillerin

[196] Muhammet Savaş Kafkasyalı, *a.g.e.,* s. 371.
[197] Konstantin Jireçek, *a.g.e.,* s. 131.
[198] Mehmedalija Bojiç, a.g.e., s. 27.
[199] Vladimir Çoroviç, a.g.e., s. 99.
[200] Rifat Rastoder, *a.g.m.,* s. 73.

İslâm'da kendi istikballeri için bir umut gördüklerini ve uzun süren mücadelelerden yorgun düştükleri için İslâm'ı kabul ettiklerini iddia etmişlerdir.

15. yüzyılda artık Bogomiller için Bosna'da da huzur ortamı kalmamıştı. Roma Papası ve Macar Kralı, bu zor zamanlarda, Bogomilleri ve Bogomil Kilisesi'ni yok etmek için Bosna hükümdarlarına baskı uygulamışlardır.[201] 1455 yılında Katolik olmak şartıyla Kral olarak tanınan Stjepan Tomaş, Bogomillerin Katolikliğe geçmelerine ön ayak olmuştur. 1459 sonbaharında vaftiz olmak istemeyen tüm Boşnaklar sürgün edilmiştir. Mülkleri kendisi ve onu destekleyen soylular arasında bölüştürülmüştür.[202] Sözkonusu tarihlerde sayıları 40. 000 civarında olan bir grup Bogomil vaftiz olmayı reddedip Bosna'dan kaçmıştır. Zaman içersinde bu Bogomillerin bir kısmı 370 yıl önce yaşadıkları Sırbistan bölgesine gelip Sancak'ın çevresindeki dağlara yerleşmiştir. Akabinde ise Müslüman olmuşlardır. 15. yüzyılda, Bogomillerin çektikleri sıkıntılar tahammül edilemez boyutlara ulaşmıştır ve kendilerini bu umutsuz durumdan kurtarmaları için Osmanlılar'dan yardım istemişlerdir.[203] Türklerin bu bölgeye gelmelerini, hayatta kalmak ve yüzyıllardır köklerini kurutmak ve yok etmeye çalışan Hıristiyanlardan korunmak için fırsat olarak görmüşlerdir. Osmanlıların, kavim ve milliyete değil de dine ve yeteneğe önem verdiklerini görünce bu durumun kendileri için gelecek inşa etme fırsatı olarak telakki etmişlerdir. Bu yüzden Bogomiller, Osmanlılar geldikten sonra topluluklar halinde Müslüman oldmuşlardır ve o tarihten itibaren kaynaklarda Bogomillere rastlanmamaktadır. Bogomillerin varlıklarını ancak yakılmaktan gizlice kurtarılan az sayıda kitaptan ve mezar taşlarından öğrenilmiştir öğreniyoruz. Bogomil mezar taşları, Güney Slav halkları veya daha önce Balkan Yarımadası'nda yaşamış diğer halkların mezar taşlarından farklılık arzetmektedir.[204]

Hıristiyanların Bogomilleri dışlamaları ve düşmanlık etmeleri onları İslâm'a yaklaştıran etken olmuştur. Bununla beraber Müslümanların sahip oldukları ahlak ve adalet, Bogomilleri İslâm'a yaklaştırmıştır. Osmanlı gayrimüslimlerden Müslüman

[201] Mehmedalija Bojiç, a.g.e., s. 32.
[202] Gös. yer.
[203] Arnold Thomas Walker, *İslam'ın Tebliğ Tarihi*, (Çev.), Bekir Yıldırım - Cenker İlhan Polat, İnkılab Yayınları, İstanbul 2016, s. 265.
[204] Hakija Zoraniç, *O Etnogezi Boşnjana - Boşnjaka,* İP Svjetlost d.d., Sarajevo 2009, s. 94.

olma şartı istememiştir. İstenen şartlar; İslâm'ın hâkimiyetini kabul edip Müslümanların inançlarına, hukuk kurallarına ve örflerine saygı göstermek, Müslüman toplumun güvenilir bir üyesi olup kamu düzenine ve genel ahlâka aykırı davranışlardan uzak durmak olarak ifade edilmiştir.[205] Fatih Sultan Mehmet, Bosna'yı feth ettikten sonra insanların kendi din ve mezheplerini yaşamaları için *Ahidname* ilan etmiştir. Bu tarihi olayın ardından Bogomiller kitleler halinde İslâm'a geçmişlerdir.

7. Sancak Hıristiyanlarının ve Sırp Ortodoks Kilisesinin Osmanlı Devleti'ndeki Durumu

Osmanlı tarafından Sancak'ın fethi yerel nüfusun yaşam koşullarını değiştirmiştir. Yeni siyaset, din, kültür ve geleneklerle birlikte yepyeni bir devir ortaya çıkmıştır. Çok ırklı, çok kültürlü, çok dilli ve çok dinli olan Osmanlı Devleti, dayandığı dinin ilkeleri ve padişahın adaleti sayesinde yüzyıllarca ayakta kalabilmiştir. İslâm hukukunun din özgürlüğüne ilişkin temel ilkesi olan "Dinde zorlama yoktur" (El-Bekara, 2/256) [206] ayeti Osmanlı Devleti'nin temel ilkesiydi. Bu ilkeye göre, Osmanlılar yeni toprakları fethederken mevcut nüfusu temel insan haklarından ve din özgürlüğünden mahrum bırakmamıştır. Gayrimüslim din adamlarına verilen beratlarda da herhangi bir gayrımüslimin zorla Müslümanlaştırılmayacağı garantisi verilmekteydi. [207] Osmanlı Devleti'nde azınlığı temsil eden Hıristiyanlara karşı Osmanlıların bu tutumu sayesinde Sırplar, birkaç yüzyıllık Osmanlı yönetiminden sonra bile kendi dini ve etnik kimliklerini korumayı başarmışlardır.

İslâm'ın kabulü, Osmanlılar ile gayrimüslimler arasındaki karşılıklı iş birliği için şart koşulmamıştır. Hıristiyanlar da Osmanlı Devleti'nde Müslümanlar kadar yükselebilirlerdi. Tek şart, Osmanlı kanunlarını kabul etmek ve devlete sadakatti. Böylece örneğin, bir Hıristiyan, Hıristiyan inancından vazgeçmek zorunda kalmadan sipahi olabilirdi ve devletten de tımar alabilirdi.[208] Stratejik konumu gereği Yeni Varoş gibi bazı şehir halkları yolların korunması ve güvenliğinden sorumlu idiler. Bu nedenle

---

[205] Ahmet Yaman, "Zimmî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c.44, s. 437
[206] (El-Bekara, 2/256)
[207] Gülcan Avşin Güneş, "Osmanlı Devleti'nin Gayrimüslimlere Bakışı ve Klasik Dönem Millet Sistemi", *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, sy 2, 2016, s. 53.
[208] Stanoje Stanojeviç, *a.g.e.*, s.48.

onlar da toplumun ayrıcalıklı kesimine dâhil edilmişlerdir. Nitekim kendileri Ren vergilerinden muaf tutulmuşlardı.[209]

Pek çok tarihçinin yanıtında fikir ayrılığına düştüğü soru ise Despotluğun düşüşünden sonra Sırp Patrikhanesi'nin nasıl ve neden ortadan kalktığıdır? Mamafih tarihçiler 1459-1557 yılları arasındaki dönemi Sırp geçmişinin en karanlık dönemi olarak görmüşlerdir. [210] Osmanlı politikalarının tabiatı göz önünde bulundurulduğunda, İpek Patrikhanesi'nin ortadan kaldırıldığını söylemek zordur. Ayrıca İpek Patrikliği'nin kaldırılması ve Ohri Başpiskoposluğu'na tabi kılınması konusunda padişah fermanı bulunmamaktadır. [211] 15. Yüzyıl'ın ikinci ve 16. Yüzyıl'ın ilk on yılına ait, Fojnica'dan gelen Bosnalı keşişlerin getirdikleri belgelerde Sırp patriğinin onlardan vergi talep ettiği ve bundan dolayı onların Padişaha şikâyet ettikleri yazılıdır. [212] Bu belgeler, Sırp Kilisesi'nin Osmanlı makamları tarafından kabul edildiğinin kanıtıdır. İpek Patrikhanesi'nin Osmanlılar tarafından kabul edildiğinin en büyük kanıtı, Patrikhane'nin 1557 yılında yeniden açılmasıdır.

Sırp Ortodoks Kilisesi'nin Osmanlı Devleti'ndeki çalışmaları Osmanlılar tarafından hiçbir şekilde engellenmemiştir. Böylece Osmanlı Devleti yönetimi altındaki Sırp Ortodoks Kilisesi çalışmalarını sürdürmüş ve böylece tüm Hıristiyan nüfusunu bir araya getirerek birliğini korumuştur. Sırp Ortodoks Kilisesi, özellikle Osmanlı yönetiminin genişlediği dönemde Nemaniç geleneğinin en iyi koruyucusuydu.[213] Sırp Ortodoks Kilisesi, Sırp nüfusunun din ve eğitiminden sorumlu olmuştur. Daha sonra Sırp nüfusu ile ilgili kararlar alma yetkisine de sahip olmuştur. Binaen kilisenin evlilikte ve bir dereceye kadar miras hukukunda, tüccar ve zanaatkarların lonca örgütlenmesinde yargı yetkisi de olmuştur.[214] Böylece Osmanlı hukuk sistemi, Hıristiyan örf ve âdet hukukunun ve Hıristiyan yargısının yaşamasına imkân sağlamıştır.[215]

---

[209] Mustafa Memiç, *a.g.e.*, s. 88.
[210] Zivorad Jankoviç, *a.g.e.*, s. 77.
[211] Vladimir Çoroviç, *Istorija srpskog naroda,* Glas srpski, c.3, Ars Libri, Beograd 2000. s.15.
[212] İvana Andriç, *a.g.m.*, s.73.
[213] Ivana Andrić, *a.g.m.*, s. 74.
[214] Olga Zirojević, a.g.e.,s. 142.
[215] Ivana Andrić, a.g.m., s. 13.

İpek Patrikhanesi'nin yeniden açılması manevi, dinî, ahlaki, ulusal, eğitimsel yaşam için büyük bir güç ve fırsat vermiştir. Bazı Sırp tarihçiler İpek Patrikhanesi'nin bu dönemini Sırp Ortodoks Kilisesi'nin altın antik çağı olarak adlandırmışlardır.[216] İpek Patrikhanesi'nin yeniden açılmasıyla birlikte tapınaklar yenilenmiş, kitaplar çoğaltılmış ve piskopos atamaları yapılmaya başlanmıştır. [217] 16. Yüzyıl'da Sancak bölgesinde dini ve ifade özgürlüğünün olduğu söylenmektedir. Raşka piskoposları nispeten yüksek bir itibara sahipti ve bazıları da patrikti.[218] Yeni manastır ve kiliseler inşa edilmiş ve eski yapıların bakımları yapılmıştır. Böylece, yalnızca 16. Yüzyıl'ın ortalarında 100'den fazla manastır ve kilise inşa edilmiştir.[219]

Sırp tarihçiler Osmanlı egemenliği dönemini, kölelik, adaletsiz vergilendirmeler, zorla İslâmlaştırma, kilise ve manastırların yıkılması ve devşirme dönemi olarak sunmaktadırlar. Yapılan araştırmalar Osmanlı Dönemin'de; siyasî, ekonomik, sosyo-kültürel, dinî vb. alanlarda bir kısıtlamanın bulunmadığını göstermektedir. Hatta gayrimüslimler daha rahat hayat yaşamışlardır.[220] Osmanlı bir islam devleti olarak sınırlarının içinde yaşayan gayrimüslimlere zimmi[221] statüsünü vermektedir. Osmanlılar, İslâm'ın gayrimüslimler için tanıdığı zimmî hukukunu en geniş anlamıyla uyguluyorlardı, yani onları cizye ödenmesi dışında Müslüman tebaadan ayrı tutmuyor; canlarını, mallarını korumayı Allah'ın bir emri ve devletin başlıca ödevi biliyorlardı.[222] Haraç, Hıristiyan inancına sahip yetişkin, akıl ve beden sağlığı yerinde olan , erkeklerin ödediği, Müslümanların ödemediği bir vergi türüdür. Bu yüzden Hıristiyanlar kendilerini aşağılanmış ve ayrımcılığa uğramış gibi görmekteydiler. Hayatlarını sürdürebilmek için kendilerine merhamet eden padişaha

[216] Milan Radojeviç, a.g.e., s. 16.
[217] Zivorad Jankoviç, a.g.e. s. 80.
[218] Ejup Muşoviç, *Tutin i okolina,* Etnografski institut SANU, Beograd 1985, 30 dip.31.
[219] Mustafa Memiç, a.g.e., s. 69 dip. 5.
[220] İlir Rruga, "XIV ve XVI yüzyılın arasında Arnavutlukta gayrimüslimler", *İstem*, 2017. sy. 29 s.165
[221] Zimmi: sözlükte "bir kimsenin yüklendiği, ödemeye mecbur olduğu borç, alacak; himaye, sahip çıkma; antlaşma, ahid" olarak tanımlanmaktadır. Zimmet kökünden gelen zimmî "kendisine güvence verilen, koruma altına alınan kişi" demektir. Balkanlardaki gayrimüslimler Osmanlı koruma altındaydı. Müslümanlar kadar refaha kavuşma hakkına sahiplerdi. Karşılığında Osmanlı hakimiyetini kabul edip sadakat göstermek yeterliydi. Mustafa Fayda, "Zimmi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Yusuf-Zwemer, c.44, Ankara 1994, s. 428
[222] Halil İnalcık, "Türkler ve Balkanlar", *Balkanlarda İslam*, Tika yayınları, Ankara 2016., s. 21

şükranlarının bir işareti olarak baş vergisi (ödemişlerdir)öderlerdi.[223] Bu ödedikleri vergi karşılığında zimmîler; hayatlarını her türlü tehlikeye karşı korumayı, onların öldürülmemesini, sürülmemesini ve esir alınmamasını garanti etmiştir.[224] Kadınlar, akıl sağlığı yerinde olmayanlar, körler, kötürümler, yatalak hastalar, çalışamayacak derecede yaşlı olanlar, yoksullar ve çoğunluğa göre din adamları bu vergiyi ödemezlerdi.[225] Müslümanların Osmanlı ordusunda 7-14 yıl arasında değişen düzenli ve yedek askerlik yapmaları gerekmekteydi. Müslümanlardan Osmanlı Devleti'nin yaptığı savaşlarda görev yapmaları istenmiştir.[226] Askerlik nedeniyle Müslümanlar vergi ödemekten muaf tutulmuştur. Ayrıca sadece Müslüman değil ülke savunmasına fiilen katkıda bulunanlar ve devlete yararlılıkları dokunanlar da cizyeden muaf tutulmuştur.[227] Hıristiyan mensupların arasında Savaşlarda çok sayıda Müslümanın öldüğü düşünüldüğünde Osmanlı'nın bu kararının isabetli olduğu anlaşılmaktadır. Vebaya ek olarak kesintisiz iç savaşlar, bugünkü Sancak ve Karadağ'ın bazı bölümleri de dâhil olmak üzere Bosna-Hersek'teki nüfusun yarıdan fazla azalmasının neden olmuştur.[228]

Sırp kaynaklarında, Osmanlıların fetih sırasında insanları öldürüp, sürdüğü, dini yapıları yıktığı, yıkılan tapınaklardan gelen malzemelerin kamu binalarının yapımında kullanıldığı görüşüne sıklıkla rastlanmaktadır.[229] Bu iddiaların gerçeklik payının olup olmadığına ilişkin bilgiler Halil İnalcık'ın araştırmasında bulunmaktadır: "Osmanlılar, Ortodoks Kilisesi'ne karşı koruyucu bir politika gütmüşler; Ortodoks Kilisesi'nin bütün imtiyazlarını tanımış, kilise hiyerarşisine devlet içinde yer vermişler, manastırların bağışıklık ve ayrıcalıklarını, Osmanlı öncesi devletlerde nasılsa o biçimde bırakmışlardır." [230] İpek Patrikhanesi'nde Sokoloviç ailesinin patrikleri başkanlık ederken, Osmanlı Devleti ile İpek Patrikhanesi arasındaki ilişkiler iyiydi, durum sakindi ve İpek Patrikhanesi de güçlenmekteydi. Bu durum, Sokoloviç

[223] Ivana Andrić, "Položaj Pećke patrijaršije u Osmanskom Carstvu od 1557. do 1690. godine", s.72; Radomir V. Popoviç, *Pravoslavlje na raskrçu vekova,* Bogoslovski fakultet Srpske Pravoslavne Crkve, Beograd 1999, s. 115.
[224] Mustafa Fayda, "Zimmi", *DİA*, c. 44, Yusuf-Zwemer , Ankara 1994., s. 430
[225] Ahmet Yaman, "Zimmî", *DİA*, c. 44, Yusuf-Zwemer, Ankara 1994., s. 437
[226] Mustafa Memiç, a.g.e., s. 61.
[227] Ahmet Yaman, a.g.m., s. 437;
[228] Gös. yer.
[229] Zivorad Jankoviç, a.g.e., s. 80.
[230] Halil İnalcık, a.g.m., s. 22

ailesinden olmayan ilk patrik Jovan Kantul ile değişmiştir. Onun zamanında (1529-1613) Sırp halkının isyanları ve ayaklanmaları ortaya çıkmaya başlamıştır. Batıdan gelecek yardıma güvenerek 1954 yılında Banatta ve İpek'in cıvarında ve 1597 yılında Hersek'te silahlı ayaklanmaları başlatmıştır. Türkiye hala büyük bir güç olduğu için tüm bu ayaklanmalar kan dökülerek bastırılmıştır. [231]

Osmanlı'nın bu bölgedeki hâkimiyetinden bahsederken Sırplar arasında sıkça konuşulan konulardan biri "devşirme sistemi"dir. Devşirme sistemi, çocukların ebeveynlerinden ve sevdiklerinden koparılması olarak anlaşılmaktadır. Ayrıca zorla İslamlaştırma ve Türkleştirme olarak değerlendirilmektedir. Aslında bu sistem öncelikle askere olan ihtiyaçtan doğmuştur. Eğer amaç Türkleştirme olsaydı daha kuruluş yıllarında bu yola başvurulabilirdi.[232] Devşirme sisteminden dolayı erkek çocuklu ailelerin dağlık bölgelere ve hatta sınırın ötesine kaçtığı iddia edilmektedir. Cvijiç, iki buçuk yüzyıldır çocukların alınmasının, sanki her dört yılda bir göç oluyormuş gibi bir etkiye sahip olduğunu ileri sürmektedir.[233] Devşirmenin ilk yıllarında ebeveynlerin tutumu farklı olmuş olabilir. Osmanlı İmparatorluğu'nda yüksek mevkilere gelen devşirmeler, muhtemelen ebeveynlerin devşirmeye karşı tutumlarını değiştirmiş olabilir. Çocuklarının parlak bir meslek sahibi olacaklarını ve rahat bir hayat süreceklerini düşünmeleri ihtimal dâhilindedir.[234] Gerçekten küçük yaşlarda toplanıp sıkı bir eğitimden geçirilen devşirme oğlanları, kabiliyet ve biraz da talihlerine göre en yüksek mevkilere kadar çıkabiliyorlardı. [235] Nitekim Osmanlı vezirleri ve diğer Divan üyeleri arasında çok sayıda devşirme vardı.[236] Devşirme olarak verilen çocuklara en iyi örnek, İpek Patrikhanesi'nin yeniden faaliyete başlamasında rolü olan Sadrazam Sokollu Mehmed Paşa'dır.

---

[231] Predrag Puzoviç, a.g.e., *s.* 32.
[232] Abdulkadir Özcan, "Devşirme", *DİA*, c.9, Dârüssaâde-Dulkadıroğulları, Ankara 1994., s.257
[233] Jovan Cvijić, a.g.e., s. 150.
[234] Arnold Thomas Walker, a.g.e., s. 207.
[235] Abdulkadir Özcan, a.g.m., s. 256.
[236] Caner Sancaktar, "Balkanlar'da Osmanlı Hakimiyeti ve Siyasal Mirası*", Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 2011., sy 2, , s. 37.

II. BÖLÜM: SANCAK'TA İSLÂMİYET

SANCAK BÖLGELERİNİN OSMANLI HAKİMİYETİ ALTINA GİRMESİ

1. Osmanlı'nın Sırbistan'ı Fethedişi

Osmanlı ordusu Sultan I. Murat liderliğinde 1362 yılında Edirne'yi fethedip Balkanlara geçmiştir. Balkan devletlerinin fethedilmesine yol açan olay Meriç Nehri'nde gerçekleşen savaşta kazanılan zaferdir. Avrupa ülkelerini fethetmek için ilerleyen Osmanlı ordusunu tehdit olarak gören Hıristiyanlar güçlerini birleştirerek Osmanlıların karşısına çıkmışlardır. 1389 yılında Kosova alanında büyük bir savaş gerçekleşmiştir. Hıristiyan ordusunun asker sayısı çok daha fazla olmasına rağmen bu büyük savaşı Osmanlılar kazanmıştır. Savaşın sonucunda Ortaçağ Sırp Devleti yıkılmıştır. Kosova Savaşı'ndan sonra, 28 Haziran 1389 yılında, Prens Lazar'ın varisi, Stefan Lazareviç ve daha sonra ise (1395-96 yıllarında) Vuk Brankoviç Osmanlı yönetimini tanımıştır.[237] 1385 yılında Osmanlı Sofya ve Üsküp'ü feth etmiş ve 1396 yılında Raşka bölgesi ve Lim vadisinin de hakimi olmuştur.[238] Dubrovnik'te bulunan 4 Ağustos 1396 tarihli bir belgede, buradaki tahılın Türkler tarafından ele geçirilme olasılığı üzerinde durulur ve "5 ton iyi ve temiz tahıl" aktarımı ile bağlantılı olarak Osmanlıların Raşka ve orta Polimlje bölgelerinde olduğu belirtilmektedir.[239]

Prens Lazar'ın 1389 yılında öldürüldüğü Kosova Savaşı sonrasında Lazarın oğlu Stefan bağlılık göstererek, Osmanlı'nın hakimiyetini kabul etmiştir.[240] Bu savaştan sonra Sırp ordusu eski gücünü bir daha kazanamamış ve Osmanlılar kuzey Sırbistan'a doğru başarılı bir şekilde ilerlemiştir. Sancak bölgesinde, Yeni Pazar ve Tutin'in yakınında Osmanlılar belirli alanları feth edip kontrol noktaları kurmuşlardır. Kosova Savaşı'ndan sadece bir kaç yıl sonra (1389) Osmanlılar Raşka bölgesinde önemli kontrol noktaları olan Zveçan, Yeleç, Gluhavica (Gluhaviça) ve sonra da Ras gibi bölgeleri feth etmişlerdir.[241] Raşka bölgesinin tamamen fethedilmesi yaklaşık 60 yıl sürmüştür. Diğer bölgelerin, Sırp asillerinin ve özellikle de despot Djuradj

---

[237] Muhedin Fijuljanin, *Sandžački Bošnjaci*, s. 68.
[238] Harun Crnovrsanin - Nuro Sadikoviç, *a.g.e.*, s. 51.
[239] Mustafa Memiç, *Boşnjaci- Muslimani…*, s. 37.
[240] İlhan Şahin - M. Kemal Öke, *Bosna Hersek*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1992, s. 9.
[241] Ejup Muşoviç, *Muslimansko Stanovništvo…*, s. 57.

Brankovicin (Curac Brankoviç) elinde kaldığı süreçte, Türk askeri birlikleri ise kalelerde kalmışlardır.[242] İshakoğlu İsa Bey'in Krajişte ve Brankoviç bölgeleriyle ilgili ilk kayıtları 1455 yılına dayanmaktadır.[243] Bu nedenle Brankoviç'in 1455 yılında Türk yönetimini resmen kabul ettiğini düşünülmektedir. Osmanlılar'ın Bosna'yı feth ettiği 1463 yılında Sancak, Bosna'nın parçasıydı. Sancak bu tarihten itibaren 1878 yılına yani Berlin Kongresi'ne kadar Bosna'nın parçası olarak kalmıştır.

2. İslâm'ın Sancak Bölgesi'ne Gelişi ve Mevcut Nüfus Tarafından İslâm'ın Kabulü

Bazı araştırmacılara göre, o zamanki Raska nüfusu, Osmanlıların bu bölgeye gelmesinden önce de İslâm ile tanışma fırsatı bulmuştur. Bu Balkan ülkelerini gezen ve İslâm dinini öğreten dervişler vasıtasıya gerçekleşmiştir. Ayrıca o dönemde ticaret yoluyla Arap Müslümanlarla temasa geçen Dubrovnikli tüccarlar vardır. Bazı kaynaklar, İspanya'dan Arapların ticaret için Dubrovnik'e geldiklerinden bahsetmektedir.[244] Ancak sözkonusu bu etkileşim sonucunda İslâm'ı kitlesel olarak değil bireysel olarak kabul edenler olmuştur.

Araştırmacı Muşoviç'e göre İslâmlaşma süreci, eski Yugoslavya ülkelerinde bir araştırma konusu olarak yeterince incelenmemiştir. Ayrıca konuyla ilgili yeterli kaynak yoktur ve mevcut kaynaklar da oldukça çelişkilidir.[245] Günümüzde elde edilen tüm bilgi ve belgeler İslâm'ın dervişler ve müslüman tüccarlar vasıtasıyla kabul edildiğini göstermektedir. Ancak kitleler halinde İslâmlaşma ise Osmanlılarla birlikte başladığı anlaşmaktadır. Sırp ordusunun 1371 yılında Meriç'teki yenilgisinden sonra, Osmanlı ordusu Sırbistan'a girmiştir. Kosova Savaşı (1389) ve Smederevo'nun düşmesi (1459) ile Sırp Devleti bağımsızlığını kaybetmiştir.[246] Sancak bölgesinin Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine girmesinden sonra orada bulunan nüfus İslâm'ı

[242] Medzid Fakiç – Şerif Hamzagiç – Hazir Derdemez, *Tutin Od Mahale Do Şehera*, SO Tutin, Tutin 2012. s. 28.
[243] Ejup Muşoviç, "Prvi Pisani Pomeni o Novom Pazaru", Novopazarski Zbornik, sy 14, 1990, s. 157.
[244] Mensur Zukorliç, *Oblici Orjentalne Kulture Na Prostoru Sandzaka*, Biblioteka Dositej Obradoviç, Novi Pazar 2018, s. 31.
[245] Ejup Muşoviç, *Tutin i okolina*, Etnografski institut SANU, Beograd 1985, s. 29.
[246] Zorica, Kuburić, *Verske zajednice u Srbiji i verska distanca*, CEIR, Novi Sad 2010, s. 127.

kabul etmiştir. Zoraniç'e göre, bugünkü Sancak bölgesinde yaşayan Maniheistlerin İslâm'a geçişi 1393 yılı gibi erken bir tarihte başlamış olabilir.[247]

Çağdaş tarih yazımında hâkim olan görüş, İslâmlaşmanın karmaşık, şiddet içermeyen ve uzun bir süreç olduğu ve bir dizi neden tarafından koşullandırıldığı yönündedir.[248] Osmanlı Devleti İslâm'ı hiçbir halka zorla dayatmamıştır. İslâmiyet'in yayılması zor uygulayarak olmadığı gibi, Osmanlı Devleti de özellikle ilk yüzyıllarda Balkanlar'da İslâmlaşma sürecine önem vermemiştir. [249] Muhtemelen Osmanlı padişahlarının ilk baştaki amacı devleti daha da güçlendirmekti. Bundan olsa gerek Osmanlılar, Hıristiyan kiliselerine berat vererek halk ile iyi bir iş birliği yapmış ve böylece başarılı askeri seferler gerçekleştirmiştir.

Osmanlı Devleti, Balkanlarda Ortodoks ve Katolik Hıristiyan Mezheplerini benimsemiş olan insanlarla karşılaşmıştır. Yukarda ifade ettiğimiz gibi Osmanlılar, gayrimüslimleri "zimmî" statüsüne alarak onların Balkanlar'daki tüm bu halklar gibi eşit koşullar altında yaşamalarını temin etmiş ve kendi rızaları ile kabul etmeleri için İslâm'a davet etmişlerdir.[250] Sancak topraklarında bu çağrıya hem Sırplar hem de Karadağlıların da davet edilmesine rağmen, büyük bir çoğunlukla, İslâm'ı esasen iki millet, Boşnaklar ve Arnavutlar kabul etmişlerdir. Boşnaklar İslâm'ı kabul edip kendi isimlerini değiştirmişlerdir. Bununla birlikte etnik ve ulusal kimliklerini de korumuşlardır. Gayrimüslimler İslâm'ı kabul edenlere *poturima, poturicama* ve *Türk* diye hitap edilmişlerdir.[251] Ancak böyle bir kullanım, milliyet değişikliğinden ziyade, benimsenen yeni dini kastetmektedir. Bu çalışmalara karşın Sırp Kilisesi kendi inananlarının da İslam dinini benimsememelerine yönelik bir takım çalışmalar yapmıştır. Bunun için değişik yollar takip etmişlerdir..[252] Boşnak toplumu Osmanlı egemenliğine geçmelerine rağmen tüm bu birliktelik boyunca kendi örf, âdet ve geleneklerine sadık kalmışlardır. Türklerden köken, dil ve gelenek bakımından farklı

[247] Hakija Zoraniç, *O Etnogezi Boşnjana - Boşnjaka,* İP Svjetlost d.d, Sarajevo 2009, s. 411.
[248] Mehmedalija Bojiç, a.g.e..., s. 47.
[249] Gös. yer.
[250] Hakija Zoraniç, *a.g.e.*, s. 441.
[251] Olga Zirojević, *Srbija pod* ..., s. 77.
[252] Hakija Zoraniç, *a.g.e.*, s. 442.

olduklarını hiçbir zaman unutmamışlardır.[253] Geleneklerini korumuş ve kültürlerini kendi dillerinde inşa etmişlerdir.

Osmanlı Devleti, "tek devlet - tek halk" ilkesiyle yönetilen Hıristiyan ülkelerinden farklıydı. Teokratik bir devlet olarak, insanların etnik kökenlerinden ziyade dini mensubiyetlerine önem vermişlerdir. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nde bütün dinler eşit düzeydedir. Balkan ülkelerini fetheden II. Mehmed Fatih, "Ahitname" ile mevcut dini cemaatleri himayesi altına almıştır. Bugüne kadar korunmuş olan ahitnameler 1453 yılında İstanbul'un fethi sonrasında Ortodoks Kiliseleri için yayınlanmıştır. Aynı şekilde 1464 yılında Bosnalı Katoliklere de fermanlar verilmiştir.[254]

Osmanlı Devleti, gayrimüslimleri İslâmlaştırmak gibi resmi bir politika izlememiştir. Nitekim proselitizm ve misyonerlik İslâm'a yabancıdır.[255] Ancak her ne kadar doğrudan bir zorlama ile bir İslamlaştırma olmasa da hakimiyet sürdürdüğü yerlerde İslâm dininin gönül rızası ile benimsenmesine yönelik bir takım teşvik politikaları olmuştur.[256] Osmanlı Devleti, İslâm'a giren nüfusun dinlerini öğrenip uygulayabilmeleri için uygun koşulları da sağlamıştır. İslâm'ın yerel halk tarafından kabulü, kademeli olarak ve onlarca yıl sürmesine rağmen nihayetinde çok yüksek oranda Müslümanlaşmanın olduğunu görüyoruz. Boşnaklar arasında bazı aile ve grupların (hısımlar ve küçük kabileler) kitlesel olarak İslâm'a geçmeleriyle ilgili birkaç vaka kaydedilmiştir.[257] Din değişikliğinin her birey için önemli bir süreç olduğu bir gerçektir. İslâmiyet'in Balkanlarda ve Sancak'ta hızlı yayılışı birçok araştırmacının ilgisini çekmiştir. Araştırmaların sonucunda dinî, ekonomik, siyasi ve sosyal vs. gerekçeler ileri sürülmüştür.

Bazı araştırmacılara göre, Maniheizm ile İslâm arasında dini bir benzerlik vardır. Bu nedenle Maniheist inancına sahip Boşnakların İslâm'a geçişleri oldukça

---

[253] Zvezdan Foliç, *İstorija Muslimana Crne Gore 1455-1918*, Matica Muslimanska Crne Gore, Podgorica 2013, s. 44.
[254] Mehmedalija Bojiç, a.g.e., s. 47.
[255] Mustafa İmamoviç, *a.g.e.*, s. 143.
[256] Geniş bilgi için bkz: İlir Rruga, "Osmanlı Arnavutluk'unda Hıristiyanlık ve İslâmiyet (XVI. Yüzyıl Sonlarına Kadar)" , *Trakya Üniversitesi Yayınları*, Edirne 2021, 131-66.
[257] Hakija Zoraniç, *a.g.e.*, s. 441.

hızlı olmuştur. Boşnaklar, Osmanlı'nın gelişini ve İslâm'ın kabul edilmesini, kendi topraklarında hayatta kalmak için bir kurtuluş ve çıkış yolu olarak görmüşlerdir. Yani, Hıristiyanlıktan farklı olarak Maniheizm dinine mensup olan Boşnaklar sırf bu nedenle Ortodoks ve Katolikler tarafından uzun süre baskı altında tutulmuş, kovulmuş ve öldürülmüşlerdir. Katoliklik ve Ortodoksluğun sürekli saldırıları nedeniyle Boşnaklar hızlıca İslâm'ı kabul etmişler ve böylece her iki kilisenin saldırılarından kendilerini korumuş ve güçlendirmişlerdir.[258] 1463 yılın baharında, Fatih Sultan Mehmed Bosna'yı ele geçirmiş ve kralın başkenti Jajce de dahil olmak üzere tüm önemli şehirler ya teslim olmuş ya da kendisi tarafından fethedilmiştir. Bunun ardından aktarılan bir bilgiye göre 36 bin Bogomil ailesi Müslüman olmak ve Fatih Sultan Mehmet'e saygılarını sunmak için Jajce'ye akın ettikleri ve böylece İslâmlaşma sürecinin hızlı bir şekilde başladığı anlaşılmaktadır.[259]

Bazı araştırmacılar, Osmanlıların halkı zorla İslâmlaştırmadığını fakat Müslüman olanların ayrıcalıklar kazanmasından dolayı de bazı Hıristiyanların da İslâm'ı kabul etmelerine neden olduğu görüşündedir. Fethedilen Hıristiyan ülkelerin yönetici sınıfının bir kısmı, mallarını kurtarmak, sınıf ayrıcalıklarını güvence altına almak ve kendileri ve nesillerinin sosyal ilerlemesini sağlamak için İslâm'ı benimsemişlerdir.[260] Osmanlı tarım ve vergi sisteminin bazı ayrıcalık ve kolaylıklarının, mali durumu iyileştirme ve sınıf yükselme fırsatlarının, Boşnakların İslâm'ı kabul etme kararı almalarında etkinliği olduğu anlamına gelmektedir.[261] Özellikle toprağı verimsiz fakir bölgelerde, Hıristiyanların bu vergiden kurtulmak için toptan İslâmiyet'i kabul ettikleri ileri sürülmüştür.[262] Ancak İslâm'ı kabul etmenin bireyin sosyal sınıfını değiştiremeyeceğini savunan bazı araştırmacılar da bulunmaktadır. Muşoviç, Osmanlı hakimiyetin altında, özelikle ilk döneminde Hıristiyanlardan birçok timar olduğunu söylemektedir. Sultana sadık olmaları ve

---

[258] Mustafa İmamoviç, *a.g.e.*, s. 138.
[259] Mehmed Handziç, "İslamizacija Bosne i Hercegovine", Avlija (Portal za kulturu, knjizevnost, i drustvene teme) https://www.dialogos.ba/2016/05/13/mehmed-handzic-islamizacija-bosne-i-hercegovine-2-dio/, (13.05.2016).
[260] Şerbo Rastoder, *Boşnjaci / Muslimani Crne Gore İzmedju Proşlosti i Sadaşnjosti*, Almanah, Podgorica 2010, s. 174.
[261] Mehmedalija Bojiç, *a.g.e.*, s. 50.
[262] Halil İnalcık, "Türkler ve Balkanlar", Balkanlarda İslam, Tika yayınları, Ankara 2016., s. 24

ekonomik zorunlukları karşılamaları onlardan sipahi olabilmek için istenen şartlardır.[263] İslâm'ı kabul etmek, yüksek bir sosyal sınıf anlamına gelseydi, o zaman fakir Müslümanlar olmazdı veya tam tersi, diğer zengin inanç mensupları, yüksek sosyal sınıfta bulunmazlardı.

Osmanlı Devleti'nde hâkim din İslâm olmasına rağmen, devlet diğer din ve inançlara sahip olan kendi vatandaşlarının haklarını koruduğu bir gerçektir. Unutulmamalı ki Bosna, Osmanlı yönetimi boyunca Müslüman yoksullarla dolu olmasına rağmen Bosna sınırları içerisinde yaşayan ve inançlarından asla vazgeçmeyen binlerce Rum, Ermeni, Sırp, Ulah, Cincar ve Yahudi yaşamıştır. Ve bu gruplar kendi mülklerinde sıkıntısız bir şekilde yaşama imkânı bulmuşlardır. [264]

Boşnakların İslâm'ı kabul ederek kendilerine bir gelecek sağladıkları sonucuna varılabilir. Balkanlarda 16. ve 17. yüzyıllarda genel bir nüfus artışı görülmüştür. Bu nüfus artışını sağlayan etkenlerin başında iç güven, barış ve ekonomik gelişmeler olduğu söylenebilir.[265]

3. Boşnak Kimliğinin Oluşması

Boşnaklar, 7. yüzyılda Balkanlara gelen Slav halkları ile yüzyıllardır bu bölgede bulunan Arnavutların atası olan İliryalı (Illyrians/Ilirët)[266] ve Ulah nüfusunun kaynaşmasından doğan halktır. Osmanlıların bu bölgeye gelişi ile İslâm'ı din olarak kabul etmişlerdir. Osmanlılarla aynı dinî, hemşehrileri ile ise aynı etnik kökeni paylaşan Boşnaklar tarih boyunca çok sıkıntılar çekmesine rağmen kendi kimliğiyle öne çıkmış, dil ve kültürlerini ise bugüne kadar korumayı başarmışlardır.

Osmanlıların Bosna ve Sancak bölgelerine gelişiyle beraber, Müslüman olan Boşnak halkı, kendi hemşehirleri olan diğer Hıristiyan halklar tarafından "Türk" olarak adlandırılmalarına rağmen, Osmanlı bu halkı Boşnak olarak isimlendirmiştir. Bu şekilde Osmanlı Boşnakları öteki halklardan ayırmıştır ve onların bu bölgelerde

---

[263] Ejup Musoviç, Muslimansko Stanovnistvo …, s. 24
[264] Mustafa İmamoviç, *a.g.e.*, s. 147.
[265] Kemal H. Karpat, "Balkanlar'da İslam", *Balkanlar'da İslam Miadı Dolmayan Umut*, (ed.), Muhammet Savaş Kafkasyalı, Tika Yayınları, Ankara 2016. s.121.
[266] bkz: İlir Rruga, "Osmanlı Arnavutluk'unda Hıristiyanlık ve İslâmiyet (XVI. Yüzyıl Sonlarına Kadar)" *Trakya Üniversitesi Yayınları*, Edirne 2021, 21-22.

dilsel, kültürel ve siyasî olarak gelişmelerine fırsat vermiştir. Bu kadîm bölgenin nüfusu (kısmen Sırp ve 1374 yılından itibaren çoğunlukla Boşnak) önce Bosna Krallığı'nın bir parçası olarak ve daha sonra beş yüz yıldan fazla bir süre Bosna Sancağı, Paşalık ve Vilayeti'nin bir parçası olarak yaşamıştır.[267]

Yeni Pazar, Bosna, Smederevo ve Skadar Sancaklarının Slav kökenli Müslüman halkı kendilerini Boşnak olarak addetmişlerdir. Osmanlıların tarafından da aynı şekilde tanınmış ve resmî belgelerde Boşnak olarak geçmiştir. Bu bölgelerde Osmanlıların hüküm sürdüğü sürece söz konusu durum aynı şekilde devam edegelmiştir. O dönemde Boşnaklar, Türklerle sadece aynı dini değil, ortak bir medeniyeti de paylaşmıştır.[268] Halen de bu ortak aidiyet bağı devam etmektedir ve Boşnaklar için Türkiye hep sığınılacak bir yurt olduğu bir gerçektir.

Tarih boyunca din ve inançlarından dolayı zor zamanlar yaşayan Boşnaklar, kendilerine karşı Sırplar tarafından uygulanan şiddet ve zulüm sebebiyle, sürekli göç etmek zorunda kalmışlardır. Boşnaklar yurtlarını terk edip göçe zorlandıklarında, kendilerine ait toprakları da kaybetmişlerdir. Boşnakların kendi bağımsızlıkları ve kimlikleri için mücadele etmeyi zorlaştıran sebeplerin başında da bu acı gerçek gelmektedir. Ama yine de onları Hıristiyanlığı terk eden ve hain olarak gören ve onları asimile edip yeniden Hıristiyan etmek isteyen Sırplara rağmen kendileri tercih ettikleri din, dil, edebiyat ve sanatlarını korumayı başarmışlardır. Ayrıca bu bölgelerde, Hıristiyanlık öncesinde uzun süre egemen olan Pagan dininin varlığını bilmek ve hatırlamakta da fayda vardır. Slavların bölgeye gelmesinden sonra Hıristiyanlık ve Osmanlıların gelişiyle birlikte ise İslâmiyet bölge insanlarının ibadet ettiği iki din olmuştur.

İslâm, Müslüman hayatının her kısmında mevcut olan bir dindir. Tıpkı her bir Müslümanın, bireysel olarak kendi hayatını şekillendirmesi gibi, İslâm bir topluluğun yaşamını ve geleneklerini de şekillendirir. Yerli bir halk olan Boşnaklar eski geleneklerinden bazılarına sahip olmakla beraber hayat ile alakalı geleneklerini, İslâmi temeller üzerine inşa etmişlerdir.

---

[267] Mehmedalija Boyiç, *a.g.e.*, s. 466.
[268] Ferhan Koçan, *Boşnjaci- İdentitet i İntegracija*, Ferhan Koçan, Skoplje 2005, s.70.

Aile, Boşnakların hayatında çok önemli bir rol oynamaktadır. Böylece doğum, ölüm, nişan, düğün gibi adetler asırlardır Boşnaklara özgü bir şekilde ifa edilmekte ve yeni nesillere aktarılmaktadır. Doğal olarak zaman ve şartların değişimi ile adet ve geleneklerde değişimler de kaçınılmaz olmaktadır. Osmanlı Devleti'nde Müslüman olmak imtiyaz sahibi olmak demekti. Bu sebeple Boşnaklar, Osmanlı sonrasında düşman olarak bilinmişlerdir. Bu yüzden dinî ve kültürel varlıkları yakılıp yıkıldı. Zorla vaftiz edilmişler, göçe zorlanmışlar hatta katledilmişlerdir. Her medeniyetin inşa ve muhafazasını mümkün kılan en önemli unsur dil olmuştur. Aynı şekilde Boşnakça da karşılaşılan tüm zorluklara rağmen muhafaza edilmiştir. Osmanlıların bölgeyi fethetmesinden sonra Boşnakça dili de Osmanlı Devleti'nde Boşnakların resmî dili olarak kabul edilmiştir. Osmanlı sonrasında ise Ortodoks Hıristiyanlar; Sırp, Katolik Hıristiyanlar ise Hırvat olarak kimliklerini korumuşlardır. Müslüman olanlardan bir kısmı Boşnak ismini bir kısmı da Müslüman ismini tercih edince Boşnak milli kimliği Sırplara ve Hırvatlara kıyasla geç gelişme göstermiştir.[269] Boşnaklar, kimlik birliğine sahip olmadıklarından dolayı olumsuz sonuçlara katlanmak zorunda kalmışlardır. Boşnaklar, her ne kadar kendilerini millet olarak tanıtsalar da diğer Hıristiyan topluluklar nezdinde her zaman kendi inançlarını terk etmiş ve İslâm'ı benimsemiş hainler olarak görülmüşler ve yüzyıllardır bu "günahtan" dolayı suçlanan bir halk olmuşlardır.

Tarih boyunca Boşnakların asimile edilmesi için çalışılırken Boşnakların millî isimleri değiştirilerek onların ulusal kimlikleri de unutturulmaya çalışılmıştır. Her şeye rağmen Boşnaklar kimlik duygularını kaybetmemiş ve tarih boyunca kendilerini Boşnak olarak tanımlamışlardır. Bugüne kadar Boşnakların kültürel miraslarını inceleyecek enstitüleri olmamıştır. Dolayısıyla yapılan araştırmalar çoğunlukla bireysel düzeyde küçük çalışmalar olarak kalmıştır.[270] Bu şahıslar ve katkıları sayesinde Boşnak adı, pratikte kullanılmasa da asırlarca korunmuş ve halk arasında yaşamıştır. Dolayısıyla Boşnak halkı da en doğal hakları olan Boşnak kimliğinin gerçek ulusal kimlikleri olarak tanınmasını talep etmişlerdir.

---

[269] Davut Nuriler, a.g.e., s. 68.
[270] Zaim Azemoviç, "Prilozi Spoznaji Narodnog Duha i İmena,", *Almanah*, sy 23-24, 2003 s. 95.

4. Osmanlı Devleti'nin Sancak'ta Kurduğu Eğitim Sistemi

Yeni şehirlerin kurulması ve Müslüman nüfusun artmasıyla birlikte eğitim ihtiyacı ortaya çıkmış ve yeni Müslüman olanların temel dinî bilgileri edindiği cami, mektep ve medreseler inşa edilmeye başlanmıştır. Yüz kadar hanenin olduğu yerleşim yerlerinde mektepler ve beş yüzden fazla hanenin olduğu bütün kasabalarda rüştiye, yani ortaokul derecesinde olan eğitim kurumları açılmıştır.[271] Balkan ülkelerinin 17. yüzyıldaki durumlarına ilişkin önemli veriler sunan Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*'nde, Yeni Pazar'da tamamı 11 adet çocuk mektebi vardır, ama her cami sahiplerinin bir mektebi mevcut olduğu belirtmektedir.[272] Toplumun 6-30 yaş arasındakilerinin ilim öğrenilebildiği resmî müesseselere ek olarak, camiler, tekkeler, kütüphaneler ve hatta bilgilerini başkalarına aktarmaya istekli eğitimli kişilerin özel dairelerinde de eğitim verilmiştir. Camilerde imamlar namazdan sonra vaaz vermiş ve İslâm inancının temel ilkeleri ile Kuran'ı öğretmişlerdir.

Cami, mektep ve medreseler açılarak onlarda çalışmak üzere din eğitimi personeli de temin edilmekteydi. Başlangıçta kadro eksikliği nedeniyle Osmanlı coğrafyasında yetişmiş müderrisler ve memurlar istihdam edilmiştir. Daha sonraları mevcut medreselerden yetişen yerel halktan olan müderrisler ve alimler eğitim vermiştir. Her mahallede her çocuğun kullanımına açık olan mekteplerde temel bilgiler öğretilmiştir. Maddi durumları sebebi ile barınacak yeri olmayan öğrenciler ise yatılı olarak medreselerde eğitim alabilmiştir.

Mektepler ve medreseler vakıfların himayesinde kurulmuştur. Tüm işler, başında bir mütevellisi bulunan vakıf tarafından yürütülmüştür. Vakıflar, vakıfname hükümlerine göre çalışmak zorundaydılar. Vakıflar, hangi eğitim seviyesinde ne kadar öğretmen istihdam edileceği, maaşları vs. konuları belirlerdi. Öğretmen seçiminde sadece öğretmenin eğitimi değil ahlaki davranışı da göz önünde bulunduruluyordu.

---

[271] Mersada Nurudina Agoviç, "Nekadašnji mektebi, ruždije i medrese u Sandžaku", *Glas İslama,* Novi Pazar 2018, sy.288, s.31

[272] Evliya Çelebi, Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Akkirman-Belgrad-Gelibolu-Manastır-Özü-Saraybosna-Slovenya-Tokat-Üsküp, Hazırlayan: Seyit Ali Kahraman, kitap 5, cilt 2, Yapı Kredit Yayınları, İstanbul 2017. s. 750.

Mektepleri ve medreseleri vakıflar finanse ettiği için eğitim ücretsizdi. Ayrıca öğrencilerin medrese odalarında ücretsiz konaklama ve imaretlerde ücretsiz yemek yeme imkanları da vardı.[273] Eğitim ve öğretimin ücretsiz olmasından dolayı, başta öğrenciler olmak üzere yöneticiler, öğretmenler ve diğer hizmetlilerin her türlü masrafı çok büyük ölçüde özel girişimciler (vakıflar) tarafından karşılanmıştır; eğitime katılan herkes maddi ve manevi olarak desteklenmiştir.[274] Müallim ve müderrislerin maaşları ve öğrencilere verilen bursların miktarı farklılık gösteriyordu. Vakfın mâlî imkânlarına bağlı olarak müallimlerin günlük maaşları belirlenirdi. [275] Eğitim hususu daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla mektepleri, medreseleri ve tekkeleri sırayla şu şekilde ele alınabilir:

4.1. Mektepler

Bosna Sancağı'nın kurulmasından sonra bu bölgede Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerinde de uygulanan eğitim sistemi uygulanmıştır. İlköğretim sibyan mekteplerinde verilmiştir. Mektepler dört sınıflı ilkokullardı.[276] Bu okullarda Arapça ile temel dinî bilgiler öğretilmiştir.[277] Mektep programı, elifbanın öğrenilmesi (sufara), ilk okuma kitaplarının, daha sonra dinî kitapların, mushafların incelenmesinden oluşuyordu.[278] Bazı mekteplerde çocuklar Arapça gramer ve söz dizimi bilgilerini de öğreniyordu.[279] Genelde mektepler okuma, yazma ve Kur'an eğitimi verenlere dil vb. hususlar üzerine eğitim verenler olmak üzere ikiye ayrılıyordu.[280]

Mektepler, Müslümanların çoğunlukla olduğu kasabalarda ve köylerde, genellikle caminin yanında, ayrıca caminin olmadığı kırsal alanlarda bu amaca yönelik özel tesislerde açılmıştır. [281] Bunların inşasından ve bakımından halk ve vakıflar

[273] Mersada Nurudina Agoviç, " Nekadašnji mektebi…", s.30
[274] Ömer Özyılmaz, *Osmanlı Medreselerin Eğitim Programları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002, s. 8.
[275] Hatidza Car Drnda, "Obrazovne institucije u Novom Pazaru Tokom 15. i 16. Stoljeca", *Novopazarski Zbornik,* sy 29, Novi Pazar 2006, s. 111.
[276] Mustafa Memiç, a.g.e., s. 138.
[277] Mehmedalija Bojiç, *a.g.e.*, s. 114.
[278] Muradija Kahrovic Jerebicanin, *Novi Pazar u Vaktu i Zemanu*, 2. bs., Narodna Biblioteka, Novi Pazar 2014, s. 149.
[279] Hatidza Car Drnda, "Obrazovne institucije…", s.111 dip.5.
[280] Nebi Bozkurt, "Mektep", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Mısır Mevlevîhânesi, 29. c Ankara 2004. s. 6
[281] Şerbo Rastoder, *a.g.e.*, s. 178.

sorumluydu. Zengin ailelerin bu mekteplere ve öğretmenlerine yaptıkları yardımlar yanında, padişah ve hanedanının tahsis ettikleri vakıf gelirleri ile ilkokul talebeleri o zamanın şartlarına göre rahat bir eğitim imkanına sahip idiler.[282]

Çocuklar erkek ve kızlardan oluşan ayrı gruplar halinde mektebe devam ediyorlardı. Mekteplerin ilk örneği olan küttâblarda sadece erkek çocuklar öğrenim görürken Osmanlılar devrinde kız çocuklarının da erkek çocuklarla birlikte bu ilk mekteplere devam etmesi dikkati çekmektedir.[283] 7-11 yaşındaki erkek çocuklar ve 6-10 yaşındaki kız çocuklar için eğitim kanunen zorunluydu.[284] Öğretmenler, medrese eğitimini tamamlamış muallimlerden ve "darülkur'a" olarak adlandırılan medreselerde eğitim almış olan havace veya cami görevlilerinden oluşuyordu.[285] Çocuklar, ders halkasında öğretmenin önünde oturarak dersi dinliyorlardı. Potansiyeli olan ve öğretim programını hızla benimseyen çocuklar, gruptaki diğer çocukları beklemeksizin bir üst seviyeye geçiyorlardı. Bu sayede başarılı çocuklar hızla ilerlemek imkanı buluyordu.

Çeşitli kaynaklarda adından sıkça söz edilen, Yeni Pazar'daki *Altun Alem* camisinin yanındaki mektep bu güne kadar orijinalliğini korumayı başarmıştır. Bu okul aynı zamanda mimari ve tasarım açısından da Bosna Paşalığı'nın (Beylerbeyliği) en önemli iki okulundan biridir.[286] Anlaşılacağı üzere eğitim faaliyetleri için okulların yanında camiler de aynı görevi ve hizmetleri görmüştür.

4.2. Medreseler

Osmanlı medreseleri, devletin ideolojisini tebliğ eden, devletin ihtiyaç duyduğu elemanları yetiştiren ve Osmanlı kültürünü oluşturan eğitim ve öğretim kurumlarıydı.[287] Osmanlı Devleti'nde yüzyıllardır uygulanmakta olan eğitim sistemi ilk olarak Selçuklu Devleti'nde Bağdat'ta oluşturulmuştur. Medreseleri "bir eğitim

---

[282] Mehmet Emin Ay, "Osmanlılar'da İlmiye Teşkilatı (Kanuni'ye kadar 1299-1566)", *Diyanet Dergisi (Dini-İlmi-Edebi üç aylık dergi),* c.25, sy. 2, Nisan, Mayıs, Haziran 1989., s. 38, dip.7

[283] Cahit Baltacı, "Osmanlılar'da Mektep", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi : Mekteb-Mısır Mevlevîhânesi,* 29. c. Ankara 2004. s. 7.

[284] Mustafa Memiç, *Boşnjaci- Muslimani Sandzaka…*, s. 138.

[285] Hatica Car Drnda, "Obrazovne institucije…", s. 111.

[286] Slavica Vujoviç, "Mekteb uz Altun Alem Dzamiju u Novom Pazaru", *Novopazarski Zbornik,* sy 14, Novi Pazar 1990, s. 67.

[287] Özlem Bektaş Öztaşkın, *XV-XVII Yüzyıllarda Osmanlı Halkı*, (Atatürk Üniversitesi, Basılmamış Dotora Tezi), Erzurum 2008, s. 105.

kurumu" modeli olarak projelendirip uygulamaya koyan, ülkesinin her tarafında bunların açılmasını sağlayan ve finanse ederek yüzyıllarca insanlığa hizmet etmesine vesile olan insan, Büyük Selçuklu Veziri, Nizamü'l Mülk'tür.[288] Bu medrese şekli İran'dan Suriye, Mısır, Kuzey Afrika ve Anadolu'ya, Osmanlılar tarafından da Güneydoğu Avrupa'ya yayılmıştır.[289] Osmanlılar ilk medreselerini 1331 yılında İznik'te kurmuşlardır. Osmanlı müderrisi olarak bilinen ünlü âlim, ilahiyatçı ve mutasavvıf Davud El Kayseri, müderris olarak tayin edilmiştir.[290] Osmanlı Devleti'nin genişlemesiyle birlikte medreselerin sayısı da artmıştır. 14. yüzyıldan itibaren devletin bir medreseler hiyerarşısı yapılanması bulunmaktaydı.[291] Böylece Osmanlı Devleti'nde yüzyıllarca süren bu eğitim şekli ve tecrübesi, fethedilen yeni yerlerle beraber Sancak'ta da uygulanmıştır.

Öğrenciler, temel ve başlangıç bilgisi olan mektebi tamamladıktan sonra bir medreseye gidebiliyorlardı. Medrese, orta ve yükseköğrenimi temsil ediyordu. Medreseden çıkan kişiler müderrislik, kadılık, müftilik-şeyhülislamlık, kazaaskerlik gibi devletin idarî kadrolarında çalışabiliyorlardı.[292] Mektep muallimliği (öğretmenliği) ve köy imamlığı için dört yıllık bir medrese öğretimi yeterli olmakla birlikte altı yıl veya daha fazla da eğitim alınabiliyordu. On iki yıllık eğitimini tamamlayanlara ise müderris unvanı verilirdi. Medrese bu dönemde orta, lise, yüksek okul ve üniversite eğitimine tekabül eden, İslâmî kimliği sebebiyle sadece müslümanların devam ettiği bir eğitim kurumu özelliği taşımaktaydı.[293]

Medreselerin çeşitli türlerde olduğuna ve öğrencilerin beceri ve kabiliyetlerine göre eğitim düzeylerinin farklılık gösterdiğine dikkat çekilmektedir. Tüm medreselerde az ya da çok okutulan bir müfredat muhakkak vardır. Bu müfredat gereği okutulan dersler; ulûm-i fenniye denilen kelâm, mantık, belagat, lûgat, nahiv, hendese, hesap, heyet, felsefe hattâ tarih ve coğrafya ile

---

[288] Ömer Özyılmaz, *a.g.e.*, s. 4.
[289] Hatica Car Drnda, "Obrazovne institucije…", s.109.
[290] Bajro Agoviç, "İslamsko obrazovne institucije u Crnoj Gori kroz vekove", *Almanah,* Podgarica 2009, s. 80.
[291] Halil İnalcık, *Osmanlı ve Avrupa*, Kronik, İstanbul 2017. s. 23
[292] Mehmet Emin Ay, *a.g.m.*, s. 48
[293] Mehmet İpşirli, "Medrese, Osmanlı Dönemi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi : Manisa Mevlevîhânesi-Meks,* 28. c.Ankara, 2003. s. 327.

ulûm-i âliye ismi verilen ilm-i Kur'an, ilm-i hadis, ilm-i fıkıh tahsiline vasıta olan ilimlerden oluşmaktaydı.[294] Sancak medreselerindeki eğitim Osmanlı Devleti'ndeki medreseler örnek alınarak yapılıyordu. Bu dersler kabaca geleneksel ve rasyonel bilimler olarak ikiye ayrılabilir. Geleneksel bilimler şunlardır: Tefsir, Hadis, Fıkıh, Usuli-fıkıh ve Akaid. Rasyonel (Akıl) bilimler ise şunlardır: Kelam, Belagat, Mantık, Astronomi ve Arapça.[295]

Kaynaklarda adı geçen ilk medrese Yeni Pazar'daki Sinan Bey Medresesi'dir. Bu medrese 1528-1540 yılları arasında inşa edilmiştir.[296] Daha sonra bu medrese, bazı kaynaklarda geçtiği gibi Yeni Pazar'ın kurucusunun adını aldığı için İsa Bey İshakoviç adıyla anılmıştır. Hatta bazı kaynaklarda yeni bir medrese binasının yapıldığından bahsedilmektedir.

4.3. Tekke

Tekkeler, İslâm'ın öğretilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Erken Osmanlı Dönemi'nde, yerleşim yerlerinin yanı sıra yol kenarlarına da tekkeler ve zaviyeler kurulmuştur.[297] Genellikle tekkeler şeyh ve müridler veya padişah ve yöneticiler tarafından yaptırılmıştır.[298] Resmî eğitim kurumları olmasa tekkeler insanlara din öğretiminde büyük önem taşıyorlardı. Tekke dervişlerinin vazifesi, İslâm dinini kabul eden halka dinini öğretmekti. Tekkelerin İslâm inancını yayma rolüyle birlikte, sosyal ve insani işlevi de vardı.[299] Tekkelerde yerel halka ders veren şeyhler de yaşamaktaydı.

Kur'an, Hadis ve edebiyat bilgisi genellikle tekkelerde öğretilirdi. Tekkelere ilim öğrenmek için gelenler farklı yaşlara ve farklı eğitim seviyelerine sahip kişilerden oluşmaktaydı.

Evliya Çelebi'nın 17. yüzyıla ait seyahatnamesinden o dönemde Yeni Pazar'da iki tekke olduğuna dair bahsetmektedir. Bu tekkeler hakkında çok az bilgi

---

[294] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanli Devletinin İlmiye-Teskilati*, b. 3, Türk Tarih Kurumu Başımevi, Ankara 1988. s. 20.
[295] Şerbo Rastoder, a.g.e., s. 180.
[296] Hatica Car Drnda, "Obrazovne institucije…", s. 116, dip. 36.
[297] Muradija Kahrovic Yerebicanin, *a.g.e.*, s. 19.
[298] Mustafa Kara, "Tekke", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm* Ansiklopedisi : Tanzimat-Teveccüh, c.40, s. 369
[299] Gös. yer.

vardır, ancak kaynaklar Yeni Pazar'daki ilk tekkenin 1489 yılında kurulduğunu söylemektedir. Bu yapı Raşka nehrinin üstündeki bir köprünün hemen yanına kurulmuştur.[300] Bu tekkeyle irtibatlı olan Ali adlı şeyhin ismine kaynaklarda rastlanmaktadır. İkinci tekke Silahdar Ahmed Bey tarafından 1540 yılından önce yaptırılmıştır.[301] Sancak'ta Sünni âlimlerin sayısı çok olduğu için tekkelere olumlu bakılmamıştır. Sancak'ta tekke yapılmamasının en önemli nedeninin de bu olduğu söylenebilir.

5. Nüfusun İslamlaşmasında Şehirlerin Rolü

İslâm ve onun yaşandığı şehir, ayrılmaz iki bütündür. İslâm inancının temel ilkeleri, şehirlerin teşkilatlanmasında ve hayatın şekillenmesinde etkili olmuştur. İslâm'ın temel ilkeleri topluluklarda veya şehirlerde yaşamayı gerektirir. Namaz kılmak, oruç tutmak, zekât vermek ve hac yapmak müminlerin beden temizliğini, birlik ve beraberliğini gerektirir. İbadetlerin layıkıyla yerine getirilebilmesi için şehirlerde bazı şartların sağlanması gerekmektedir. Bir şehri İslâmi kılan da bu şartların sağlanmasıdır. İslâm medeniyetinde şehir, inancın kalesi olmuştur.[302]

Osmanlıların gelişine kadar Raşka ve Zeta'da gelişmiş şehirler yoktu. Var olan şehirler ise yakınlarda yerleşim yerleri olmayan askerî mekânlardı. Osmanlıların yeni şehirler kurmak için uyguladıkları politikalarında ayrıntılı bir imar planı her zaman mevcut olmuştur. Kent kurmak için stratejik, dinî, ekonomik ve iletişim koşullarının sağlanması gerekiyordu. Bu nedenle şehirler belli bir bölgenin fethinden onlarca yıl sonra kuruluyordu. Sur inşa edildikten ve fethedilen yer düşman saldırılarından korunduktan ve nüfusun büyük çoğunluğu İslâm'ı kabul ettikten sonra şehirler kurulurdu. Osmanlı döneminde büyüyen ve gelişen şehirler, başlangıçta idari-askerî merkezler hâlinde iken, zamanla geleneksel Osmanlı el sanatları ve esnafın yerleşmesiyle, ticari-sinai merkezler hâline gelmişlerdir.[303]

Osmanlılar, Raşka bölgesini fethettiklerinde köyde yaşayan ve hayvancılık yapan Hıristiyan halkla karşılaştılar. Güçlü ordusu ile Avrupa'yı fethetmek için

[300] Murat Yılmaz, *a.g.e.*, s. 50.
[301] Hatica Car Drnda, "Obrazovne institucije…", s. 118, dip. 54.
[302] Muammer Gül, "İslam ve Şehir", Muhafazakar Düşünce Dergisi, sy 23, 2010, s. 77.
[303] Halil İnalcık, *Türkler ve Balkanlar*…s. 28.

ilerleyen Türkler, Raşka bölgesinde yaşayan insanlar için çekici gelen adaleti ve refahı içeren yeni bir din getirmişlerdi. Böylece bölgede İslâmlaşma süreci 16. yüzyılda büyük bir hız kazanmış ve Müslüman olmuş insanlardan yeni bir Müslüman nüfus oluşmuştur.[304]

İslâm dininin etkisi hemen kendini belli etmeye başladı. 15. yüzyılın ikinci yarısında şehirler İslâmi bir karaktere sahipti ve çoğunlukla Müslüman olmuş yerel nüfustan müteşekkildi.[305] Yeni şehirlerin kurulması, cami, mektep ve dükkânların inşa edilmesi ve mahallelerin oluşturulması insanların refah seviyelerini de artırmıştır. Şehirde daha iyi koşulları gören insanlar kırsal bölgeleri terk edip şehirlere yerleşmişler ve Müslümanlar şehirlerin çoğunluğunu oluşturmuşlardır. Müslüman olup şehirlere yerleşen insanlar, farklı zanaatlar ile meşgul olmuşlardır.

Vakıflar, şehirlerin kurulmasında ve gelişmesinde büyük rol oynamıştır. Vakıflar zanaat ve ticaretin yapılabilmesi için iktisadi koşulları sağlamışlar ve aynı zamanda toplum üzerinde sosyal bir etkiye sahip olmuşlardır. Osmanlıların şehirlere ne kadar önem verdiklerini, vakıfların münhasıran şehirlerde kurulmasından anlaşılmaktadır. Şehirlerin dışında kurulan vakıf sayısı çok azdır. Eğitim, zanaat, askerî, ticari, toplumsal ve dinî kurumlar inşa ederek bir şehrin ihtiyacı olan gerekli şartları oluşturmuşlardır. Barış ve huzur halka güven verdiğinden dolayı da İslâm'ın kabul edilme süreci hızlanmıştır. Hatta bazı tarihçiler, İslâm'ın yayılmasında bir dizi faktöre ek olarak vakıfların faaliyetlerinin de etkili olduğunu ileri sürmektedirler.[306]

Osmanlı Dönemi'nde kırsal kesimdeki insanların ve şehirde yaşayan vatandaşların statüleri farklıydı. Şehirli statüsü reâyânın devlete karşı olan mükellefiyetleri çerçevesinde şekillenmişti.[307] Köylerde yaşayan halk Ren vergisi ödemek zorundaydılar. Vatandaş statüsü kazanana kadar şehirde yaşasalar bile bu tür vergileri ödemek zorunda kalmışlardır. Köydeki insanlar, ikamet yerlerini değiştirmek isterlerse belirli şartları yerine getirmekle yükümlüydüler. Kural olarak, köyden gelen

[304] Ejup Muşoviç, *Etnicki Procesi…,* s. 121.
[305] Mehmedalija Bojiç, a.g.e., s. 56.
[306] İzudun Şuşeviç, "Vakufi u Novom Pazaru u XVI stoljecu", *Novopazarski Zbornik*, sy 3, Novi Pazar 1979, s. 50.
[307] Özlem Bektaş Öztaşkın, "XV-XVII Yüzyıllarda Osmanlı Halkı", (dok.tezi), Atatürk üniversitesi, Erzurum 2008. s. 56.

göçmenler, Müslüman ya da Hıristiyan olsun, on yıl sonra vatandaşlık statüsünü alabilmekteydiler.[308] Ancak süre tamamladıktan sonra vergiden muaf tutulmakta ve şehrin sakinleri olarak kabul edilmekteydiler. Bunun dışında köylülerin raiyyetlikten çıkışlarının bir kanuni yolu daha vardı ki bu da ilmî gayelerle şehir ve kasabalara gidip oradaki medreselerde tahsil görmek ve neticede ulema arasına girmekti.[309]

Osmanlıların gelişiyle birlikte, İslâmi dönüşüm yaşayan şehirler genellikle yeni dinle uyum içinde yaşamaya başlayan yerel nüfus sayesinde Doğulu bir görünüm almışlardır. Osmanlıların ilk inşa ettikleri mekanlar ibadethane ve eğitim için ihtiyaç duyulan kurumlardı. Böylece şehirlerde ilk olarak camiler, mescitler, namazgâh ve tekkeler inşa edilmiştir. Camiler, tüm sakinlerin kolayca erişebilmesi için çoğunlukla mahallenin ortasına inşa ediliyordu. Bunların yanına mektepler, medreseler, darü'lhadisler ve halkın eğitim gördüğü kütüphaneler inşa edilmiştir. İslâm, temizliği önemseyen bir din olduğu için şehirlerde çeşmeler, hamamlar, sebiller, su yolları ve su bentleri tesis edilmiştir. Caminin yakınında çoğunlukla şehrin en işlek yeri olan meydan ve dükkânların, bedestan ve hanların bulunduğu bir çarşı bulunurdu. Genelde zanaat ve ticaret ile uğraşan Müslüman halk, doğal olarak camilerin etrafında mahalleler kurmaktaydılar. Hem iş hem de ibadetten dolayı şehrin merkezinde oturmayı tercih etmekteydiler. Hıristiyan halk ise hayvancılık ve tarım ile uğraştıkları için mahalleleri şehirlerin çevresinde veya dışındaydı. Her şehirde hastane ve darüşşifa vardı. Ayrıca şehirlerde saray, tophane, silah evleri ve kale gibi yapılar da bulunmaktaydı. Aradan geçen uzun zamana rağmen orijinal hâlini koruyan Üsküp, Yeni Pazar, Saraybosna ve Prizren şehirlerinin çarşıları bu biçim ve dönüşümün en güzel örnekleridir.

[308] Ejup Muşoviç, "Nahija Zvecan u XVI Veku," *Novopazarski Zbornik,* sy. 11, Novi Pazar 1987. s. 104.
[309] Özlem Bektaş Öztaşkın, "XV-XVII Yüzyıllarda Osmanlı Halkı", s. 56, dip. 301.

III. BÖLÜM: SANCAK ŞEHİRLERİ
SANCAK ŞEHİRLERİNİN ORTA ÇAĞ YERLEŞİMİNDEN DOĞULU ŞEHİRE DÖNÜŞÜMÜ

1. Novi Pazar (Yeni Pazar)

Yeni Pazar, Osmanlılar tarafından kurulan bir şehirdir. Bugüne kadar korunmuş kiliseler, manastırlar ve mezar taşları, bu bölgede Hıristiyanların ve Bogomillerin varlığına da tanıklık etmektedir. Ancak Yeni Pazar, doğulu formu, camileri ve otantik çarşısı ile Osmanlı Dönemi'nin manevi, ekonomik ve sosyal hayatının önemli bir örneğini oluşturmaktadır.

Sırbistan'ın güneydoğu kesiminde yer alan Yeni Pazar, Sancak bölgesinin merkezidir. Yeni Pazar Sancak'ın sadece siyasi merkezi değil, aynı zamanda iktisadi, dinî ve kültürel merkezidir. Şehir 742 kilometrekarelik bir alana sahip olup deniz seviyesinden 492 metre yükseklikte yer almaktadır. Goliya, Rogozna Dağları ve Peşter Yaylası ile çevrelenmiş olan Yeni Pazar, Raşka Nehri vadisinde yer almaktadır.[310]

Her ne kadar tez çalışmamızın tarihsel aralığını ifade eden sınırlandırma döneminden sonrasına ait olsa da Sancak şehir ve beldelere nüfus sayım durumunu çalışmada yer vermek önem taşımaktadır. 2011 yılında yapılan son nüfus sayımına göre Yeni Pazar'da dinî inançlara göre nüfusun yüzde 82,37'si İslâm dinine, yüzde 15.99'u ise Ortodoks inancına mensuptur.[311] Arkeolojik araştırmalara göre Yeni Pazar kurulmadan önce de bu alanda yerleşimler vardı. Yeni Pazar'ın on kilometre güneyinde bulunan ve Trgovişte (Pazarişte) olarak bilinen Orta Çağ ev kalıntıları bugüne kadar ayakta kalmıştır. Arkeologlar eski Trgovişte'deki binaların ve kilisenin kalıntılarından hareketle Ras'ın güneyinde bir köy yerleşiminin olduğunu ve 14. yüzyıldan kaldığını ileri sürmektedirler.[312] Osmanlıların gelişinden önce Yeni Pazar alanı Brankoviç bölgesine aitti. Kosova Savaşı'ndan sadece birkaç yıl sonra Osmanlı ordusu Ras topraklarında önemli noktaları; Zveçan, Yeleç, Gluhavica sonradan da Sırp

---

[310] Muradija Kahrovic Jerebicanin, *a.g.e*…, s. 15.
[311] Popis stanovnistva, domacinstava i stanova 2011 u Republici Srbiji, *Republicki zavod za statistiku,* Beograd 2012., s. 50.
[312] Bogumil Hrabak, "Trgovişte (XIV i XV vijek)", *Novopazarski Zbornik,* Novi Pazar 2010, sy. 33, s. 7.

kraliyet merkezi olan Ras'ı fethetmiştir.[313] 1455 yılında bu alan Osmanlı egemenliğine ve İshak oğlu İsa Bey'in yönetim sınırlarına dahil olmuştur. Yeni Pazar'dan yeni kurulan yerleşim olarak ilk defa 1461 yılında söz edilmektedir. 1485 yılından itibaren ise geniş bir alan ile birçok nahiyeden oluşan kadılığın merkezi olmuştur. Kadılık olarak idari işleri Bosna Sancağı'na ve daha sonra Bosna Paşalığı'ndaki Sancağa ait olmuştur.[314]

Üsküp ve Saraybosna'nın kurucusu ve uç beyi İshakoğlu İsa Bey, Yeni Pazar'ı da iki nehrin ağzı olan Yoşanica'nın Raşka'ya döküldüğü yerde kurmuştur. Yeni Pazar'ın kuruluş tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber eski tarihî belgelere dayanarak onun kuruluş tarihinin 1455 ve 1461 yılları arasında olduğu tahmin edilmektedir. Kayıtlarda Yeni Pazar şehir olarak geçmemekte ancak bazı köylerinden behsedilmektedir. Potok ve Parice denilen köyler bugüne kadar mevcuttur ve Yeni Pazar'ın merkezinde mahalle olarak yer almaktadırlar.[315] Dubrovnik'in tarihî arşivinde yer alan 1461 tarihli bir belge Dubrovnikli bir tüccarla alakalıdır.[316] Bu belgede Yeni Pazar'dan bahsedildiğine göre, 1461 yılında Yeni Pazar mevcuttu.

İshakoğlu İsa Bey'in Ras bölgesinde kurduğu ilk şehir Yeni Pazar'dır. Sırpların yaşadığı Trgovişte, Yeni Pazar'a yakın olduğu için Osmanlılar tarafından Eski Pazar (Pazarişte) olarak adlandırılmıştır. Günümüzde de bu yer Pazarişte olarak bilinmektedir. Yeni Pazar'ın temellerini atan İshakoğlu İsa Bey, şehir parkının bulunduğu yere önce bir askerî kamp, ardından da bir hamam ve bir cami inşa ettirmiştir.[317] Uzun zaman geçmeden, 1468 yılında Yeni Pazar en yüksek derecedeki yerleşim birimi olarak kaydedilmiştir.[318] Defterdeki 1528 tarihli kayıtlara göre Yeni Pazar'da iki yüz yirmi bir ev, Saraybosna'da ise yüz on dokuz ev bulunmaktadır.[319] Yeni kurulan Yeni Pazar hızla gelişmiş ve dolayısıyla 1485 gibi erken bir tarihte adli ve idari merkez olmuştur. Ancak bu durum 16. yüzyılda değişmiştir. Yeni Pazar bir

---

[313] Ejup Muşoviç, *Muslimansko Stanovništvo…*, s. 57.
[314] Gös. yer.
[315] Ejup Muşoviç, "Prvi Pisani Pomeni o Novom Pazaru," *Novopazarski Zbornik,* sy 14, Novi Pazar 1990., s. 157.
[316] Ejup Muşoviç, "Prvi Pisani …,157
[317] Ejup Muşoviç, *Novi Pazar…*, s. 115.
[318] Hatidza, Car Drnda, "Osnivanje Novog Pazara i njegov razvitak do kraja XVI stoljeca," *Novopazarski Zbornik,* sy. 8, Novi Pazar 1984. s. 77.
[319] Ejup Muşoviç, *Muslimansko Stanovništvo…*, s. 57.

zamanlar Bosna Sancak'ın en büyük şehriydi ve Saraybosna'nın gelişmesinden sonra hem Sancak'ın hem de Bosna Eyaleti'nin en büyük ikinci şehri olmuştur.[320] Yeni Pazar; Bosna, Hersek ve Zeta ile birlikte Yeni Pazar vilayeti şeklinde Bosna Sancak'ına bağlanana kadar büyük bir askerî öneme sahip olmuştur.

Yeni Pazar'ın kurulduğu dönemde İshakoğlu İsa Bey onun coğrafî konumunun öneminin farkındaydı. Yeni Pazar'ın gelişme hızı, İshakoğlu İsa Bey'in kurduğu bu yerin tesadüfen değil, çok dikkatlice seçildiğini bize göstermektedir. Yeni Pazar, bu bölgeden geçen yollar için çok önemli bir kavşak durumundaydı. Dubrovnik, Bosna ve Güney sahili ile Selanik ve İstanbul'u bağlayan önemli yollar bu kavşaktan geçmekteydi.[321] Bu yollar sayesinde Yeni Pazar hızlı bir şekilde büyük bir ticari, zanaat ve ekonomi merkezine dönüşmüştür. Kopaonik, Rogozna ve özelikle Gluhavica'daki madenlerin varlığı Yeni Pazar'ın oluşumunu ve gelişimini etkilemiştir.[322] Öte yandan, Osmanlılar Yeni Pazar'ın stratejik konumunun çok değerli olduğunu fark etmişlerdir. Böylelikle, kuzeye ve batıya doğru yeni fetihler yapmak için Yeni Pazar'ı bir üs olarak kullanmışlardır. Ayrıca, Sırp başkentinin ve Sırp Piskoposluğu'nun bulunduğu bölgede İslâm şehrinin kurulmasıyla Hıristiyan olan nüfusu etkilemek amaçlanmıştır.

Osmanlı Devleti şehirlerini ve ekonomisini güçlendirmek için zengin kişilerin faaliyetlerini destekliyordu. Yeni Pazar'da da bu siyaseti uygulamıştır.[323] Osmanlıların kurduğu tüm şehirlerde olduğu gibi, Yeni Pazar'ın da inşa edilmesinde vakıflar büyük rol oynamışlardır. İlk vakıflar devletin ileri gelen kişilerine aittir. Ticari, zanaat ve ekonomik gelişme ile birlikte halk içinden olan bazı kişiler de vakıf kurmuşlardır. Yeni Pazar'da İshakoğlu İsa Bey, Sinan Bey ve Silahdar Ahmed Bey, vakıfları ile anılmaktadır.[324]

Şehirlerin suyun bol olduğu yerlerde inşa edilmesi bir Osmanlı şehir salma geleneğiydi. Nitekim Yeni Pazar da yedi nehrin aktığı yerde kurulmuştur. İlk inşa

[320] Mustafa Memiç, *Boşnjaci- Muslimani…*, s. 131.
[321] Muhedin Fijuljanin, *Sandzacki Boşnjaci*…, s. 142.
[322] Ejup Muşoviç, *Etnicki Procesi…*, s. 15.
[323] Muradija Kahrovic Jerebicanin, a.g.e., s. 17.
[324] Mustafa Memiç, *Boşnjaci- Muslimani…*, s. 84.

edilen binalar da İslâm ile yakından ilgilidir. Yeni Pazar'ın kurulması üzerine ilk olarak cami, hamam ve askerî kamp inşa edilmiştir. Muhtemelen önce bu bölgeye yerleşen ordu için ihtiyaç olan yapılar inşa edilmiştir. Camiler inşa edildikten sonra onların civarında mahalleler, yollar, mektepler ve dükkânlar inşa edilmeye başlanmıştır. Yeni Pazar'ın kurucusu, İshakoğlu İsa Bey, hayattayken Yeni Pazar'ın çarşısında elli altı dükkânı vardı. Daha sonra şehrin ekonomik olarak güçlenmesi ile dükkân sayısı arttı ve 16. yüzyılda yüz sekseni bulmuştur.[325] Evliya Çelebi *Seyahatname* adlı kitabında, Yeni Pazar'ı oldukça ayrıntılı olarak anlatırken kırk altı mahalle, yirmi üç cami, iki tekke, dokuz çeşme, üç bin ev, çok sayıda han, saray ve bin yüz on dükkândan bahsetmektedir.[326]

Yeni Pazar'ın inşasıyla birlikte mükellef listelerinde Müslüman isimleri de yer almaya başlamıştır. Bu, Yeni Pazar'da İslâmlaşmanın kentin kuruluşundan hemen sonra başladığı ve çok hızlı geliştiği anlamına gelmektedir. Böylece, şimdiye kadar bulunan en erken, 1468/69 tarihli Bosna Sancak kadastro sayımının verilerine göre, Yeni Pazar'da 194'ü Hıristiyan ve 175'i Müslüman olmak üzere 376 hane kaydedilmiştir.[327] Sonraki yirmi yıl içinde Yeni Pazar'ın demografik resmi önemli ölçüde değişmiştir. Her iki din mensuplarına ait nüfusda azalma olmuştur. Bunun kesin nedenleri bilinmemektedir. Osmanlı Devleti'nin yeni fetihler yürüttüğü ve tarih boyunca Yeni Pazar'ın hastalık ve afetlerle mücadele ettiği bilinmektedir. Ancak 16. yüzyılın ilk yarısında çoğunluğu Müslüman olan nüfusta artış olmuştur. 1516 yılında Yeni Pazar'da 97 Hıristiyan ve 405 Müslüman hane kaydedilmiştir.[328] En çok hane sayısı ise 1528 nüfus sayımında kaydedilmiştir. O dönemde Yeni Pazar'da 105'i Hıristiyan mezhepleri ve 603'ü Müslüman hane olmak üzere toplam 708 hane bulunmaktaydı.[329] Veba nedeniyle nüfus sonraki yirmi yıl içinde tekrar azalmıştır. Elimizde olan 1540 tarihli son nüfus sayımında 443 Müslüman ve 97 Hıristiyan hane kaydedilmiştir.[330]

---

[325] Ejup Muşoviç, *Etnicki Procesi…*, s. 36.
[326] Evliya Çelebi, Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Akkirman-Belgrad-Gelibolu-Manastır-Özü-Saraybosna-Slovenya-Tokat-Üsküp, …, s. 749-751
[327] Hatica Car Drnda, "Osnivanje Novog Pazara …", s. 86.
[328] Gös. yer.
[329] Gös. yer.
[330] Gös. yer.

Şehir kurulunca ticaret, iş ve genel olarak yaşam için daha iyi koşullar sağlandığından ötürü çevredeki köylerde ve Trgovişte'deki yaşayan insanlar Yeni Pazar'a yerleşmeye başlamıştır. Halkın bir kısmı din olarak İslâm'ı seçip, bu şehirde daha iyi bir yaşam şartları görüp Yeni Pazar'a yerleşmiştir. Hırıstiyan kalan kimseler ise daha iyi koşulları başka yerlerde aramaktaydılar ve bu sebeple bu topraklardan göç etmişlerdir. Bu şekilde Yeni Pazar yeni bir özellik kazanmıştır. Yeni Pazar'ın kuruluşundan beri şehirde yaşayan Müslüman halk, Hıristiyan halktan sayıca üstün olmuştur. Balkanlarda böyle şehirler azdır. Hâsıl-ı kelam, 1485 yılında Yeni Pazar'da Müslümanlar toplumun 78%'ini oluştururken, Hıristiyan nüfus halkın 22%'sini oluşturmaktaydı.[331] 16. Yüzyıl'ın ilk yarısında Yeni Pazar nüfusunun 40,9%'nu ve ikinci yarısında 60,9%'nı Müslümanlar oluşturmaktaydı.[332]

1.1. Kiliseler

1.1.1. Sveti Petar ve Pavle Kilisesi

Yeni Pazar'ın merkezinden iki kilometre uzakta, bu bölgedeki en eski kutsal anıt olan Sveti Petar ve Pavle Kilisesi (Aziz Peter ve Paul Kilisesi) bulunmaktadır. Yapılış tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte Ortodoks kilisesine dönüştürülmeden önce Pagan bir ibadet yeri olduğuna inanılmaktadır. En son arkeolojik araştırmalar, bu en eski yapının şeklinin 6. yüzyılın erken dönem Hıristiyan-Bizans mimarisinin bir ifadesi olarak kabul edilmesi gerektiğini ve bunun Slav öncesi dönemden geldiğini göstermektedir. [333] Nemaniç Dönemi'nde Sırpların manevi, kültürel ve politik merkeziydi. Aslında Sırp Orta Çağ Devleti'nin ve Nemaniç Hanedanı'nın hayatının başladığı merkezdi. Nemana'nın yeniden vaftizi, Bogumillere karşı yapılacakların karara bağlandığı konsey toplantısı, tahtın taç sahibine teslim edilmesi ve Nemana'nın kutsanması bu kilisede gerçekleşmiştir. Aziz Sava, Birinci Taçlı Stefan, Domentian ve Theodosius'un da bu olaylara tanıklıkları iyi bilinmektedir.[334]

---

[331] Ejup Muşoviç, *Etnicki Protsesi…*, s. 61.
[332] Mustafa Memiç, *Boşnjaci- Muslimani…,* s. 85 dip.7.
[333] Mustafa Memiç, *Boşnjaci- Muslimani…*, s. 65.
[334] Duşan Tasiç, "Srednjovekovni kulturno İstorijski Spomenici", Novi Pazar i okolina, *Novinsko - izdavacko preduzece KNJİZEVNE NOVİNE,* Beograd 1969, s. 120.

Osmanlılar, Yeni Pazar bölgesini fethettiklerinde Aziz Peter ve Paul Kilisesi metropolit mertebesinde bulunmaktaydı.[335] Peter Kilisesi'nin çalışmaları Osmanlı yönetimi zamanında da devam etmiştir. Peter Kilisesi, Osmanlı egemenliğinin neredeyse tamamı boyunca Ortodoksluğun en önemli merkezlerinden biri olarak kalmıştır. Bununla birlikte bu kilise Raşka piskoposlarının merkeziydi.[336] Peter Kilisesi, Sırp kilise mimarisinin en eski korunmuş yapısı olmasından ötürü Sırp dini mimarisinin tarihinin incelenmesi bakımından oldukça önemlidir.[337] Stari Ras adı altında toplanmış Orta Çağ anıtlarının bir parçası olarak, UNESCO Dünya Kültür Mirası Listesi'nde yer almaktadır.[338]

1.2. Manastırlar

1.2.1. Djurdjevi Stupovi Manastırı

Djurdjevi Stupovi Manastırı (Aziz George'nin Sütünları), Stefan Nemana'nın bağışlarından biridir. Bu manastırın inşası ile ilgili detayları Aziz Sava biyografisinde verilmiştir. Bu belgede Stefan Nemana'nın kardeşlerinin onu hapse attığını ve zincirlenen Nemana'nın Aziz George'a seslendiğini, kurtuluşundan sonra onun için bir tapınak inşa etmeye yemin ettiği anlatılmaktadır.[339] Böylece 1170 yılında Yeni Pazar'dan çok uzak olmayan bir tepede, George'nin Sütünları manastırı inşa edilmiştir. Binayı süsleyen iki sütundan (çan kuleleri) dolayı manastır bu ismi almıştır. Bu manastır kompleksinde Aziz George Kilisesi, yemek odası, lojmanlar ve giriş kulesi olan duvarlar bulunmaktadır.[340] George'nin Sütünları, Bizans ve Roma mimarisinin eşsiz bir sentezini temsil etmektedir.[341]

Nemaniç soyundan olan son kral, Kral Dragutin, George'nin Sütünları Manastırı'nın ikinci kurucusuydu. 1282/3 yılında Kilise'den yaklaşık yirmi metre uzaklıktaki kuzeybatı kulesinin girişini bir şapele dönüştürdü ve fresklerle süsledi.[342]

---

[335] Duşan Tasiç, *a.g.m*., s. 122.
[336] Ejup Muşoviç, *Etnicki Protsesi…*, s. 66.
[337] Dragica Premoviç Aleksiç, *Crkve i manastiri Stare Raske*, Muzej "Ras", Novi Pazar, s. 28
[338] Muhedin Fijuljanin, *Sandzak*, Zalozba Ostroga, Maribor 2011, s. 262.
[339] Duşan Tasiç, *a.g.m.*, s. 126.
[340] Muradija Kahrovic Jerebicanin, *a.g.e.*, s. 40.
[341] Muhedin Fijuljanin, *Sandzak…*, s. 217.
[342] Duşan Tasiç, *a.g.m*., s. 126.

Şapelde, orta kısmına Dezeva (Dejeva) Katedrali'nin kompozisyonunun hâkim olduğu 13. yüzyıldan kalma değerli bir fresk korunmuştur.[343] Kral Dragutin'in mezarı da şapelde yer almaktadır.

Osmanlıların bu bölgeye gelmesinden sonra Manastır, 17. yüzyıla kadar çalışmalarına devam etmiştir. 1597 yılında ait bir belgede Kral Dragutin'in mezarından ve manastır haziresine gömülen Aziz Şamlı Joakim'den bahsedilmektedir. Sonraki yüzyıllarda büyük isyanlar, savaşlar ve Ortodoks nüfusun yer değiştirmesi nedeniyle Manastır kısmen yıkılmıştır. Bugün bu anıt UNESCO koruması altındadır.

1. 2. 2. Sopoçani Manastırı

Sopoçani Manastırı, Yeni Pazar'ın yaklaşık 17 km batısında, Raşka Nehri'nin kaynağında Kral I. Uroş tarafından yaptırılmıştır. Yapım yılı kesin olarak bilinmemektedir. Kubbenin tambur halkasındaki tek yazıtın tapınağın yapım yılını gösteren bir yeri hasar görmüştür.[344] Kilisenin duvarlarında sunulan kompozisyonlardan yola çıkarak bu anıtın 1260'lı yıllarda yapıldığı sonucuna varılmıştır. Bir zamanlar, birkaç binadan (yemek odası, lojman vb.) oluşan manastır kompleksinden günümüze bir tek Kutsal Üçlü Kilisesi kalmıştır.[345] Bu kilisenin mimarisi, Raşka mimarlık okulunun klasik tarzına aittir.[346] Bu vakıf ve Kral I. Uroş'un aile mozolesi, Orta Çağ resminin eşsiz bir hazinesini temsil etmektedir. Sopoçani ressamları, 13. yüzyılda Avrupa'da mesleklerinin en büyük ustalarıydı.[347] Freskler sanatsal değerlerinin yanı sıra o dönemin tarihini aydınlatmak açısından da önemlidir. 1979 yılından beri Sopoçani ile eski Ras'ın bir parçası olarak UNESCO Dünya Mirası Listesi'nde yer almaktadır.[348]

---

[343] Ejup Muşoviç, *Etnicki Procesi…*, s. 12.
[344] Duşan Tasiç, *a.g.m.*, s. 135.
[345] Muhedin Fijuljanin, *Sandzak…*, s. 205.
[346] Duşan Tasiç, *a.g.m.*, s. 137.
[347] Ejup Muşoviç, *Etnicki Procesi…*, s. 13.
[348] Muradija Kahrovic Jerebicanin, *a.g.e.*, s. 40.

1. 3. Camiler

1. 3. 1. Silahdar Ahmet Bey ya da Leylek Cami

Leylek Cami, Sancak bölgesindeki en eski İslâm kültürü ve tarihi eserlerinden biridir. 15. yüzyılda, 1490-1516 yılları arasında, inşa edilmiştir. Bu bölgedeki ilk Osmanlı yapısı olan İshakoğlu İsa Bey Camisi'nin Leylek Camisi'nden daha eski olduğuna inanılmaktadır. Fatih Sultan Mehmed'in Bosna seferine çıktığı 1459 yılında, bu camide namaz kıldığına dair bir rivayet vardır.[349] Ancak kaynaklarda 1489 yılına kadar bu camiden bahsedilmez. Başka bir ifadeyle 1489 yılına kadar bu caminin mevcut olduğu söylenemez.[350]

Leylek Cami, Silahdar Ahmed Bey tarafından yaptırılmıştır. İl merkezine ait olan Çukovac mahallesinde yer almaktadır. Silahdar Ahmet Bey Camisi'nin bulunduğu mahalle Osmanlı nüfus sayımında cami ile aynı adı taşıyordu. Yine aynı adı taşıyan mahallede 1516 yılında 22 hane; 1528 yılında 30, 1540 yılında 56 ve 1604 yılında 21 hane mevcuttu.[351] Caminin Leylek adını nasıl aldığı ise bilinmemektedir. Caminin bulunduğu arazide bulunan kilisenin çatısında leylek kuşunun konup namaz kıldığı rivayet edilir. Bu olaydan dolayı kilisenin camiye dönüştürüldüğü söylenilir. Ancak yapılan araştırmalar, Leylek Camisi'nin yapım şekline göre kiliseden dönüştürülmediğini ortaya koymaktadır.[352]

Caminin kiremitle örtülü kubbeleri cami mekânını kaplar ve sekizgen bir tambura gömülür.[353] Caminin yanında kısa, kesme taş bir minare vardır. Bu minare caminin orijinal haliyle korunan tek minaresidir. 15. yüzyılda inşa edilen Leylek Cami, tarih boyunca birçok kez yıkılıp yeniden inşa edilmiştir. 18. yüzyılın başlarındaki görünümünü koruduğuna dair işaretler vardır.[354]

---

[349] Ferid Buliç - Suad Beçiroviç, *a.g.m.*, s. 527.
[350] Mustafa Memiç, *Boşnjaci- Muslimani Sandzaka…*, s. 80.
[351] Ejup Muşoviç-Slavica Vujoviç, *Dzamije u Novom Pazaru*, Kraljevo, Beograd 1992, s. 11.
[352] Dragica Premoviç Aleksiç, *İslamski spomenici Novog Pazara*, Muzej Ras, Novi Pazar, s. 60
[353] Salahudin Fetić-Amela Salković, "Medzlis İslamske Zajednice Novi Pazar", *Media centar islamske zajednice u Srbiji*, sy 287, 2017, s. 6.
[354] Ejup Muşoviç, *Etnicki Procesi…*, s. 36.

1. 3. 2. Altun Alem Cami

Altun Alem Cami, Stanbolska (İstanbul) caddesi olarak da adlandırılan 1. Mayıs Caddesi'nde yer almaktadır. Osmanlı nüfus sayımlarına göre cami 1516-1528 yılları arasında inşa edilmiştir. Bu camiyi inşa ettiren Müezzin Hoca olarak da adlandırılan Muslihudin Abdul Ghani idi. Mevlana unvanını da kanıtladığı gibi, çok bilgili ve eğitimli olduğu kaynaklarda geçmektedir.[355] Abdul Ghani, Altun Alem Camisi'nin yanı sıra mektep, han, han önünde 6 dükkân, Raşka Nehri kıyısında Tabak çarşısında deri dükkânları ve köprünün yanında bir değirmen inşa ettirmiştir. Bütün bunları 956 yılı Zilhicce ayının sonunda, yani 10-20 Ocak 1550 tarihleri arasında Üsküp'te Molla Aliya oğlu Abdullah'ın önünde yasallaştırmıştır. Bu bilgiyi günümüze kadar korunan bir belgede bulunmaktadır.[356]

Yeni Pazar'ın en güzel camisi olarak kabul edilen Altun Alem Cami 16. yüzyıla tarihlenmektedir. Büyük revaklı birkaç kubbesi ve ince yüksek minaresi olan bu yapı, diğer tüm camileri geride bırakmıştır.[357] Bu tür yapıların ancak İstanbul, Edirne ve Bursa gibi şehirlerde bulunabileceği ve bu caminin Üsküp'teki Taşhan'a benzediği kayıtlarda belirtilmektedir.[358] Bu caminin en ayırt edici özelliği farklı bir tarzda minareye sahip olmasıdır. Şerefe üzerindeki etkileyici sarkıt süslemesi ile bazı Anadolu camilerini anımsatan uyumlu bir bitişi (alem) ile tam olarak yontulmuş taştan inşa edilmiştir.[359]

Caminin neden Altun Alem olarak adlandırıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Bu addan ilk kez 1767 yılında bahsedilmiştir.[360] Muhtemel sebeplerden biri caminin tepesinde üç altın elmanın bulunmasıdır. Güzelliği nedeniyle hiçbir gencin evlenme teklifini kabul etmeyen Altuna isimli kızla ilgili ilginç bir anekdot var. Hiç evlenmemiş olan güzel Altuna, kendi adını taşıyacak bir cami inşa etmek istemiş ve bu camiyi yaptırmıştır.

---

[355] Salahudin Fetić- Amela Salković, *a.g.m.*, s. 4.
[356] Andrej Andrejeviç, *İslamska monumentalna umetnost XVI veka u Jugoslaviji*, Filozofski fakultet u Beogardu institut za istoriju umetnosti, Beograd 1984, s. 32.
[357] Ejup Muşoviç, *Etnicki Procesi…*, s. 36.
[358] Ferid Buliç-Suad Beçiroviç, *a.g.m.*, s. 528.
[359] Salahudin Fetić-Amela Salković, *a.g.m.*, s. 4.
[360] Mustafa Memiç, *Boşnjaci- Muslimani Sandzaka…*, s. 82.

1. 3. 3. Hasan Çelebi ya da Arap Cami

Arap Cami olarak bilinen Hasan Çelebi, Yeni Pazar'ın en eski camilerinden biridir. Bu cami şehir merkezinde, 1. Mayıs Caddesi'nin başında, Eski Çarşı'nın girişinde yer almaktadır. Hasan Çelebi tarafından 1528 yılında yaptırılmıştır. Ancak 1689 yılında Avusturya-Osmanlı Savaşı sırasında bu cami yakılmıştır. Bir rivayete göre cami bir Arap yani Arap asıllı bir Türk subayı tarafından onarılmış ve bu yüzden Arap Camii olarak anılmış ve adlandırılmıştır. [361]

Camide üç kiralık oda ve bunların altında üç dükkân bulunmaktaydı. Arap Cami iki katlı olarak inşa edilmiştir. Caminin önündeki boşluk büyük ihtimalle kapatılarak birinci kat oluşturulmuştur.[362] Dükkânlarla çevrili çarşının içinde yer alan Arap Cami, konumu itibariyle diğer camilerden farklılık göstermektedir. Bulunduğu mekân dükkânlarla dolu olduğu için camiye doğrudan sokaktan girilmektedir. Minare ustalıkla yapılmış ve dekore edilmiştir. Arap Cami kısa ve arkaik minaresi ile eski çarşının görsel vurgusunu oluşturmaktadır.[363] Camide ayrıca bir abdesthane olduğu ve suyun yakındaki bir kaynaktan temin edildiği bilinmektedir.

1. 3. 4. Ferhadiye Cami

Ferhadiye Cami, adını kurucusu Ferhadi'den almıştır. Yeni Pazar'da Hersek Caddesi'nde bulunmaktadır. 16. yüzyılda inşa edilmiştir ve 1540 yılında bu camiden belgelerde bahsedilmektedir. 56 haneye sahip olan mahalle, Ferhadiye ismiyle kaydedilmiştir. 1604 yılında nüfus sayımına göre bu mahallede 38 hane mevcuttu. Bu nüfus, hane sayısının azaldığı anlamına gelmektedir.

Cami halk arasında Trebine Cami olarak da bilinir. Bu isim muhtemelen Berlin Kongresi'nden sonra Yeni Pazar'a yerleşen Trebinliler'den gelmektedir. Trebinliler caminin çevresinde oturduğundan dolayı camiye onların adı verilmiştir.[364]

---

[361] Muradija Kahrovic Yerebicanin, *a.g.e.*, s. 37.
[362] Salahudin Fetić-Amela Salković, *a.g.m.*, s. 5.
[363] Gös. yer.
[364] Miodrag Radoviç, *Efendijina sjeçanja i kazivanja*, İstoriski arhiv "Ras", Muzej "Ras", Novi Pazar 2007, s. 28.

Cami çatısı dört kırmalı tiptedir. Yeni Pazar'daki diğer eski camiler gibi yüzyıllar boyunca birçok kez yenilenmiş ve sadece minaresi orijinalliğini koruyabilmiştir.[365]

1. 3. 5. Çalap Verdi Cami

Calep Verdi Cami 16. yüzyılda inşa edilmiştir. İlk olarak 1540 yılında mescit olarak anılmıştır. Bu cami, adını aldığı Calep Verdi tarafından yaptırılmıştır. Caminin avlusunda bir mektep vardı. Ayrıca kendi 50.000 akça hissesi ve 54 dükkanı bulunmaktaydı.[366] 1540 yılında 21 haneli, 1604 yılında ise 36 haneli Calap Verdi isimli bir mahalleden söz edilmektedir.

Birçok savaşa tanık olmasına rağmen bu güne kadar ayakta kalmayı başarmıştır. Tarihî süreç içerisinde yeni tadilatlar sonrasında cami ismi en son tadilat, bakım ve onarım yaptıran hayırseverlerin isimleri ile anılmıştır. Calap Verdi'den sonra cami, Yeni Pazar'lı müteşebbis İsmail Paşa ve ardından hakkında kesin bir bilgi bulunmayan Hacı Kadı tarafından yeniden yaptırılmıştır.

Calap Verdi Cami'nin giriş kapısının üzerinde altın rengine boyanmış bir mermer levha üzerinde "Bu güzel camiyi kim inşa ettiyse, Allah ona Cennet'te bir ev inşa etsin." mealinde bir söz bulunmaktadır. [367]

1. 3. 6. İskender Çelebi ya da Melaylı Cami

Adını taşıyan İskender Çelebi Cami, Zengin Sipahi oğlu İskender Çelebi'nin hatırasını yüzyıllar boyunca korumuştur. Son iki dünya savaşı arasındaki dönemde caminin bakımını üstlenen Mustafa Melayac'tan (Melaylı) sonra Melaylı'nın Cami olarak bilinmektedir. [368]

İskender Çelebi Cami'nin ismi 1528/30, 1540 ve 1604 nüfus sayımlarında geçmektedir. [369] Yeni Pazar merkezinde, Rifat Burdzevica (Burceviç) ve Dede

[365] Salahudin Fetić-Amela Salković, *a.g.m.*, s. 9.
[366] Mustafa Memiç, *Boşnjaci- Muslimani …* , s. 81.
[367] Salahudin Fetić-Amela Salković, *a.g.m.*, s. 10.
[368] Salahudin Fetić-Amela Salković, *a.g.m.*, s. 7.
[369] Mustafa Memiç, *Boşnjatsi- Muslimani…*, s. 80, dip.2.

Şehoviç caddelerinin köşesinde yer almaktadır. 15 haneye sahip olan bu bölge 1540 yılında İskender Çelebi Mahallesi olarak adlandırıldı.[370]

Yeni Pazar'da yapılan ilk camilerden biri olan yapı dört yanlı çatı tipine sahiptir. Tarih boyunca bu caminin görünümü önemli ölçüde değişmiştir. Savaşlardaki yıkımlar nedeniyle cami birkaç kez yeniden inşa edilmiştir. Caminin konumu göz önüne alındığında cemaat tarafından çok ziyaret edildiği için hem camide hem de avlusunda ibadet yerlerinin genişletilmesi ve sağlanması için çalışmalar yapılmıştır. Bu caminin inşa edildiği döneme tanıklık eden tek şey, orijinal şeklini koruyan minaresidir. Caminin geniş ve güzel avlusunda camiye bağlı bir mektep ve cami imamının ikamet ettiği bir ev bulunmaktadır.

1. 3. 7. Hayrudin Cami

Bu cami adını Hayruddin Bayramlı'dan almıştır. Hayrudin Cami ve çevresinde oluşan mahalleden 1528 yılında söz edilmektedir. Caminin yer aldığı Hayruddin Mahallesi; 1528 yılında 60, 1540 yılında 48 ve 1604 yılında 28 haneye sahipti.[371]

Bu ismin yanı sıra, bulunduğu mahalleden dolayı halk tarafından genellikle Parice Cami olarak adlandırılmaktadır. Ayrıca imamlık işlevinin uzun yıllar Kaçapor ailesinin üyeleri tarafından üstlenilmesi sebebiyle de Kaçapor Cami olarak da adlandırılmıştır. Cami, kırma çatılı tipe sahiptir. Birkaç kez onarım gören cami orijinal görünümünü kaybetmiştir.

1. 3. 8. Menteşli Ali ya da Tabak İshak Cami

Bu cami 15. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilmiştir. 1468/69 tarihli nüfus sayımlarında mescit olarak geçmektedir.[372] Tabak İshak Cami'nin mescit olduğu ve minaresinin olmadığı belgelerde geçmektedir. Yeni Pazar'da ilk inşa edilen yapılardan biri olmasına rağmen çarşıdan uzak olması dikkat çekicidir.

---

[370] Ejup Muşoviç-Slavica Vujoviç, *a.g.e.*, s. 13.
[371] Ejup Muşoviç-Slavica Vujoviç, *a.g.e.*, s. 16.
[372] Mustafa Memiç, *Boşnjaci- Muslimani…*, s. 81.

Camiye ilk olarak Menteşeli Ali adı verilmiştir. En eski nüfus sayımları Menteşeli Ali Mahallesi'nden bahsetmektedir. İstatistiki veriler, Menteşeli Ali Mahallesi'nde 1468/69 yılında 14, 1489 yılında 19, 1516 yılında 29, 1528 yılında 47, 1540 yılında 26 ve 1604 yılında 13 hane olduğunu göstermektedir.[373] Bazı kaynaklarda caminin mimarı Tabak İshak'tan bahsedildiği için cami bu isim ile geçmektedir. Günümüzde ise halk arasında Şaron Cami olarak bilinmektedir.

Yapılan çok sayıda tadilat nedeniyle bu caminin orijinal görünümü bilinmemektedir. Kubbeli cami tipine sahiptir. Yeni Pazar'da Lug Mahallesi'nde, Kragujevac ve Cetine caddelerinin birleştiği köşede bulunmaktadır. Cami defalarca yıkılmış, ateşe verilmiş ve yeniden inşa edilmiştir.[374] Diğer camilerden farklı olarak iki şerefeli minaresi var.

1. 3. 9. Voyvoda Ahmet Cami

İlk olarak 1516 tarihli bir kaynakta bahsedilen bu cami, 16. yüzyılın başlarında inşa edilmiştir. Küçük Cami olarak da bilinmektedir.[375] 20. yüzyılda, camideki imamlık görevinin Koraç ailesi üyeleri tarafından yürütülmesi sebebiyle, Koraç Cami olarak anılmıştır.

Caminin etrafında aynı adı taşıyan bir mahalle de kurulmuştur. 1516 tarihli nüfus sayımına göre bu mahallede 53, 1528/30 yılında 90, 1544 yılında 44 ve 1604 yılında 41 hane bulunmaktadır.[376]

Bugün Ahmed Voyvoda Cami, Yeni Pazar'daki Eski Çarşı'da 1. Mayıs Caddesi'nde yer almaktadır. Kırma çatı ve küçük bir ahşap minaresiyle, önemli ölçüde değişmiş olan eski çarşının hatırasını korumaktadır.

---

[373] Ejup Muşoviç-Slavica Vujoviç, *a.g.e.*, s. 24.
[374] Miodrag Radoviç, *a.g.e.*, s. 27.
[375] Salahudin Fetić-Amela Salković, *a.g.m.*, s. 8.
[376] Ejup Muşoviç-Slavica Vujoviç, *a.g.e.*, s. 15.

1. 3. 10. Haci Hürem ya da Bor Cami

Halk arasında Bor Cami olarak bilinen Hacı Hürem Cami, 16. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilmiştir. Yeni Pazar'da Kragujevac Caddesi'nde yer almaktadır. Caminin üzerinde, bir taş levhanın üzerinde şunlar yazılıdır: "Bu şerefli mescid, (Allah'ın) zayıf bir kulu Hacı Hürem tarafından yaptırılmıştır. Allahım, şerefli Kabe'nin hatırına onun bu işini kabul et ve kulun Hürem'in hayatını iman ile sonlandır."1560/61.[377]

Bu tarih bize Yeni Pazar'daki çoğu cami gibi Hacı Hürem'in camisinin de aslen mescit olduğunu göstermektedir. Bu camiyi yaptıran ve camiye adını veren Hacı Hürem, cami avlusuna defnedilmiştir. Neden ve ne zamandan beri Bor Cami olarak anıldığı ise bilinmemektedir. Bahçesinde eski zamanlarda bir çam (bor) ağacının olması mümkündür. [378] Caminin avlusunda türbenin yanı sıra mezarlık da bulunmaktadır. Şehrin en büyük ve en önemli yapılarından biri olan cami birkaç kez hasar görmüş ve yeniden inşa edilmiştir.[379]

1. 3. 11. Gazi Sinan Bey Cami

Bu cami Sinan Bey tarafından 1528 yılında Yeni Pazar'da yaptırılmıştır. 1528 yılında 17, 1540 yılında 10 haneli olan Sinan Bey mahallesinin merkezinde yer almaktadır. [380] 1767 tarihli kayıtlarda Sinan Bey'in cemaatinden de söz edilmektedir.[381] Sinan Bey'den kayıtlarda madenci olarak bahsedilmektedir, ancak Gluhavica veya Rogozna'daki maden işletmesinin kiracısı olması daha olasıdır. Cami çarşının en üst tarafında yer aldığı için halk arasında Yeni Cami olarak bilinmektedir. Gazi Sinan Bey Cami, 1528 yılında 17, 1540 yılında ise 10 hanesi olan Sinan Bey Mahalle'nin merkezinde bulunuyordu.

Savaşlar sırasında askeri amaçla kullanılmıştır. 17. yüzyılda Avusturya-Türk Savaşı'nda yıkılmış, İkinci Dünya Savaşı'nda ise birkaç kez depo olarak hizmet

[377] Fatih Hadziç, *Dzamije u Sandzaku*, Avlija, Rozaje 2014. s. 45.
[378] Mustafa Memiç, *Boşnjaci- Muslimani…*, s. 82.
[379] Muradija Kahrovic Yerebicanin, *a.g.e.*, s. 37.
[380] Ejup Muşoviç-Slavica Vujoviç, *a.g.e.*, s. 18.
[381] Salahudin Fetić-Amela Salković, *a.g.m.*, s. 15.

vermiştir.[382] 1809 gibi erken bir tarihte, önemli ölçüde hasar görmüş ve 19. yüzyılın ikinci yarısında yeniden inşa edilmiştir. [383] Caminin bugünkü görünümü, yıkıldıktan sonra Osman Paşa tarafından yeniden yaptırıldığı 1728 yılına dayanmaktadır. Cami kırma çatı ile örtülüdür ve güzel minaresi ile dikkat çekmektedir.

1. 3. 12. Kuru Çeşme ya da Mula İbiš Cami

Kuru Çeşme Cami, Hersek ve Višegrad caddeleri arasındaki köşede yer almaktadır. Bu cami hakkında fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Kaynaklar bu caminin inşa tarihi olarak 16.,17. ve 18. yüzyıllardan bahsetmektedir. Gerçek şu ki, 16. ve 17. yüzyıllara ait kaynaklarda camiden bu adla bahsedilmemektedir.[384] İlgili dönemlerde farklı bir isim taşıma ihtimali vardır.

2. Tutin

Tutin şehri Sırbistan'ın güneybatı kesiminde Karadağ sınırında yer almaktadır. Bir sınır şehri olarak Sırbistan'dan Yeni Pazar, Seniçe, Zubin Potok ve İstok ile Karadağ'dan Rojaye, Berane ve Akova ile çevrilidir. Ortalama 1000 metre rakımıyla Sancak'taki en yüksek yerleşim alanlarından biridir. Tutin şehri 741 kilometrekarelik bir alana sahiptir.[385]

Sırbistan Cumhuriyeti'nin 2011 yılında yapılan nüfus sayımında Tutin'de 31.155 kişi olduğu tespit edilmiştir. Dinî inançlara göre nüfusun yüzde 93.79'u İslâm dinine, yüzde 2.99'u ise Ortodoks inancına mensuptur.[386]

Tutin, Sancak'ta kurulan son yerleşim yeridir. Osmanlı kaynaklarında Tutin'den bahsedilmemektedir. 1912 yılına kadar Peşter'in bir parçası olmuştur.[387] Tutin'den ilk bahseden kaynak 1878'de Avrupa'yı gezen İngiliz kadın İrbi ve

---

[382] Miodrag Radoviç, *a.g.e.,* s. 30.
[383] Salahudin Fetić-Amela Salković, *a.g.m.,* s. 15
[384] Fatih Hadziç, *Dzamije u Sandzaku,* s. 48.
[385] Ejup Muşoviç, *Tutin i okolina…*, s. 9
[386] Popis stanovnistva, domacinstava i stanova 2011 u Republici Srbiji, Republicki zavod za statistiku, Beograd 2012. s. 50.
[387] Mustafa Memiç, *Boşnjaci- Muslimani,* s. 128.

Mackenzie'nin seyahatnameleridir. İlgili kaynakta küçük bir nehrin aktığı, kıyılarında betonarme çatılı ahşap evlerin dikildiği küçük bir plato olarak tanımlanmaktadır.[388] Seyahetnamede ev sahibiyle yapılan bir konuşma aktarılır ve konuşmadan Tutin'de yedi hanenin mevcut olduğu ve bunların altısı Hamzagiç kabilesinden olan Müslümanlara ve biri ise Avram ağa adlı bir Hıristiyana ait olduğu anlaşılmaktadır.

1977 yılından bu yana Peşter üzerine yapılan arkeolojik araştırmalar Tutin bölgesindeki ilk yerleşimlerin 3000 yıl önceye, Eneolitik Çağ'a dayandığını gösterir. Tutin bölgesinin etrafına dağılmış çok sayıda höyük, Eneolitik dönemden başlayarak bu bölgede yaşanıldığını göstermektedir.[389]

Orta Çağ'a gelindiğinde, Tutin bölgesinin Nemaniç dönemindeki nüfusuna dair kanıtları kutsal binaların kalıntılarında bulunmaktadır. Tutin topraklarında Orta Çağ'dan kalma birçok Ortodoks kilisesinin kalıntısı bulunmaktadır. Ancak bunlar üzerinde herhangi bir çalışma yapılmadığı için kesin bir şey söylemek zordur. [390] Tutin'in Crkvine Köyü'nde, içinde manastır kompleksi ve mezarlık bulunan bir kilise kalıntısı bulunmaktadır. Efsaneye göre bu kilise Kral Milutin ve Kral Dragutin tarafından yaptırılmıştır.[391] Kilisenin tarihi 13. yüzyılın sonlarına kadar uzanmaktadır. Manastır kompleksi ise 16. yüzyılda kurulmuş ve 17. yüzyılın sonunda yıkılmıştır.[392] Tutin'deki kiliselerin olduğu bölgede bulunan tüm iskeletlerin antropolojik incelemesi, bu iskeletlerin Sırp nüfusuna ait olduğunu göstermektedir.[393] Bu verilere ve Osmanlılar tarafından yapılan nüfus sayımlarına dayanarak Orta Çağ'da bu topraklarda Sırpların yoğun olarak yaşadığı anlaşılmaktadır. 1455 nüfus sayımına göre Tutin köylerinde kayıt altına alınan hane sayısı şu şekildedir: Djerekare (Cerekare) - 19, Naboje (Naboye) - 36, Draga - 37, Spiljani (Şpilani) - 26, Biohane -12, Kovaci (Kovaçi) - 35, Vele Polje (Vele Pole) - 12 , Melaje (Melaye) - 30, Orase (Oraşe) -3,

---

[388] G. Mjur Mekenzi-A. P. İrbi, *Putovanje po Slovenskim Zemljama Turske u Evropi*, (Çev.) C. Mijatoviç, Drzavna Stamparija, Beograd 1868, s. 246.
[389] Ejup Muşoviç, *Tutin i okolina…*, s. 13.
[390] Medzid Fakiç, Şerif Hamzagiç-Hazir Derdemez, a.g.e., s. 28.
[391] Marko Popoviç, "Crkvina u Tutinu", *Novopazarski Zbornik*, sy 3, Novi Pazar 1979, s. 13.
[392] Ejup Muşoviç, *Tutin i okolina*, s. 17, dip. 14.
[393] Srboljub Zivanovic, "Skeleti sa lokaliteta Crkvina u Tutinu", *Novopazarski zbornik* , 1982., sy 6, s. 206.

Ribarice (Ribariçe) - 10, Sas (Saş) - 16, Crnokrpe (Çrnokrpe)- 29, Detani - 6, Borostica (Boroştiça) -24, Dolovo - 42 ev. [394]

Diğer bölgelerinde olduğu gibi bu şehirde de İslâmlaşma süreci Osmanlıların gelişiyle başlamıştır. Ancak Yeni Pazar ve Mitroviçe'ye göre daha yavaş gelişmiştir.[395] Musoviç, Tutin bölgesinin tepelik, ağaçlık ve erişilmez olduğu için İslâmlaşma sürecinin yavaş olduğunu söylemektedir. Ayrıca Musoviç'e göre bu bölgede hayvan yetiştiricileri yaşamıştır.[396] Buna rağmen bazı Tutin köylerinde İslâm'ın hızlı bir şekilde benimsenmesine dair 15. yüzyılın başlarına ait kayıtlar mevcuttur.[397] Bu kayıtlarda Gluhavica, Gornje Morani, Donje Morani, Vesenice köylerinde yaşayan Müslümanlardan bahsedilmektedir. Osmanlı Devleti'nin sağladığı imkânlarla İslâm'ı kabul eden nüfusun kentte yaşamak ve çalışmak üzere hareket ettiği düşünülürse, kırsal alan nüfus kayıtlarında az sayıda Müslümanın bulunması da mantıklı bir açıklamadır.

2. 1. Manastırlar

2. 1. 1. Crna Rijeka Manastırı

Crna Rijeka Manastırı, 13. yüzyılda, Mokra Gora dağının engebeli sırtlarındaki bir mağarada, Crna Rijeka'nın yatağının hemen altında inşa edilmiştir.[398] Manastır kompleksi, Kutsal Arhangel Kilisesi, manastır hücreleri, en eski Sancak okullarından biri olarak hizmet veren konak binası, bir çan kulesi ve nehri geçmeyi veya manastıra ulaşımı sağlayan ahşap bir köprüden oluşmaktadır.[399] Manastır, Crna Rijeka'nın sol tarafında dikey bir uçuruma gömülü birkaç mağaradan oluşmaktadır. Bütün bu mağaralar dar karanlık koridorlarla birbirine bağlıdır.[400] Bu mağaralar taştan yapılmış ve üzeri ahşap çatı ile örtülmüştür. Kilisenin etrafında rahipler için odalar yapılmıştır. Kilisenin tüm eşyaları 16. ve 17. yüzyıldan kalmadır.[401] Dinî açıdan ise

[394] Ejup Muşoviç, *Tutin i okolina*, s. 25, dip.13.
[395] Medzid Fakiç, Şerif Hamzagiç-Hazir Derdemez, a.g.e., s.29 dip.3.
[396] Ejup Muşoviç, *Tutin i okolina…*, s. 29.
[397] Ejup Muşoviç, *Tutin i okolina…*, s. 30.
[398] M. Fijuljanin, *Sandzak…*, s. 234.
[399] Radomir Staniç, "Arhitektura i slikarstvo XVI i XVII veka", *Novi Pazar i okolina*, Novinsko-izdavacko preduzece KNJİZEVNE NOVİNE, Beograd 1969, s. 219.
[400] Ejup Muşoviç, *Tutin i okolina…*, s. 19.
[401] Dragica Premoviç Aleksiç, *a.g.e.*, s. 109.

manastır, 13. yüzyıldan kalma bir Sırp münzevisi olan Petar Korişki'nin 16. yüzyılda Crna Rijeka manastırına nakledilen kemiklerine ev sahipliği yapmasıyla bilinir.[402] Manstır'da 1687 yılından itibaren bir süre Kral Stefan Nemana'nın kemikleri ikamet etmekteydı.[403] Osmanlı döneminde İbar Kolaşın'daki Sırp çocukları için ilk ilkokulu, ardından 18. yüzyılda da yazıhane ve rahip okulu açılmıştır. [404] Manastır özgün mimari görünümüyle halen ayaktadır.

3. Rozaje (Rojaye)

Rojaye, Karadağ'da bulunan Sancak kasabalarından birisidir. İbar Nehri'nin yukarı kesimlerinde yer almaktadır. Rojaye tarih boyunca önce bir köy, sonra bir kale olarak anılırken daha sonra bir şehir haline gelmiştir. Deniz seviyesinden ortalama 1000 metre ile 1100 metre yükseklikte bulunur ve 431,58 kilometrekarelik bir alanı kaplar.[405]

2011 yılında yapılan son nüfus sayımına göre, Rojaye'de 22.964 kişi yaşamaktadır. Rojaye'de dinî inançlara göre nüfusun yüzde 93,01'i İslâm dinine, yüzde 4,59'u ise Ortodoks inancına mensuptur.[406]

Rojaye şehrinde hiçbir arkeolojik kazı yapılmamıştır ve erken dönemlerine ilişkin verileri eksiktir. Ancak tarihçilere göre, Rojaye bölgesinin çeşitli yerlerinde İlirya, Roma ve Nemaniç Dönemlerine ait bina kalıntıları bulunmaktadır.[407] Bugün Rojaye'nin bulunduğu bölge 1455 yılında Osmanlılar tarafından fethedilmiştir. Rojaye'nin hem bir köy hem de yerleşik bir stratejik nokta olarak çok daha önce mevcut olduğu kesindir.[408] Prizren Sancağı 110 yerleşim biriminden biri olarak ilk kez 1527 tarihli kayıtlarda yer almaktadır.[409] Osmanlılar tarafından yapılan 1585 nüfus sayımında ise nispeten daha fazla veri elde edilmiştir. Söz konusu sayımlarda köy

---

[402] Muhedin Fijuljanin, Sandzak…, s. 234.
[403] Tomislav Z. Popoviç, *Manastiri i Crkve u Srbiji* , Neven, Beograd 2010. s. 288
[404] Tomislav Z. Popoviç, a.g.e…., s. 288
[405] Alija Matoviç, "Rozajska mala privreda", *Rozajski Zbornik*, sy. 2, Rozaje 1983., s. 83
[406] Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Crnoj Gori 2011. godine, *Zavod za statistiku,* Podgorica 2011. s. 15.
[407] Zaim Azemoviç, "Rozaje i okolina", *Zajednica knjizevnih i naucnih radnika Rozaje,* Opstinska samoupravna interesna zajednica za kulturu Rozaje, sy 1, 1982, s. 11.
[408] Bajro Agoviç, *Dzamije u Crnoj Gori*, *Almanah*, Podgorica 2001., s. 395.
[409] Halil Markişiç, *Rozaje slikom i rijecju kroz stoljece*, Almanah, Podgorica 2013., s.15

adları ve nüfus sayısı aşağıda belirtildiği gibi listelenmiştir. Vukman Ranko 58, Radin Radica 50, Bruna Vukasin (Vukaşin) 57, Vukmir Vuceta (Vuçeta) 88, Marko Vukasin (Vukaşin) 120, Vukosav Ranko 55, Radica Vlaja 363, Rozaja (Rojaya) 66.[410] Bu bölgelerin Osmanlılar tarafından fethedildiği dönemde Rojaye topraklarında Hıristiyanlar yaşamaktaydı. Rojaye halkının dinî yapısı 17. yüzyıla kadar değişmemiştir.

Rojaye adının kökeni kesin olarak bilinmemektedir ama bazı varsayımlar bulunmaktadır. Rivayete göre ilk kurulan Rojaye, Suvo Polje'de (Pole) bulunuyordu. Burada, araştırma sırasında, 1925 yılında, muhtemelen Bogorodice'de, Tanrı'nın Annesinin Doğuşuna ithaf edilmiş bir kilisenin kalıntıları bulunmuştur. İnsanlar, Ruza (Ruja) adında soylu bir kadın tarafından, yapıldığına inanmaktadırlar.[411] Birçok araştırmacı Rojaye'nin adını bu kiliseden aldığına inanıyor. Ancak, Ganiça kayalığı üzerinde, eski sur, yani bir yaşam alanı ve savunma kalesi bulunmuştur. Bu kayanın üzerinde, iki keçi boynuzu gibi görünen paralel iki taş bulunmaktadır. Muhtemelen Rogovlje, Rozje, Rogaje ve Rozaje (Rojaye) olarak değişen isim buradan gelmektedir.[412]

Rojaye Kasabası literatürde Trgovişte olarak da geçmektedir. Birçok araştırmacı bu ismin Osmanlı yönetiminden geldiğine ve Osmanlılar döneminde bu ismin Rojaye şehri için kullanıldığına inanırken Mustafa Memiç, Trgovişte'nin Rojaye'yi de içeren nahiyenin merkezinin adı olduğunu iddia etmektedir.[413] Yani bu bölgelerden geçen çeşitli seyahatname yazarlarının bahsettiği tek Trgovişte, bugünkü Yeni Pazar'dan çok uzak olmayan Stari Ras yakınlarında bulunan Trgovişte'dir. Ancak Rojaye'nin coğrafi konumunun çok elverişli olduğu gerçeği göz ardı edilmemelidir. Rojaye'den geçen yollar onu ticaret için elverişli kılarken Rojaye'nin geniş çevresi sığır yetiştiriciliği için de istisnai koşullara sahip kılıyordu. Rojaye sakinlerinin çevrenin değerini anladıkları ve kendilerini ana meslekleri olarak sığır yetiştiriciliğine adadıkları anlaşılır. Kasabanın ticaret zincirindeki sığır, yün, keçi, don

[410] Milisav V. Lutovac, "Varoş Rozaje", *Zajednica knjizevnih i naucnih radnika Rozaje, Opstinska samoupravna interesna zajednica za kulturu Rozaje,* sy. 2, 1983, s. 19.
[411] Milisav V. Lutovac, *a.g.e.*, s. 22.
[412] Fatih Hadziç, *Elementi materijalne i duhovne kulture Boşnjaka u Sandzaku*, Rozaje 2013, s. 96.
[413] Mustafa Memiç, *Boşnjaci- Muslimani…*, s. 124.

yağı, peynir üretimi ve sömürge malları (tuz, gazyağı, kumaş vb.) önemli bir meşguliyet alanı oluşturmuştur.[414] Osmanlılar döneminde ticaretin yapıldığı Rojaye bölgesinden Bosna, Karadağ, Kosova ve Makedonya'ya giden önemli yolların geçtiği düşünülürse Rojaye'nin de bu ticaret zincirinin halkalarından biri olduğu söylenebilir. Trgovişte isminin oradan gelme ihtimali olduğu da söylenebilir.

Rojaye'nin iyi coğrafi konumu ve doğal zenginliği Osmanlı yöneticilerinin ilgisini çekmiş ve burada bir askerî kale inşa etmeye karar vermişlerdir. İlk cami de bu dönemde yapılmıştır. Bu caminin yapım tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte 16. yüzyılın ikinci yarısından önce yapılmadığı tahmin edilmektedir. Zamanla askerî tahkimat çevresinde yerleşimler oluşmuş böylece 17. yüzyılda Rojaye doğu kültürünün özelliklerini taşıyan bir kente dönüşmüştür.

Rojaye bölgesindeki Hıristiyan nüfustan 16. ve 17. yüzyıllarda bahsedilmektedir. Hıristiyan mezarlıkları bu bölgede yaşadıklarının kanıtıdır. Bunlar, Rojaye aşiretinin atası Ilija-Alija Kuc'un (Aliya Kuç) gömülü olduğu Rojaye'deki "Kaur Mezarlığı" ve Suvo Polje'deki kilisesi mezarlığı ve Glavica mezarlığıdır.[415] 17. yüzyılın başında bu bölgede yalnızca Ortodoks dininin mensupları yaşamışlardır.[416] Osmanlı hakimiyetinin kurulduğu 17. yüzyılın sonlarına kadar Karadağ tepelerinden ve Malisia'dan gelen aşiretler Rojaye'ye yerleşmeye başlamışlardır. 1702 yılında Katolik inancına sahip Arnavutlar olan Kelmendi aşiretinin üyeleri bu bölgeye yerleşmiştir.[417] Daha sonra Medun'dan ve Kuç kabilesinin diğer bölgelerinden sürgün edilen Müslümanlar, (aralarında en ünlüsü derebeyi Ganiç ailesi) Rojaye bölgesine yerleşmiştir.[418] Kelmendi ve Kuç kabileleri, Rojaye'ye varır varmaz İslâm'ı kabul etmişlerdir. İslâmiyet'in kabulü ile dağlı savaşçıların isyan etmelerinin önüne geçilmiştir.[419] Böylece burası ticaret ile geçinen zengin bir yerleşim yeri olmuştur. Yaklaşık otuz bakkaldan oluşan bir çarşısıyla gelişmiş bir ekonomik merkezdi.[420]

---

[414] Milisav V. Lutovac, *a.g.m.,* s. 30.
[415] Milisac V. Lutovac, *a.g.m.,* s. 30.
[416] Zvezdan Foliç, *a.g.e.,* s. 50, dip.136.
[417] Mustafa Memiç, *Boşnjaci- Muslimani…*, s. 125.
[418] Mustafa Memiç, *Boşnjaci- Muslimani…*, s. 126.
[419] Milisav V. Lutovac, *a.g.m.,* s. 31.
[420] Zvezdan Foliç, *a.g.e.,* s. 98, dip. 290.

3. 1. Camiler

3. 1. 1. Sultan Murat Cami

Adından dolayı bu caminin Sultan Murat tarafından inşa ettirildiği söylenmektedir. Ancak Sultan II. Murat'ın mı yoksa Sultan IV. Murat'ın mı yaptırdığı kesin değildir. Sultan II. Murat yaptırmışsa caminin 16. yüzyılda yapılmış olması olasıdır. Sultan IV. Murat yaptırdıysa da 17. yüzyılda yapılmış olması gerekmektedir. Caminin 1450-1455 yıllarında yapıldığı bilgisi olmasına ragmen konuyu ele alan tarihçiler caminin 1629 yılında yapıldığı kanaatindedirler.[421] Rojaye'de 16. yüzyılda yapılan nüfus sayımında sadece Hıristiyanların kayıtlı olması, caminin 17. yüzyılda yapılmış olma ihtimalini arttırmaktadır. Cami, yapım yılı belirlenemeyecek şekilde defalarca yıkılıp yeniden yapılmıştır. Bu caminin önceleri Osmanlı askerleri için inşa edilmiş olması muhtemeldir, ancak daha sonra Rojaye halkının İslâm'ı kabul etmesinde de önemli bir rol oynamıştır.

Duvarlar kırma taştan, çatı ise kiremitten yapılan ilk cami 9x9 metre boyutlarındadır. Üzerinde iki sıra pencere, her sırada dörder pencere alt alta sıralanmıştır. [422] Tek şerefeli bir minaresi ve caminin önünde Şeyh Mehmed Uzicanin'in (Ujiçeli) türbesi bulunmaktadır. [423] Cami orijinal görünümünü koruyamamıştır.

4. Sjenica (Seniçe)

Seniçe, Sırbistan'ın güneybatısındaki Seniçe-Peşter platosu üzerinde yer alır ve Yeni Pazar, Tutin, Akova, Prepol, Yeni Varoş ve Ivanjica (İvaniça) şehirleri ile komşudur. Seniçe şehrinin alanı 1059 kilometrekaredir. 1000 metre rakımı ile çimenli meralar açısından zengin bir vadide yer alırken, Golija, Jadovnik, Özren, Zlatar, Giljev, Jilindar, Javor, Ninaje ve Jarut dağları ile çevrilidir.

---

[421] Mustafa Memiç, *Boşnjaci- Muslimani Sandzaka i Crne Gore*, s. 125; Milisav V. Lutovac, "Varoş Rozaje", s. 29; Bajro Agoviç, *Dzamije u Crnoj Gori*, s. 399; Halil Markişiç, *Rozaje slikom i rijecju kroz stoljece*, s.113.
[422] Fatih Hadziç, *Elementi materijalne.*, s. 119.
[423] Halil Markişiç, a.g.e., s. 113.

2011 yılında Seniçe'de yapılan son nüfus sayımında, nüfusun 26.392 olduğu tespit edilmiştir. Dinî inançlara göre nüfusun yüzde 79.21'i İslâm dinine, yüzde 4,59'u ise Ortodoks inancına mensuptur.[424]

Arkeolojik araştırmalara göre, Peşter ve Seniçe'nin geri kalanı gibi, neolitik dönemde iskân edilmiştir. Seniçe bölgesinde tarihi çok eski dönemlere dayanan bol miktarda kalıntılar bulunmaktadır.[425] Seniçe'den ilk olarak Nemaniç Hanedanı Dönemi'nde, 1253 yılında bahsedilmektedir.[426] 14. yüzyılda İmparator Uroş tarafından Dubrovnik halkına verilen bir belgede, Seniçe'nin güneyindeki Vrhsjenica köyünde bulunan Nemaniç kalesinden bahsedilmektedir. 1455 nüfus sayımına göre bu köyde beş hane ve bir dul bulunmaktadır.[427] 1463 yılında Fatih Sultan Mehmet'in Dubrovnik halkına bir berat vermesi, bu kalenin önemli bir yapı olması gerektiğine işaret etmektedir.[428] Ancak bu belgeler dışında bu binaya ilişkin veriler başka kaynakta yer almamaktadır. Bu kalenin varlığına dair hiçbir maddi kanıt yoktur.

Eski Brankoviç bölgesinin bir parçası olan Seniçe bölgesi, 1455 yılında Osmanlı egemenliğine girmiş ve İshakoğlu İsa Bey bölgesinin ayrılmaz bir parçası olmuştur.[429] Seniçe kasabası, diğer Osmanlı kasabalarıyla benzer biçimde kurulmuştur. Cami, han, köprü ve hamamların yapılmasıyla kısa sürede önemli bir yerleşim yeri olmuştur. Osmanlılar için bir şehrin oluşumunda nehrin yanı sıra şehrin kurulduğu yerin de yol ayrımında olması önem taşımaktaydı. 16. yüzyılda Dubrovnik ile Yeni Pazar arasındaki ticaret yolu üzerindeki konumuyla şöhret kazanan bir yer olan Seniçe, stratejik, askerî ve siyasi açıdan da büyük önem taşımaktaydı.[430] Seniçe'de çarşı ve dükkanlar kurulmuş ve böylece Seniçe önemli bir ticaret merkezi haline gelmiştir.

---

[424] Popis stanovnistva, domacinstava i stanova 2011 u Republici Srbiji, *Republicki zavod za statistiku,* Beograd 2012. s.48.
[425] Muamer Zukorliç, a.g.e…, s. 163.
[426] Jovan Kruniç, "Sjenica - Nasledjena arhitektura i struktura plana varoşi", *Novopazarski Zbornik, sy 4, Novi Pazar 1980, s. 65.*
[427] Ejup Muşoviç, "Sjenicka nahija u XVI vijeku", *Novopazarski Zbornik,* sy 4, Novi Pazar 1989, s. 41.
[428] Jovan Kruniç, a.g.m…, *s. 65.*
[429] Fatih Hadziç, *Elementi materijalne* …, s. 166, dip.149.
[430] Mersada Nurudina Agoviç, "Sandzacki Gradovi u XVI Stoljecu (II dio)", *– Sandžak-Nacionalna revija za politiku i kulturu,* sy.188, 2017.

Seniçe'nin geçmişi Osmanlı dönemine kadar uzansa da şu anki yapısı bir doğu kasabası görünümünde değildir. Doğuya özgü şehirlerin temel özelliği olan kompaktlık, incelik, yapıların yarı-monolitikliği günümüz Seniçe'sinde karşılık bulmamaktadır.[431] Evlerin ve dükkânların birbirine yapıştığı ve sıra sıra dizildiği doğu şehirlerinden farklı olarak Seniçe, ayrı binaları, dükkânları ve mahalleleri olan bir şehirdir. Çarlık döneminde şehrin en yoğun kısımları bile birbirine yapışık yapıları ile değil, her biri kendi dört eğimli çatısı olan birbirine yakın dükkân ve binalarla örülüydü. [432] Şehir doğu üslubuna sahip olmasa da Müslümanların yaşadıkları kısımlarda İslâmi şehrin özellikleri hüküm sürmektedir. Mahallenin konumu için öncelikle Grabovica'nın sol yakasının doğu ve güneydoğu yamaçları, yani Mekke istikameti seçilmiştir ve bu nedenle çoğu evin ana alanı aynı yöne bakmaktadır.[433] Evlerin bu şekilde inşa edilmesi, Seniçe kasabasındaki mahallelerin ve sokakların genel görünümü de etkilemiştir. 1689 yılında "Sırp Gönüllü Milisleri" sadece kültürel ve İslâmi nitelikte olan tüm maddi yapıları yok etmekle kalmayıp özellikle bu bölgede yaşayan Müslüman nüfusu da yok etmiştir. [434]

Tutin bölgesinde ve Peşter'in geri kalanında olduğu gibi, Seniçe'de de İslâmlaşma süreci yavaş olmuştur. 16. yüzyılda Peşter'deki Müslüman nüfus hayvan yetiştiriciler olarak kaydedilmiştir. [435] Nüfus kayıtlarında Yeni Pazar kadılığı bölgesinde büyükbaş hayvancılıkla uğraşan bu halka Ulah denilmektedir. 16. yüzyılda yapılan nüfus sayımını içeren bir kayıt defterinde, Seniçe nahiyesinin parçası olan 65 köy ve mezradan bahsedilmektedir. Resmî belgelerde köyler ayrı ayrı işlenerek ev sahiplerinin, toprak sahiplerinin ve mirasçıların adları, kişilerin gelirleri ve borçları kayıt altına alınmıştır.[436] 16. yüzyılın sonunda, sekiz Seniçe köyündeki 61 hane şu şekilde listelenmiştir; Strmci köyünde 30 hane, Vrhnjevica'da 10, Stavno 7, Brvnica 5, Razagina ve Brnci'de 3, Statovici'de 2 ve Brestovo'da 1 hane.[437]

---

[431] Jovan Kruniç, *a.g.m.*, s. 68.
[432] Jovan Kruniç, *a.g.m.*, s. 104.
[433] Gös. yer.
[434] Mustafa Memiç, *Boşnjaci- Muslimani…*, s. 86.
[435] Mustafa Memiç, *Boşnjaci- Muslimani…*, s. 85.
[436] Ejup Muşoviç, "*Sjenicka nahija*…", s. 39.
[437] Mustafa Memiç, *Boşnjaci- Muslimani…*, s. 85 dip.9.

Listede İslâm'ı ilk kabul edenler babalarının adlarıyla anılmaktalar. Abdullah'ın oğulları ve daha az sıklıkla Hamza olarak isimlendirilmişler. Ancak baba adlarının korunmuş olanları da var: Örneğin Mehmed Radivojev, Hüseyin Stefanov, Mustafa Radivojev vd. Bu da onların mühtedi oldukları anlamına gelir.[438] Ancak yaygın bir şekilde Abdullah adı kullanılmıştır.

4. 1. Manastırlar

4. 1. 1. Kumanica Manastırı

Kumanica Manastırı, Seniçe şehrine bağlı Vrbnica (Vrbniça) köyünde yer almaktadır. Bu manastırın tam olarak ne zaman ve kim tarafından inşa ettirildiği bilinmemektedir. İlk olarak 1514 yılında yazılı belgede adı geçse de manastır muhtemelen 14. yüzyılda inşa edilmiştir.[439] Binanın tabanında yer alan haç motifi kilisenin Raşka mimarisine ait olduğunu göstermektedir.[440] Son araştırmalara göre kilisenin kurucusu, 14. yüzyılda Akova yakınlarındaki Nikoljac'taki Aziz Nikolas Kilisesini ve çok sayıda başka Sırp kilisesini inşa ettiren Sırp hükümdarlarından biri olan Kral Milutin'dir.[441] Kumaniça Manastırı, Kutsal Mimar Gabriel'e adanmıştır. Manastır 18. yüzyılda bilinmeyen, muhtemelen eskimiş ve zayıf malzeme nedeniyle yıkılmıştır. Kilise yıkılana kadar, bugün Sırbistan Bilim ve Sanat Akademisi'nde saklanan, Kumanica İncili korunmuştur.[442] Söz konusu manastır 2000 yılında yenilenmiştir.

5. Nova Varoş (Yeni Varoş)

Yeni Varoş, Sırbistan'ın güneybatısındaki tepelik ve dağlık bölgede yer almaktadır. Zlatar'ın kuzey yamaçları ile Tikva dağının güney kolları arasında, Bistrica Nehri yakınında bulunur. 579 kilometrekarelik bir alana sahip, 953 metre

[438] Ejup Muşoviç, *Muslimansko Stanovništvo…*, s. 58.
[439] Muhedin Fijuljanin, *Sandzak…*, s. 242.
[440] Dragica Premoviç Aleksiç, *a.g.e.*, s. 96.
[441] Muhedin Fijuljanin, *Sandzak…*, s. 242.
[442] Tomislav Z. Popoviç, a.g.e., s. 137

rakımlı bir yerleşim bölgesidir. [443] Yeni Varoş, Sancak'ın en az Boşnak nüfusuna sahip şehridir. Ayrıca Boşnaklar sadece kentsel kesimde yaşarlar.

2011 yılına ait son nüfus sayımına göre 16.638 kişinin yaşadığı Yeni Varos'ta, dinî inançlara göre nüfusun yüzde 87.25'i İslâm dinine, yüzde 8.32'si ise Ortodoks inancına mensuptur.[444]

İskender Paşa'nın 1478-1505 yılları arasında Boşnak sancakbeyliği olduğu düşünülürse İskender Paşa kasabasının bu dönemde kurulduğu kanaatine varabiliriz. Bu yerleşim yerinden bahseden ilk kayıtlarda İskender Paşa'nın adına rastlanmaktadır.[445] Bununla beraber 1516 tarihli kayıtlarda, İskender Paşa'nın yanı sıra bu kasabanın kurucuları olarak iki görevli kişiden daha bahsedilmektedir:

"İskender Paşa, Firuz Bey ve Yunus Paşa tarafından Yeni Pazar ve Seniçe askerlerine geçiş yolları sağlamak için kurulan kasabalarda, Priboy kasabasındaki gibi, 20 kadar asker gelsin, adı geçen kasabaların her birinde evler yapsınlar, oraya yerleşsinler ve onları korusunlar (yolları)". [446]

Bosna sancakbeyleriyle ilgili olan 1504-1513 yılları arasındaki in'am kayıtlarında Bosna Sancakbeyi olarak 3 kişinin adı geçmektedir. Bu yöneticiler sırasıyla İskender Paşa (1504), Firuz Bey (1505-1511) ve Yunuz Paşa'dır (1512-1513).[447]

1528/1530 tarihli nüfus sayımında kasaba, "Yeni Pazar kadılığında Barca (Barça) nahiyesinde Nova Varoş" veya "Yeni Varoş" olarak geçmektedir. [448] Kuripesiç, Eylül 1530 yılında kaleme aldığı seyahatnamesinde iki isimden de bahsetmektedir. [449] Kuripesiç bu kasabanın iki adı dışında herhangi bir bilgi

---

[443] Fatih Hadziç, *Elementi materijalne…*, *a.g.e.,* s. 389.
[444] Popis stanovnistva, domacinstava i stanova 2011 u Republici Srbiji, *Republicki zavod za statistiku,* Beograd 2012. s. 48.
[445] Hatica Car Drnda, "Nova Varoş u Osmanskim İzvorima", *Novopazarski Zbornik,* sy 10, Novi Pazar1986, s. 103, dip. 8.
[446] Hazim Şabanoviç, *Bosanski Paşaluk*, Svjetlost, Sarajevo 1959, s.118.
[447] İlhan Gök, "İnamat Defteri'ndeki Verilere Göre 16. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Osmanlı Eyalet ve Sancak Yöneticileri", *Mavi Atlas,* sy 9, 2021, s. 183.
[448] Mustafa Memiç, *Boşnjaci- Muslimani…*, s. 87.
[449] Benedikt Kuripeşiç, *putopis kroz Bosnu, Srbiju; Bugarsku i Rumeliju 1530*, (Çev.), Djordje Pejanoviç, Biblioteka Reprin İzdanja, Beograd, s. 32.

vermemektedir. İskender Paşa kasabasının kurulduğu alan iki adla bilinir: Barça ve Syenica'nın Ulah nahiyesi. Bosna Sancak'ının 1468/9 tarihli en eski nüfus sayımına göre Barça bölgesi, Ulah nüfusunun yaşadığı ayrı bir askerî-idari birim olan subaşılıktı. [450] Barça nahiyesi 1469 yılında Syenica'nın Ulah nahiyesi olarak yazılmıştır.[451]

Diğer şehirlerde olduğu gibi, Osmanlı'nın gelişiyle Balkan şehirleri hem dinî, hem kültürel hem de ekonomik olarak farklı bir karakter kazanmıştır. Bu şehirde Müslüman haneler hâlâ 16. yüzyıldan önce azınlıktaydı. 16. yüzyılda Müslüman hanelerde artış başladı. 1516 yılında yapılmış nüfus sayımına göre Nova Varoş'ta altı Müslüman hane ve iki ikonik mensup yaşamaktaydı.[452] 1528 yılında kasabada 42 Hıristiyan ve 14 Müslüman hane, 1540 yılında ise 19 Hıristiyan ve 27 Müslüman hane bulunmaktaydı.[453] İlk cami 16. yüzyılda inşa edilmiştir. Cami ile beraber Pervan Bey adı verilen bir mahalle de oluşturulmuştur. Böylece Yeni Varoş şehri farklı bir yapıya kavuşmuştur. Müslüman nüfus Pervan Bey mahallesinde yaşamaktaydı, şehrin özel bir bölümünde ise Hıristiyan nüfus yaşamıştır.[454]

Yeni Varoş kasabanın oluşma sebebi coğrafyası, güzel çam ormanları ve sahilden gelen temiz havasıydı. Bunu doğrulayan kayıt ise İskender Paşa'nın bu bölgeden geçerken sarf etmiş olduğu sözleridir:

> "Yeni Varoş'un nasıl kurulduğuna dair eski Sancak efsanesi var. Bu efsane İskender Paşa'nın 1530 yılında Bosna-Hersek'e seyahatiyle alakalıdır. Eski Arnavut kaldırımlı yol boyunca bir kervanda hareket eden İskender Paşa, eski karaağaçların ve köknarların yemyeşilliğine hayran kalmıştır. Ve bölgenin güzelliğine hayran kalarak Zlatar'ın eteğine geldiğinde kervanın orada durmasını ve kamp yapılmasını emretmiştir. Sık ormanlar ve Lim Vadisi'ne kadar uzanan geniş manzara onu o kadar büyüledi ki, çıkış gününü sürekli ertelemiştir.

[450] Hatica Car Drnda, "Nova Varoş…", s. 101.
[451] Hazim Şabanoviç, *Bosanski Paşaluk*, s. 118. *
[452] Hatica Car Drnda, "Nova Varoş…", s. 110.
[453] Ejup Muşoviç, *Muslimansko stanovnistvo Srbije…*, s. 59.
[454] Hatica Car Drnda, "Nova Varoş…", s. 101.

> Haydutlar tarafından aniden saldırıya uğradığında öfkelenen paşa, yardımcısı Emin bey'i çağırarak ona: "Sayın Bey'im (Şerefli), gözümü ve ruhumu büyüleyen bu güzelliklere doyamıyorum. Fakat, gitmem gerektiği için, paranı vereyim ve burada yorgun bedenimi dinlendirdiğim kasabayı kur ve insanları buraya yerleştir! Bu benim dileğimdir" der. [455]

Yeni Varoş'un 1530 yılından önce kurulduğunu nüfus sayımından çıkarımlayabiliriz. Osmanlıların belirli bir amaç olmadan şehir kurmadıkları bilinir. Yani, Yeni Varoş "Bosna Yolu" veya başka bir şekilde "Bosna Caddesi" üzerine inşa edilmiştir. İstanbul-Saraybosna güzergahındaki bu yol ticaret ve haberleşmenin ana damarı durumundaydı. Bu yollarda güvenliğin sağlanması gerektiğinden bir kasaba inşa etmek gerekiyordu. Bir başka belgede (1469 tarihli bir kayıtta) ise "Barça dağındaki geçitler kırk Hıristiyan tarafından korunmaktadır" ifadesi ile bu durum tescillenmektedir. [456] Yol güvenliğini sağlayan kişilerin yıllık vergiden fazlasını ödememeleri konusunda, padişahın emri vardır. Ancak yol güvenliğini sağlayan kişi sayısı 120'den fazla olursa, onlardan haraç alınıyordu.[457]

Günümüzde Yeni Varoş'ta var olan cami, 19. yüzyılda yapılmıştır. Kaynaklarda 16. yüzyılın sonu veya 17. yüzyılın başında inşa edilmiş bir caminin de olduğu görülmektedir. Yeni Varoş'taki bu ilk cami, 1604 yılında dört oğluyla birlikte bu yerleşimin mukimi olan Pervane Bey tarafından yaptırılmıştır.[458] Cami taştan ve çatısı kalaslardan yapılmıştır. 17. yüzyılda Yeni Varoş'u ziyaret eden Evliya Çelebi, seyahatnamesinde bu şehri şirin, çok büyük değil ancak gayet bakımlı ve süslü olarak tanımlar. Tamamı 8 mahalle ve 2.000 den fazla cennet bahçeli evler vardı. [459] Bu tasvirinde Yeni Varoş'taki camiden bahsetmemektedir.

---

[455] Fatih Hadziç, *Elementi materijalne*…, s. 391, dip. 511.
[456] Hatica Car Drnda, "Nova Varoş …", s. 103 dip.11.
[457] Hatica Car Drnda, "Nova Varoş…", s. 103, dip.11.
[458] Hatica Car Drnda, "Nova Varoş…" s. 104.
[459] Evliya Çelebi, Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Akkirman-Belgrad-Gelibolu-Manastır-Özü-Saraybosna-Slovenya-Tokat-Üsküp…, s. 748.

6. Priboj (Priboy)

Priboy şehri, Sırbistan'ın batısında, Sancak'ın kuzey kesiminde yer almaktadır. 553 kilometrekarelik alanı ile Lima nehri kıyıları boyunca uzanır. Bu konumu nedeniyle genellikle "Priboj na Limu" (Lim nehrin'de Priboy) olarak adlandırılır.

2011 yılında yapılan son nüfus sayımına göre, Priboy'daki toplam nüfusun 27.133 olduğu tespit edilmiştir. Bu nüfusun dinî inançlara göre yüzde 21.35'i İslâm dinine, yüzde 75.95'i ise Ortodoks inancına mensuptur.[460] Priboy, Ortodoks inancına mensup Hıristiyanların nüfusun çoğunluğu oluşturduğu şehirlerden biridir.

Priboy'un Orta Çağ'da Hıristiyan nüfus tarafından kurulduğuna inanılmaktadır. Priboy civarında, bir Orta Çağ kasabasına ait olduğu tahmin edilen kalıntılar bulunmaktadır. Dik kenarları olan bir tepenin üzerinde yeralan bir kasabaydı. Şehrin etrafında ise bir yerleşim yeri, bir banliyö vardı. Tehlike durumunda, banliyölerdeki nüfus kaleye çekilirdi.[461] Orta Çağ dönemine ait kayıtlarda bu şehir hakkında hiçbir bilgi yer almamaktadır.[462] Bu bölgeden geçen seyahat yazarlarının kaleme aldıkları seyahatnamelerde isminin geçtiğini görmekteyiz. 1530 yılında buradan geçen Kuripesiç, Priboy'u kısaca şöyle tanımlıyor: "Nehri geçerken, Priboy (Pribon) adında güzel bir kasabanın yerleştiği bölgeye geldik. Sonunda Priboy (Pribon) isimli bir pazara geldik ve geceyi orada geçirdik."[463] 17. yüzyılda burada bulunan Evliya Çelebi ise seyahatnamesinde Priboy'un Sırp kralları tarafından kurulduğunu söyler ve Kuripeşiç'in aksine daha ayrıntılı bir açıklama verir: " Kalesi, büyük Lim Nehrin'in karşı tarafında göklere Çıkmış Ruda Dağı üzerinde dörtgen şekili taş yapı bir küçük viran kaleciktir. İçinde yayla çobanları kalır, mamur değil. Bu kasaba Lim suyunun beri tarafında 300 kiremitli haneler ile bezelidir, bir cami ve üç

[460] Popis stanovnistva, domacinstava i stanova 2011 u Republici Srbiji, *Republicki zavod za statistiku,* Beograd 2012. s. 48.
[461] Jovan Cvijić, *a.g.e.*, s. 235.
[462] Alija Bejtiç, *Priboj na Limu pod osmanlijskom vlascu 1418.-1912*, Nova Tiskara, Vrcek , Sarajevo 1945, s. 10.
[463] Benedikt Kuripeşiç, *a.g.e…,* s. 32.

hanı var, ama hamamı yok ve bağları çok, ama çarşısı yoktur."[464] Ancak hamamı, bağları ve çarşısı yoktur.

Osmanlılar bu bölgede hakim olmadan önce Priboy, Pavlovic (Pavloviç) toprağının bir parçasıydı. Osmanlıların 1415 yılında Priboy civarındaki Taşlıca, Çajniçe, Foça ve Nevesine gibi yerleri ve 1418 yılında Vişegrad'ı fethettikleri dikkate alınırsa, Priboy'un da bu yıllarda fethedildiği sonucuna varılmaktadır. 1469 yılından itibaren Priboy, Vişegrad kadılığındaki Dobrun nahiyesinde bir meydan (Pazar) olarak görünür.[465] Aynı yıl (1469) Priboy, merkezi Vişegrad'da olan Pavli vilayetinin bir parçasıydı.[466] 1528-1565 yılları arasında olan dönemde Priboy bağımsız bir nahiye olarak ve o zamandan 1590 yılına kadar bağımsız bir kadılık olarak gelişmiştir.[467] Bosna'nın fethinden hemen sonra, 1463 yılında fethedilen toprakların idari taksimi yapılmıştır ve özel bir Bosna Sancağı kurulmuştur. Priboy ve çevresi de onun bir parçası olmuş ve 19. yüzyılın ortalarına kadar bu durum böyle devam etmiştir. Daha sonra Yeni Pazar Sancağı'na dahil edilmiştir.[468]

Priboy, Osmanlı Dönemi'nde coğrafi konumları sayesinde ayakta kalmayı ve başarılı bir şekilde gelişmeyi başaran şehirlerdendir. Bosna ile doğu arasındaki ana ticaret yolu olan İstanbul yolu üzerinde, Lima nehrinin sol kıyısında yer almaktaydı. Geçen yüzyılın sonlarına kadar bu yol kullanılarak yerli ve yabancı mallar taşınmıştır.[469] Tüccarların barınma ve konaklama ihtiyaçlarından dolayı şehirde hanlar ve kervansaraylar yapılmıştır. Sinan Bey, 1582 yılında Priboy'da sarayı ve Lim üzerindeki köprüyü yaptıran kişi olarak anılmaktadır. [470] 1516 yılında Bosnalı Sancak beyinin kanunamesi ile İstanbul Yolu'nu korumak için buraya askerler yerleştirilmiştir.[471] Bu askerlerin Priboy'daki ilk Müslümanlar olması muhtemeldir.

---

[464] Evliya Çelebi, Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Akkirman-Belgrad-Gelibolu-Manastır-Özü-Saraybosna-Slovenya-Tokat-Üsküp…, s. 748.
[465] Hazim Šabanoviç, *a.g.e.,* s. 184.
[466] Mustafa Memiç, *Boşnjaci- Muslimani…*, s. 97.
[467] Gös. yer.
[468] Alija Bejtiç, *a.g.e.,* s. 16.
[469] Alija Bejtiç, *a.g.e.,* s. 13.
[470] Mustafa Memiç, *Boşnjaci- Muslimani…*, s. 97.
[471] Hazim Šabanoviç, *a.g.e.,* s. 118.

Priboy'un Osmanlı idaresi altında hızla gelişmesine rağmen ne zaman kasaba haline geldiğine dair bir bilgi yoktur. Aynı şekilde Priboy'da ilk caminin ne zaman yapıldığına dair de bilgi yoktur. İlk cami 1516 yılında yapılmış olabileceği düşünülmektedir. Kervansaray ve Lim üzerindeki köprü 1582 yılında Sinan Bey tarafından inşa ettirilmiştir. Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde o dönemde Priboy'da bir camiden bahsetmektedir. Cami muhtemelen 1737-1739 yılları arasında süren Rus-Avusturya-Türk savaşında yıkılmıştır. [472] Kervansaray ve Sinan Bey Köprüsü günümüze kadar ulaşmamıştır. Sinan Bey'in Priboy'daki kervansarayının ne zaman yıkıldığı bilinmemekle birlikte Sinan Bey Köprüsü'nün 1758 yılından önce yıkıldığı kabul edilmektedir. Zira bu tarihte Lim Nehri'nin üzerinden ahşap sal ile geçildiği nakledilmektedir.[473]

6. 1. Manastırlar

6. 1. 1. Sveti Nikola Manastırı

Sveti Nikola Manastırı (Aziz Nikola Manastırı), Banja olarak da bilinir. Priboy'a bağlı Dabar köyünde, Lim Nehri üzerinde yer almaktadır. Bu manastırı kimin, ne zaman yaptığı bilinmemektedir. Tarihsel verilerden hareket edilirse 12. yüzyılda inşa edildiği sonucuna varılabilir. Öğrenci belgelerinde isminden ilk kez 1208 yılında bahsedilmiştir. Nemaniç döneminde, en önemli piskoposluk merkezlerinden biri konumundaydı. 1219 yılında Aziz Sava, Aziz Nikola Manastırı'nda Dabar Piskoposluğu'nu kurmuş ve Hilandar'dan müridi Kristofer'i (Christopher) ilk piskopos olarak atamıştır.[474] I. Tvrtko Kotromaniça'nın saltanatı sırasında, Dabar Piskoposluğu'nun merkezi Mileşeva Manastırı'na taşınmıştır. 16. yüzyılda, Kuripesiç'in seyahatnamesinde Aziz Nikola'dan bahsedilmektedir. Kuripesiç, buradan keşişlerin yaşadığı küçük bir manastır olarak bahsetmektedir. [475]

Nemaniç Dönemi'nde, Aziz Nikola Manastırı kültürel ve eğitimsel etkinliklerin merkeziydi. Manastırda kilise kitapları kopyalanmış, okuryazarlık

[472] Fatih Hadziç, *Elementi materijalne*…, s. 305, dip. 386.
[473] Alija Bejtiç, *a.g.e.*, s. 21.
[474] Muhedin Fijuljanin, *Sandzak…*, s. 236.
[475] Benedikt Kuripeşiç, *a.g.e.*, s. 32.

öğrencilere aktarılmış ve fresk boyama faaliyetleri yapılmıştır.[476] 14. yüzyılda bu manastır aynı zamanda Vojinović ailesinin de mozolesiydi. İçinde bir hastane ve bir okul bulunuyordu. Burası birkaç kez yıkılıp yeniden inşa edilmiştir.[477] 1974 yılındaki arkeolojik kazılar sırasında, manastır kilisesinin güney tarafının altında çok sayıda kilise malzemeleri keşfedilmiştir.[478]

Burada Aziz Nikola Manastır kompleksi ile beraber Aziz Nikola Kilisesi, Kutsal Bakire Meryem'in Göğe Kabulü Kilisesi, Aziz İlyas Kilisesi, 20. yüzyılda inşa edilmiş iki lojman, manastır surları ve manastır kulesi kalıntıları bulunmaktadır.

6. 1. 2. Maziçi ya da Sveti Djordje Manastırı

Maziçi Manastırı, Prepol'e bağlı Maziçi köyünde, Lima Nehri'nin sol kıyısında inşa edilmiştir. Manastır Sveti Djordje'ye (Aziz George) ithaf edildiğinden, bu azizin adı genellikle manastırın adı için kullanılmaktadır. Manastır, 12. yüzyılın ikinci yarısında Nemaniç tarafından yaptırılmıştır. Maziçi'deki Aziz George Manastırı, en önemli altı Sırp tapınağından biridir. Manastırın o dönemin en önemli Ortodoks kiliselerinden biri olduğunu, Lim Nehri üzerindeki Aziz George Manastırı'nın öğrenci belgeleri tanıklık etmektedir.[479]

Aziz George Manastırı, yuvarlak kubbeli tek nefli bir yapıdadır. Bu manastırı ziyaret eden ve anlatan Evliya Çelebi sayesinde 17. yüzyıldaki görünümü hakkında bilgi edinilmektedir. Çelebi şöyle yazıyor:

> " Lim Nehri'ne eğilimli yüksek bir tepe üzerinde dörtgen şekilli kale gibi değişik kubbeleri baştan başa has kurşun ile örtülü mamur kilisedir. İçinde, okadar sanatlı değeri avizeler ile süslenmiş bir kilisedir ki ham amber, ud ve günlük kokusundan insanın damağı kokulanır. Hatta her

[476] Dragan Rakoviç, "Manastir Svetog Nikole" *Pribojska Banja*, 2010., https://pribojska-banja.rs/istorija/, (03.11.2021).
[477] Dragan Rakoviç, a.g.m., https://pribojska-banja.rs/istorija/, (03.11.2021).
[478] Muhedin Fijuljanin, *Sandzak…*, s. 238.
[479] Muhedin Fijuljanin, *Sandzak…*, s. 240.

bir sehpa üzerinde incil kitabı duran haçlar çeşit çeşit cevherler ile süslenmiş sehpadır ki 50.000 guruş değer."[480]

Evliya Çelebi manastırın çok zengin olduğunu, büyük malikanelere sahip olduğunu ve içinde 500 keşişin yaşadığını belirtmektedir. Manastır, tarih boyunca birkaç kez yıkılıp restore edilmiş olsa da mimari görünümünü günümüze kadar koruyabilmiştir.

Arkeolojik araştırmalar, Aziz George Manastırı'nda, Orta Çağ'da işletilen bir hastane olduğunu da tespit etmiştir. Kilisenin hastane bölümünde üç oda bulunduğuna ilişkin bilgiler kaydedilmiştir. Bu odalardan ikisi muhtemelen hastaları barındırmak ve üçüncüsü ise tıbbi müdahaleler için kullanılan bir odaymış. Hastanenin araştırma yapılan bölümünde karmaşık cerrahi işlemler yapan keşişler tarafından kullanılan ortaçağ cerrahi aletlerinin bulunması son derece önemlidir. İşbu aletler şunlardır: bir kafatası açacağı, bir kemik kesme bıçağı, kulak ameliyatı için neşter ve hastane odalarını aydınlatan yüksek ve büyük taş şamdanlar.[481] 15. ve 16. yüzyıllardan kalma aletler bugün Priboy Banja'daki Banja Manastırı'nda muhafaza edilmektedir.

7. Prijepolje (Prepol)

Prepol şehri Sancak'ın kuzey, Sırbistan'ın güneybatı kesiminde ve Karadağ sınırında yer almaktadır. Seniçe, Yeni Varoş, Priboy, Akova ve Taşlıca şehirleri ile çevrilidir. Prepol 1000 metre rakımlı bir yerleşim alanı olup 830 kilometrekarelik bir alana sahiptir.[482]

2011 nüfus sayımına göre Prepol'de 37.059 kişi yaşamaktadır. Bunların dinî inançlara göre yüzde 44.69'u İslâm dinine, yüzde 52.08'i ise Ortodoks inancına mensuptur.[483]

---

[480] Evliya Çelebi, Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi:Podgoriçe-İştib, Vidin-Peçoy-Budin-Üstürgön-Ciğerdelen-Macaristan-Öziçe-Taşlıca-Dobra-Venedik,_Mostar-Kanije, Hazirlayan:Seyit Ali Kahraman, 6. Kitap, baskı 2, cilt 2, Yapı kredi yayınları, İstabbul 2017, sayfa 542

[481] Muhedin Fijuljanin, *Sandzak…*, s. 242.

[482] Fatih Hadziç, *Elementi materijalne…,* s. 201

[483] Popis stanovnistva, domacinstava i stanova 2011 u Republici Srbiji, *Republicki zavod za statistiku,* Beograd 2012. s. 48.

Osmanlılar 1439 yılında bugünkü Prepol bölgesine geldiklerinde, aynı adı taşıyan manastırın etrafında kurulan Mileşevo yerleşimini bulmuşlardır. Prepol'den ilk olarak 1332 yılında Gija Adam bahsetmiştir. Dubrovnik'ten ise 1343 yılında Mileşeva Manastırı'nın meydanı olarak bahsedilmiştir.[484] Bu bölgedeki siyasi ve idari güç, 1465 yılından itibaren Osmanlı'ya geçmiştir. 1470 yılında Hersek Sancağı'nın kuruluşuna kadar Mileşevo idari olarak Bosna Sancağı'na aitti. Mileşevo kasabası Hersek'in üç başkentinden biri olduğundan, Osmanlılar kısa sürede Mileşevo vilayetini ve kadılığını kurdular. Bu vilayetin kuruluş yılı kesin olarak bilinmemektedir. 1477 yılında Mileşevac, Hersek Sancakı'nın üç vilayetinden biri ve Hersek'in üç başkentinden biri olarak anılmaktadır.[485] Osmanlı idari yapılanmasında Prepol, 47 köyden oluşan Mileşevo nahiyesine ve Hersek Sancağı'na bağlıydı. [486] Daha sonra Mileşeva vilayeti ve kadılığı Prepol olarak adlandırılmıştır. Bu vilayetin veya kadılığın eski adı ilk olarak ünlü şehir olan Mileşevo veya Mileşevac'tan, yeni adı ise o bölgenin ticari merkezinin adından gelmektedir.[487] 16. yüzyılın başında yapılan nüfus sayımına göre, Prepol kadılığı Mileşevo, Kukanj, Budimlja, Ljubovidja, Poblacje ve Kricka adındaki altı nahiyeyi kapsamaktaydı.[488] Mileşeva'nın bu bölgeye uğrayan gezginlerin seyahatnamelerinde yer alan tasvirlerini dikkate aldığımızda, Prepol'un Hıristiyan nüfusunun bir kısmının her şeye rağmen dinlerini muhafaza ettiğini söyleyebiliriz. Sosyal ve kentsel yapısının Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk bir yüzyıllık döneminde önemli ölçüde değişmediğini hatta Hıristiyan nüfusunun arttığı görülmektedir. 1573 yılında Prepol'den geçen Philip Dofon Kaney, burayı "Lim Nehri'nin aktığı Büyük Kasabası" olarak tanımlamaktadır.[489] 1574 yılında Leskalopje de, buranın büyük bir Hıristiyan kasabası olduğunu kaydetmiştir.[490] Seyahat yazarlarının Prepol'u bu şekilde görmeleri ve tanıtmaları, o dönemde orada Müslümanların olmadığı anlamına gelmemektedir. 1534 yılında Mileşeva'dan geçen Venedik hükümetinin sekreteri Benedetto Rimberti, ibadethanelere Müslüman ve Yahudilerin Hıristiyanlardan daha fazla sadaka verdiğini belirtmiştir. Ejup Musovic, Mileşevo kalesinde Müslümanların

[484] İzet Muliç, "Komponente odrzivog razvoja u tradicionalnom neimarstvu Sandzaka", 2008, s. 107.
[485] Hazim Şabanoviç, *a.g.e.*, s. 163.
[486] Ejup Muşoviç, *Muslimansko Stanovništvo…,* s. 59.
[487] Hazim Şabanoviç, *a.g.e.*, s. 163.
[488] Hazim Şabanoviç, *a.g.e.*, s. 164.
[489] Ejup Muşoviç, *Muslimansko stanovnistvo…*, s. 60.
[490] Hatica Car Drnda, "İz proslosti Prijepolja", *Prilozi,* 1987., s. 47, dip. 11.

yaşadıklarını ifade etmektedir. Bu kimseler Türk değildi ya da çok azı Türktü. Bunlar Balkanların çeşitli bölgelerinden buraya göç etmiş Müslümanlardı. Örneğin Serez'den İlyas, Jenjina'dan Mehmed, Kalkandere'den Doğan, Kosovalı Yusuf gibi adların varlığı bu söylediğimizi desteklemektedir.[491] Ancak Prepol'deki Müslümanlarla ilgili ilk resmi veriler 16. yüzyılın ilk yarısına aittir. Prepol'deki ilk on Müslüman hane 1516 yılında Hersek Sancağı'nın nüfus listesine kaydedilmiştir.[492] O dönemde yerel nüfusa ek olarak Prepol'de yaşayan ve sınıf statüleri nedeniyle bu nüfus sayımlarına dahil edilmeyen Osmanlı feodal sınıfının üyeleri de olabilir.[493] Bu olgu 16. yüzyılın başlarında Prepol'deki Müslümanların sayısı söz konusu olduğunda güvenilebilir tek ölçütün nüfus sayımları olmadığını göstermektedir. 17. yüzyılın başlarında Prepol'den geçen Lefebvre, Prepol'nin eteklerinde Taşlıca'ya doğru büyük bir Türk mezarlığının olduğunu yazmaktadır.[494] Söz konusu bilgilerden hareketle bu bölgede Müslümanların da yaşadığı sonucuna ulaşabiliriz.

Prepol'deki Müslüman nüfusunun artışını 16. yüzyılın sonunda görmekteyiz. 1585 yılından itibaren Hersek'teki tarımsal işlerle uğraşan çiftci nüfusun ayrıntılı bir sayımı, bu bölgedeki nüfusun ekonomik ve dinî yapısını öğrenmemizi sağlamaktadır.[495] Listedeki hane sayısına göre bölgede 149 Müslüman ve 270 Hıristiyan yaşamaktadır. Ayrıca 11 Müslüman ve 49 Hıristiyan bekar da vardı.[496] 1477 tarihli bu defterde Prepol pazar olarak işaretlenir ve yüzyıl sonra nüfusunun yaklaşık yüzde 33'nün Müslüman olduğu görülmektedir.[497]

Prepol nüfusunun geç bir dönemde İslâm'ı kabul etmesinin nedeni, iki Sırp Ortodoks Piskoposluğunun etkisi olabilir: Bu piskoposluklar şunlardır: Prepol'deki Mileşeva ve Priboy yakınlarındaki Banja. Ras'ın Sırp Ortodoks Kilisesi'nin merkezi olmasına ve Petrus Kilisesi ile Sopoçani, Djurdjevi Stupovi ve Studenica manastırlarının etkisinde kalmasına rağmen bu bölgede İslâm yayılmıştır.

---

[491] Ejup Muşoviç, *Muslimansko stanovnistvo…*, s. 59.
[492] Mustafa Memiç, *Boşnjaci- Muslimani…*, s. 94, dip.9.
[493] Hatica Car Drnda, "İz proslosti Prijepolja…", s. 52.
[494] Ejup Muşoviç, *Muslimansko stanovnistvo…*, s. 60.
[495] Ahmed S. Aličić, "Privredna i Konfesionalna Struktura Stanovništva u Hercegovini Krajem XVI Stoljeća", Prilozi Za Orijentalnu Filologiju – POF 40, sy 40, 2017, s. 126.
[496] Ahmed S. Aličić, *a.g.m.*, s. 187.
[497] Ferko Şantiç, *Prijepoljski kraj u XV vijeku, Glas Polimlja*, Prijepolje 1989, s.68.

Prepol'de ilk caminin yapılmasıyla, bölgedeki Müslüman sayı artmıştır. Daha sonra ise Prepol bir kasaba statüsü almıştır. Bu ilk cami ve çevresinde oluşan mahalle, Hacı Abdurahman'ın adını alır. Prepol, Evliya Çelebi seyahetnamesinde İslâmi bir şehir olarak anlatılır. Kasabanın üst ve alt vakıf olmak üzere iki kısımdan oluştuğunu belirtir. Üst Vakıf Lim Nehri üzerindeydi. Elli evi olan bir de mahallesi vardı. Prepol'in en büyük vakfı olan İbrahim Paşa Vakfı, Üst Prepol'de (İbrahim Paşa Cami) bir cami, iki han, bir hamam, bir tekke, iki mektep ve on dükkân yaptırmıştır.[498] Kasabanın alt kısmı Mileşeva Nehri üzerinde uzanıyordu. Bu kasaba daha büyük ve daha güzeldi. Burada on mahalle (dört Hıristiyan ve altı Müslüman), 486 ev, 10 cami, 1 namazgah, 3 medrese, 4 sıbyan mektebi, 4 tekke ve 3 han vardı.[499] 17. yüzyılda Evliya Çelebi'nin bahsettiği on bir camiden günümüzde sadece İbrahim Paşa Cami ayakta kalmıştır.

7. 1. Manastırlar

7. 1. 1. Mileşeva Manastırı

Mileşeva Manastırı, Sancak bölgesindeki en önemli kültürel ve tarihî Sırp anıtlarından biridir. Prepol'de Mileşevka Nehri kıyısında yer almaktadır. Adını bu nehirden almıştır. Manastır 13. yüzyıldan kalmadır. Birinci Taçlı Stefan'ın oğlu Kral Vladislav'ın (1234-1243) bağışıdır.[500]

Mileşeva Manastırı'nda tarih boyunca meydana gelen birçok olay bu manastırın özel bir konuma sahip olduğunu gösterir. Çoğu tarihçilere göre 1377 yılında Mileşeva'da Bosna hükümdarı I. Tvrtko Kotromaniç, Bosna ve Sırbistan kralı olarak ilan edilmiştir.[501] 1448 yılında, Mileşeva'da düzenlenen özel bir törende, Zahumlje hükümdarı Stefan Vuksic Kosaca (Stefan Vuksiç Kosaça), unvanına "Aziz Sava'nın Hersek'i" unvanını da ekledi ve Mileşeva'ya kadar uzanan devletine Hersek adı

[498] Evliya Çelebi, Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi:Podgoriçe-İştib, Vidin-Peçoy-Budin-Üstürgön-Ciğerdelen-Macaristan-Öziçe-Taşlıca-Dobra-Venedik,_Mostar-Kanije…, s. 543
[499] Evliya Çelebi, Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi:Podgoriçe-İştib, Vidin-Peçoy-Budin-Üstürgön-Ciğerdelen-macaristan-Öziçe-Taşlıca-Dobra-Venedik,_Mostar-Kanije…, s. 544
[500] Grupa autora, Nemanjicki Manastiri: Manastir Mileşeva, Mitropolija Crnogorsko-Primorska İİU Svetigora, Beograd-Cetinje 2012. s. 6
[501] Muhedin Fijuljanin, *Sandzak...*, s. 227.

verilmiştir.[502] Sırp halkı için özel bir öneme sahiptir çünkü Aziz Sava'nın naaşı, Mileşeva Manastır kompleksinin bir parçası olan Aziz Demetrius Kilisesi mezarlığına gömülmüştür. Burası bir süre için Hersek Başpiskoposluğu'nun merkezi de olmuştur.[503]

16. yüzyılda, Osmanlılar döneminde Mileşeva Manastırı, o gün itibariyle bilinen kültürel etkinliğini geliştirdi. İlk Sırp matbaasının yanı sıra ilk ve en eski Sırp manastır okullarından biri de burada bulunmuştur.[504] Mileşeva, 13. yüzyıldan kalma ve o yüzyılın en yüksek resim düzeyini temsil eden freskleriyle de tanınmaktadır. Ressamlar, Bizans İmparatorluğu'nun en büyük merkezlerinde İstanbul, İznik veya Selanik'te eğitim görmüş Rumlardı ve genel olarak mozaik tekniğindeki çalışmaların beslendiği yerlerdi. Bunların en ünlüsü ve en görkemlisi, bir başyapıt olan ve genel olarak tüm Orta Çağ resminin en büyük sanatsal başarılarından biri olan ünlü beyaz melektir. [505] Günümüze kadar bu fresklerin sadece bir kısmı korunabilmiştir. Manastırın tarihi boyunca yapılan onarımlar, 13. yüzyıldan kalma orijinal mimariyi değiştirmiş ve bazı freskler tamamen kaybolmuştur. Günümüzde bu manastır, dünya kültür mirasının bir parçası olarak UNESCO'nun koruması altındadır.

7. 1. 2. Davidovica Manastırı

Davidovica Manastırı, Prepol'deki Grobnice köyünün yakınında yer almaktadır ve 1280'li yıllarda yapılmıştır. Teofani Manastır Kilisesi ise 6. yüzyıldan kalma bir Bizans bazilikasının temelleri üzerine inşa edilmiştir. O döneme ait nekropol kalıntılarının keşfedildiğini arkeolojik kazılar kanıtlamıştır.[506] Manastır Kilisesi'nin apsisli ve kubbeli tek nefli bir kaidesi ve yanlarda kubbeli şapelleri vardır. Ayrıca içleri inşaat sırasında oluşturulan fresklerle boyanmıştır. [507]

Nemaniç soyunun üç üyesinin, Vali Dimitrije, oğlu Vratislav ve torunu Vratko'nun mezarları bu manastırda bulunmaktadır ve bu durum ona özel bir önem

[502] Gös. yer.
[503] Mustafa Memiç, *Boşnjaci- Muslimani…*, s. 65, dip. 8.
[504] Grupa autora, Nemanjicki Manastiri…, s. 57
[505] M. Fijuljanin, *Sandzak…*, s. 229.
[506] M. Fijuljanin, *Sandzak…*, s. 231.
[507] M. Fijuljanin, *Sandzak…*, s. 233.

verildiğini göstermektedir. Keşiş olduktan sonra bu manastırın kurucusu olan Dimitrije, David adını aldığı için bu manastırın adı da buradan gelmektedir. İnşaat sözleşmesine sahip tek Sırp manastırıdır. 1281 yılında keşiş David ve Dubrovnikli inşaatçılar tarafından imzalanmıştır.[508]

Manastır 15. yüzyılda yıkılmış ve bu nedenle çok az sayıda fresk korunmuştur. Manastır 1998 yılında yeniden inşa edilene kadar 350 yıl kullanılmamıştır.

7. 2. Camiler

7. 2. 1. İbrahim Paşa Cami

İbrahim Paşa Cami, 1572 yılında İbrahim Paşa Vakfı tarafından yaptırılmıştır. İbrahim Paşa, kadılık olan Prepol'de (bugün ismi Pljevlja olan) 1540 civarında doğmuştur. Babası Hersekli Subaşı İskender Bey'dir. İbrahim Paşa'nın camisinin çevresinde oluşan mahalleye de aynı isim verilmiştir. Daha sonra Prepol'un gelişmesiyle birlikte İbrahim Paşa'nın camisinin bulunduğu kısım üst vakıf olarak anılmıştır. Şimdi İbrahim Paşa'nın camisinin bulunduğu yerleşime Şarapov denilmektedir, bu yüzden cami genellikle Şarapov Cami olarak anılmaktadır.

Caminin büyük olmaması, ordu komutanı İbrahim Paşa'nın bu camiyi ordunun ihtiyaçları için yaptırdığını gösterir. Camiden çok uzak olmayan kışlaların varlığı da bu görüşü desteklemektedir. Nitekim İbrahim Paşa'nın askeri birliklerinin bulunduğu yerde kışlanın da bulunduğu ve namazların da bu camide kılındığını bilinmektedir.[509]

İbrahim Paşa Cami kırma çatı ile örtülü, açık revaklı ve tek odalı kare taban bir yapıdır.[510] Evliya Çelebi seyahatnamesinde bize İbrahim Paşa'nın camisini anlatmaktadır. Gayet geniş, iç açıcı kiremitli ve bir minareli camidir.[511] İbrahim Paşa

---

[508] "Manastir Davidovica", *Putevima Pravoslavlja*, https://putevimapravoslavlja.info/manastir-davidovica/, (09.10.2018).
[509] Nadir Daciç, *Spomenici islamske Kulture i İslamska Zajednica Prijepolja*, Maticna biblioteka "Vuk Karadziç", Prijepolje 2008, s. 82.
[510] Sabahudin Gojak, *İbrahim Paşina Şarampovska Dzamija*, Prijepolje 2010, s. 12.
[511] Evliya Çelebi, Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi:Podgoriçe-İştib, Vidin-Peçoy-Budin-Üstürgön-Ciğerdelen-Macaristan-Öziçe-Taşlıca-Dobra-Venedik, Mostar-Kanije…, s. 543

Cami, günümüze kadar ayakta kalmayı başarsa da aslını koruyamamıştır. Bölgede yapılan savaşlarda Osmanlıların maddi mirası yok edilmiştir. Böylece, 1737 yılında İbrahim Paşa Cami, Avusturya-Osmanlı Savaşı'nda tahribata uğramıştır. Arşiv ve kütüphane imha edilmiştir ve giriş kapısının üstünde, kurucusunun ve yapım yılının bulunduğu bir taş kaplama kromogram da kaldırılmıştır.[512] Böylece camiye ait belgeler tahrip edilmiştir ve girişin üstündeki taş kaplama bugün de yerinde yoktur.[513]

İbrahim Paşa Cami'nin avlusunda, İbrahim Paşa ve kız kardeşi Kajdafa'nın mezarlarındaki iki nişan geçmişin hatırasını korumaktadır. İbrahim Paşa'nın nişan taşında "tevhid" yazılıdır. Kız kardeşinin nişan taşında ise "el merhametu kaydafe bint İskender, seneh 1048" yazılıdır.[514] Bu anıt, İbrahim Paşa Cami'nin tarihi ile ilgili en eski yazılı kaynaktır ve genel olarak Prepol'deki İslâm kültürünün bugüne kadar korunmuş en eski yazılı kaynağıdır.[515]

8. Bijelo Polje (Akova)

Akova, bir Orta Çağ yerleşiminden İslâm kültürü ve mimarisinin hâkim olduğu Doğulu bir mekana dönüşen Sancak şehridir. Karadağ Cumhuriyeti'nin kuzey kesiminde yer almaktadır. Adını beyaz papatyalarla kaplı tarlalarından almıştır. Osmanlı yönetimi sırasında Bijelo Polje kasabasının adı Türkçeye çevrilerek Akova olarak okunmuştur.

2011 yılında yapılan son nüfus sayımına göre, Akova'da 40.051 nüfus kayıtlıdır. Akova'da dinî inançlara göre nüfusun yüzde 42,65'i İslâm dinine, yüzde 53.55'i ise Ortodoks inancına mensuptur.[516]

Akova, elverişli coğrafi ve ticari konumu nedeniyle erken bir dönemde yerleşim yeri olarak kurulmuştur. Daha sonra yerleşim mekânı genişlemiştir ve bir şehre dönüşmüştür. Ancak gelişimi 7. yüzyılda bu alanları işgal eden ve çok sayıda yıkıma neden olan Slavlar tarafından durdurulmuştur. 1396 yılında Krajina valisi

[512] Nadir Daciç, a.g.e., s. 83, dip. 48.
[513] Sabahudin Gojak, *a.g.e.,* s. 13.
[514] Nadir Daciç, *a.g.e.,* s. 84.
[515] Gös. yer.
[516] Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Crnoj Gori 2011. godine, *Zavod za statistiku,* Podgorica 2011. s. 15.

İshakoğlu İsa Bey komutasındaki Osmanlı askerleri tarafından ele geçirilen bu bölgenin tamamen düşüşü 1455 yılında başlamıştır.[517] Osmanlılar bu bölgeyi fethettiklerinde Lim'in sol tarafında Aziz Paul Kilisesi'ni[518] ve iki ev bulmuşlardır. O zamanlar Akova bir şehir yerleşimi olarak henüz kurulmamıştı. Bugünkü Akova'nın alanı Bihor, Limski Niksici, Vraneş nahiyesi, Komorana'nın bir parçası ve Nikoljc (Nikolç) Pazar'dan oluşuyordu. Akova'nın gelişimi, bu şehrin ayrılmaz bir parçası olan ve bu bölgenin tarihinde önemli bir rol oynayan Nikolç Pazar ve Bihor'un gelişiminden ayrı tutulamaz.[519]

8. 1. Bihor

Osmanlıların belli bölgeleri fethederek askerî tahkimatlar yaptıkları bilinmektedir. Bihor, jeostratejik önemi nedeniyle Osmanlılar için büyük önem taşıyan tahkimat yerlerinden biriydi. Lim'in üst ve orta kesimlerinde, askerî bir kale olarak özellikle önemliydi.[520] Bihor kentinden ilk kez 1450 yılında bahsedilmektedir ve 21 Haziran 1455 yılında Osmanlı egemenliğine girmiştir.[521] Osmanlı egemenliğine girdikten sonra Bihor'da inşa faaliyetler başlamış ve şehir hızla gelişmiştir. Surların içinde, kuleli, çoğunlukla ahşaptan yapılmış konutlar, daha sonra tahıl ambarları, mühimmat depoları, bir sarnıç ve kentin işlevi için hayati önem taşıyan diğer bazı binalar bulunmaktaydı.[522] 1455 yılında Bihor'da 1640 hanelik ve dul yaşayan 108 hanelik 17 köy bulunmaktaydı.[523] 1487/8, 1488/9, 1489/90 ve 1490/91 tarihli Osmanlı nüfus sayımlarına göre, Bihor nahiyesindeki hanelerin sayısı değişiklik arz etmektedir. Surların içinde 1530 yılında 226 asker, 22 kale muhafızı ve 4 top bulunmaktaydı.[524] 1530 yılındaki nüfus sayımında, Bihor'da 4 Müslüman mahalle, yani 297 Müslüman aile yaşamaktadır. Aynı yıl Bihor'da ilk cami inşa edilmiş ve Bihor kasaba statüsünü almıştır. Caminin inşasından sonra Müslüman nüfusta hızlı bir artış kaydedildiği için 1544 tarihli nüfus sayımında Bihor'da 531 Müslüman ailenin yaşadığı

[517] Bajro Agoviç, *a.g.e.,* s. 293.
[518] Dağ kabileleri, 1640 yılında meydana gelen bir isyanda bu bölgeyi harap ettiler. İsyanda yakılan Aziz Peter kilisesi'nin yerine Fethiye Camii inşa edilmiştir.
[519] Bajro Agoviç, a.g.e.,, s. 294.
[520] Miomir Daşiç, *Vasojevici od pomena do 1860. godine,* Narodna knjiga, Beograd 1986, s. 106.
[521] Fatih Hadziç, *Elementi materijalne*…, s. 244.
[522] Zvezdan Foliç, *a.g.e…*, s. 99.
[523] Mustafa Memiç, *Boşnjaci- Muslimani…*, s. 121, dip. 5.
[524] Mustafa Memiç, *Boşnjaci- Muslimani…*, s. 121.

kaydedilmiştir.[525] Bu verilere dayanarak İslâm'ın bu alanda yayılmasının 16. yüzyılda yoğun bir hız kazandığı söylenebilir.

Osmanlı yönetiminin ilk iki yüzyılı boyunca Bihor, birkaç komşu sancağın bir parçası olmuştur. Önce Prizren'in, sonra Skadar'ın, sonra Prizren'in, ardından Dukadjin'in bir parçası olan Bihor, daha sonraları Skadar ve Prizren'in terkibinde kalmıştır.[526] 1580 yılında Bosna eyaletinin oluşumuyla birlikte aynı eyaletin bir parçası oldu ve ardından Prizren Sancağı'na ve Rumeli eyaletine dahil edilmiştir.[527]

8. 2. Vraneş Nahiyesi

Vraneş Nahiyesi, Karadağ'daki Ulahlara ait bir yerdi. 1477 yılında nahiyede 222 hane vardı.[528] Bu nahiyenin hükümdarı (muhtar) Şehzade Herak Osmanlı'nın hizmetine girmiştir. Onun soyundan gelenlerin İslâm'ı kabul etmelerine bakılırsa, bu nahiyenin hızlı bir şekilde İslâmlaştığını söyleyebiliriz. 15. yüzyılın ikinci yarısına ait belgelere göre Herak, bu aşiretin diğer bazı tanıdık beyleriyle birlikte, Osmanlı'nın egemenliğini tanımıştır.[529] Herak'ın kendi tımarı vardı ve 1477 yılında Trebine ve Popovo Polje'yi yönetmiştir.[530] Oğlu İbrahim ve torunu İskender Müslüman olmuşlardır.

8. 3. Nikoljc Pazar

Nikolç Pazar, Lim sahilinde bir meydandı. Nikolç Pazar Arşivlerde Akova ismine ilk defa 28 Haziran 1589 tarihli bir belgede rastlanmaktadır.[531] Bu isim 1667 yılına kadar kullanılmıştır. Meydan elverişli bir konuma sahipti ve hızla gelişiyordu. Ekonomik canlılık Lim'nın diğer tarafına geçince bu defa isim değişikliği yaşanmış ve Akova ismi kullanılmaya başlanmıştır.[532]

---

[525] bkz. Gös.
[526] Miomir Daşiç, *a.g.e.*, s. 102.
[527] Mustafa Memiç, *Boşnjaci- Muslimani…*, s. 121.
[528] Bajro Agoviç, a.g.e., s. 294.
[529] Zvezdan Foliç, *a.g.e.*, s. 48.
[530] Mustafa Memiç, *Boşnjaci- Muslimani…*, s. 123, dip. 1.
[531] Abidin Temizer, "Osmanlı'nın Balkanlarda Kurduğu Bir Şehir: Akova", *Osmanlı Dönemi Balkan Şehirleri*, 2. bs., Gece Kitaplığı, Ankara 2017, s. 1349.
[532] Abidin Temizer, a.g.m., s. 1349.

Kaynaklarda bulduğumuz verilerden, bu üç şehrin her birinin kendine has özellikleri olduğu görülmektedir. Bihor askerî stratejik, Vraneş ekonomik, Nikolç Pazar ise ticaret merkeziydi. Üç şehir de en büyük gelişimini 17. yüzyılda yaşamış ve Akova şehri ile birleştirilmişlerdir. Akova'nın güçlenmesiyle birlikte eski Nikolç Pazar ve Bihor kasabalarının önemi kalmamıştır. Akova'nın bir şehir merkezi olarak oluşmasından sonra, bu bölgedeki Müslüman nüfus toplam nüfusun dörtte üçünden fazlasını oluşturmuştur. Ayrıca yeni camiler, medreseler, rüşdiye ve çeşitli mektepler de inşa edilmiştir.

8. 4. Kiliseler

8. 4. 1. Svetih Apostola Petra ve Pavla Kilisesi

Nemaniç zamanından kalma bir başka kilise olan, Svetih Apostola Petra ve Pavla kilisesi, 1190 civarında inşa edilmiştir. Akova'da bulunan bu kilise, Orta Çağ'dan kalma en önemli kutsal anıtlardan biridir. Kilisenin kurucusu, Stefan Nemana'nın kardeşi Hum Prensi Miroslav'dır ve kilise Kutsal Havari Peter'a adanmıştır.[533] 15. ve 17. yüzyılların ortalarında, Lim-Hersek metropolitanlığının merkeziydi.[534] Miroslav İncili, Kiril alfabesiyle yazılı ilk İncil'dir ve Miroslav İncili bugün Belgrad'daki Ulusal Müze'de saklanmaktadır. Tarihî önemi nedeniyle UNESCO'nun "Dünya Hafızası" listesine alınmıştır.[535]

8. 5. Manastırlar

8. 5. 1. Sveti Nikola Manastırı

Sveti Nikola Manastırı (Aziz Nikola Manastırı), Akova'daki Nikolç'ta yer almaktadır. Manastır, Aziz Peter ve Paul Kilisesi'nin yakınında bulunmaktadır. Aziz Nikola Kilisesi manastırın içinde inşa edilmiştir. Kilisede 13. yüzyılın ilk yarısına ait üç önemli ikona muhafaza edilmektedir. Nikolç'taki manastır, transkripsiyon becerisiyle ünlü keşişlerin merkezi olarak bilinmektedir. Burası 84 el yazması ve 97 basılı kitabı barındıran kütüphaneye sahipti. Bunlardan en önemlisi parşömen üzerine

[533] Muhedin Fijuljanin, *Sandzak…*, s. 268.
[534] Mustafa Memiç, *Boşnjaci- Muslimani…*, s. 65, dip. 11.
[535] Muhedin Fijuljanin, *Sandzak…*, s. 270.

yazılı olan 14. yüzyılın sonundan kalma İncil'dir. Manastır Aziz Nikola'ya adanmıştır. Bu manastırın kurucusunun kim olduğu bilinmemekle birlikte Nemaniçler tarafından yaptırıldığı tahmin edilmektedir.

8. 6. Camiler

8. 6. 1. Gradska Cami

Gradska Cami 1471 yılında inşa edilmiştir. Bu caminin ilk olarak Jabucno (Yabuçno) köyünde yapıldığı ve daha sonra Akova cemaatinin katkılarıyla şu an bulunduğu yere aktarıldığına dair bir efsane bulunmaktadır. Bu camiyi kimin yaptırdığına dair bilgi bulunmamakla birlikte Yusuf ve Guşmir Camileri olarak da adlandırılmaktadır. Yusuf hakkında hiçbir bilgimiz yoktur. Guşmir adı ise Hafız Mustafa Guşmiroviç'in gömülü olduğu caminin avlusunda bulunan mezardan gelmektedir. Cami ve minaresi sert malzemeden yapılmıştır.[536] Bugüne kadar ayakta durmayı başarmıştır. Caminin 900 dinar geliri olan kendi vakıfları bulunmaktaydı.[537]

9. Berane

Berane, Karadağ Cumhuriyeti'nin kuzeydoğu kesiminde, Lim Nehri kıyısında yer almaktadır ve 600 metre rakım ile 717 kilometrekarelik bir alana sahiptir.

2011 yılı son nüfus sayımına göre Berane'de toplam nüfus 33.970'dir. Bu sayının Berane'de dinî inançlara göre nüfusun yüzde 27.97'si İslâm dinine, yüzde 68.55'i ise Ortodoks inancına mensuptur.[538]

Berane, Osmanlılar tarafından Sancak bölgesinde inşa edilen şehirlerden biridir. 1455 yılında Osmanlılar bu bölgeyi fethettiklerinde, bugünkü Berane kasabasının arazisinde büyükbaş hayvan otlatmak için kullanılan ekilmemiş araziler de vardı. Yani o bölgede inşa edilmiş evler yoktu. Kentin kurulduğu yerden uzakta olmayan Berane köyü bulunuyordu ve kentin kuruluşundan hemen önce kurulduğu yerde "Bir han" adı verilen bir handan söz edilmektedir. Tarihçiler Berane adının

[536] Fatih Hadzic, "Elementi materijalne …," s. 249
[537] Bajro Agoviç, a.g.e., s. 317, dip.70.
[538] Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Crnoj Gori 2011. godine, *Zavod za statistiku,* Podgorica 2011. s. 15.

kökeni konusunda hemfikir değillerdir. Bazı kaynaklar Berane'nin adının Berane köyünden geldiğini, bazı tarihçiler ise Berane adının hanın adından geldiğini iddia etmektedir. Berane, ismini büyük ihtimalle Türkçe "bir" ve "han" kelimelerden almıştır. Böylece "bir-han", "bir-hane"ye dönüşmüş ve nihayet Berane olmuştur.[539]

Orta Çağ'da bugünkü Berane bölgesi, Budimlje olarak adlandırılan Orta Çağ Sırp dinî bölgesine aitti. Adını aynı adı taşıyan Budimlje kasabasından alan dinî bölge Budimlje, kaynaklarda ilk olarak 1200 yılından sonra geçmektedir. Berane yakınlarında, Stefan Nemana'nın yeğeni Stefan Prvoslav tarafından 1213 yılında yaptırılan Djurdjevi Stupovi Manastırı bulunmaktadır. Stefan Nemana'nın saltanatı ve Sırp Ortodoks Kilisesi'nin otosefal olarak ilan edilmesi sırasında, bu bölge Orta Çağ Sırp devleti için büyük önem taşımaktaydı. Sava Nemaniç, yedi yeni piskoposluktan birine (o zamanki iki piskoposlukla birlikte) Budimlja'daki Aziz Djordje'u (George) atamıştır.[540] Piskoposluğun faaliyeti Osmanlı yönetiminin ilk iki yüzyılı boyunca devam etmiştir. Budimlje mahallesi ve şehri için aynı şeyi söyleyemek mümkün değildir. Osmanlı diğer bölgelerin daha önemli olduğunu düşünmüş ve onların gelişmesine yatırım yapmıştır. Örneğin coğrafi konumu önemli olan Nikolç Pazar'daki Akova kasabasına yatırım yapmıştır.

Bu bölgedeki ilk Müslümanlara 15. yüzyılın sonlarına ait kayıtlarda rastlamaktayız. Budimlje köyünde 1485 yılında yapılan ilk nüfus sayımında dört Müslüman haneden bahsedilir.[541] Berane kasabası inşa edildiği 19. yüzyılın ikinci yarısında Müslümanlar Berane nüfusunun büyük çoğunluğunu yani yüzde 85'ini oluşturuyordu. Şemoviçler, Ramsuhoviçler, Bukumiroviçler, Mancukiçler ve Memoviçler aileleri bu bölgenin ilk Müslüman ailelerdir.[542] Kasabanın temelleri Jajce'nin yerlisi olan Mehmed Bey Bahtiyareviç tarafından atılmıştır.[543] Varoş, doğu şehirlerinin tüm özelliklerine sahipti. Bölgede inşa edilen camiler günümüze kadar ayakta kalamamıştır.

---

[539] Fatih Hadziç, *Elementi materijalne...*, s. 333.
[540] Miomir Daşiç, *a.g.e.*, s. 66.
[541] Mustafa Memiç, *Boşnjaci- Muslimani Sandzaka…*, s. 126.
[542] Mustafa Memiç, Gös.yer.
[543] Bajro Agoviç, a.g.e., s. 337.

9.1. Manastırlar

9. 1. 1. Djurdjevi Stupovi Manastırı

Djurdjevi Stupovi Manastırı, Berane'nin yakınında yer almaktadır. Bu manastırın kurucusu, Stefan Nemana'nın en büyük kardeşi olan büyük Vali Tihomir'in oğlu, Budimle hükümdarı Vali Stefan Prvoslavdır.[544] 1213 yılının başında inşa edilmiş ve 1219 gibi erken bir tarihte Budimljan Piskoposluğu'nun merkezi olmuştur. Budimljan Piskoposluğu, 13. yüzyılın 12 Sırp piskoposluğundan biridir.[545] Aziz Sava bu Piskoposluğu, Sırp Kilisesi bağımsızlığını kazandığı 1219 yılında kurmuştur.[546]

Manastır kompleksi, bir kilise ve farklı zamanlarda inşa edilmiş iki ek yapıdan oluşmaktadır. Kotor Kiliseleri ile mimari benzerliğinden dolayı kilisenin Kotorlu inşaatçılar tarafından yapıldığı sanılmaktadır. Sayısız tadilata rağmen korunan freskler de Kotor resim ekolüne aittir. Freskler, Deçani tarzında modellenen resimli bir kilise takvimi olan monolog döngüsünü tasvir etmektedir. [547]

Djurdjevi Stupovi Manastırı kurulduğu dönemde o bölgedeki en önemli manastırlardan biri olmuştur. Nemaniç Dönemi'nde Berane'deki en önemli kutsal yapılardan birini temsil etmekteydi ve halen de dinî ve kültürel önemini korumayı başarmıştır.

9. 1. 2. Şudikova Manastırı

Şudikova Manastırı, Berane yakınlarında Lim Nehri'nin sağ kıyısında yer almaktadır. Bu manastırın kurucusu ve kesin yapım yılı bilinmemektedir. Manastırdan ilk olarak 16. yüzyıla ait bir yazılı kaynakta bahsedilmektedir. [548]

Şudikova Manastırı, tarih boyunca kopyalama, yazı, fresk ve resim gibi önde gelen okulları ile önemli bir manevi ve kültürel merkez olarak bilinmektedir.[549] Ayrıca 17. yüzyıldan kalma Şudikova Anıtı ile de tanınır. Şudikova Anıtı, 17. yüzyılın yarı

[544] Muhedin Fijuljanin, *Sandzak…*, s. 251.
[545] Mustafa Memiç, *Boşnjaci- Muslimani…*, s. 66.
[546] Miomir Daşiç, *a.g.e.*, s. 65.
[547] Muhedin Fijuljanin, *Sandzak…*, 252.
[548] Muhedin Fijuljanin, *Sandzak…*, s. 255.
[549] Gös. yer.

resmî yazısıyla yazılmıştır.[550] Bu manastırda oluşturulan yazılı eserler bugün Belgrad, Viyana, Moskova gibi birçok şehir kütüphanesinde saklanmaktadır.

10. Plevle (Taşlıca)

Taşlıca kasabası, Çehotina ve Breznica vadisinde, kayalık tepeler arasında yer almaktadır. 14. yüzyılda Plevle adını almış ve iki yüzyıl sonra Osmanlılar burayı fethedince çevredeki tepelerin görünümünden esinlenerek Taşlıca adını vermişlerdir. Taşlıca kasabası 770 metre rakımlı 1346 kilometrekarelik bir alanı kaplamaktadır.

Karadağ'da 2011 yılında yapılan son nüfus sayımına göre toplam nüfus 30.786'dır. Taşlıca'da dinî inançlara göre nüfusun yüzde 16,37'si İslâm dinine, yüzde 79.08'i ise Ortodoks inancına mensuptur.[551]

Taşlıca zengin geçmişe sahip olan bir şehirdir. Tarih boyunca burada İlirya, Roma, Slav, Türk, Avusturya-Macaristan gelenekleri mevcut olmuş ve her biri Taşlıca tarihine özel bir damga vurmuştur.[552] 16. yüzyıldan kalma Manastır Svete Trojice (Aziz Üçlü Manastırı) ve Hüseyin Paşa Cami, bu şehirdeki Müslümanların ve Hıristiyanların ortak tarihine ve ortak yaşamına tanıklık etmektedir.

Nemaniç Hanedanlığı Dönemi'nde, Taşlıca'yı farklı dönemlerde yöneten birkaç hükümdardan bahsedilmektedir. Bu dönemleri kısaca özetlersek, 1243-1276 yılları arasında Taşlıca bölgesi Hum Prensi Vojislav Vojinovic (Voyislav Voyinoviç), 1368-1373 yılları arasında Nikola Altomanoviç tarafından idare edilmiştir. 15. yüzyılın başlarına kadar Bosna Kralı Tvrtko bu bölgeyi yönetimine dahil etmiştir.[553] Daha sonra Sandal Hraniç ve 1435 yılından itibaren ise voyvoda Hersek Stjepan tarafından yönetilmiştir.[554]

Osmanlılar 15. yüzyılın ikinci yarısında Taşlıca'yı fethettiklerinde burada 72 ev bulunmaktaydı. Taşlıca'nın coğrafî konumu hasebiyle Osmanlı tarafından

---

[550] Miomir Daşiç, *a.g.e.*, s. 141.
[551] Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Crnoj Gori 2011. godine, *Zavod za statistiku*, Podgorica 2011. s. 15.
[552] Adnan Prekiç, "İslamska zajednica u Pljevljima", *Almanah* 25-26, Podgorica 2004., s. 393.
[553] Gös. yer.
[554] Fatih Hadziç, *Elementi materijalne*…, s. 365, dip. 468.

önemsenmiştir. Taşlıca'nın en önemli özelliklerinden biri ise Dubrovnik'ten Niş, Üsküp ve İstanbul'a (İstanbul) giden yolun buradan geçmesiydi. Çehotina Nehri'nden Taşlıca'ya ve Grahovo, Nikšić ve Drobnjak üzerinden ise Taşlıca'ya giden bir yol vardı. Bu konumu sayesinde, Taşlıca dinamik ekonomik yaşamı ve özellikle Dubrovnik ve kıyı bölgesi ile olan yoğun ticari ilişkileri ile tanınmıştır.[555] Osmanlılar, buranın bir kasaba haline gelmesi için tüm koşulları sağlamışlardır. Attıkları ilk adım ise "Radisav ve Radivoje" adlı askerlerin topraklarında şehir yapmak için 23 parsele el konulmak olmuştur. Ancak bunun karşılığında Subrat adlı bir köyden ve devlet arazisinden ilgili şahıslara arazi verilmiştir."[556] 16. yüzyılın ikinci yarısında, Taşlıca bir İslâm şehri olmaya başlamıştır ve Hersek Sancak Bey'inin makamı olmuştur. 16. yüzyılın 90'lı yıllarında Taşlıca kasabasında 3 mahalle kayıtlıdır: Mahalle-i Cami-i Şerif-i Hüseyin-Paşa, Mahalle-i Ahmed veled-i İlyas ve Cemaat-i Gebran.[557]

Osmanlı, bölgede çok sayıda yapı inşa etmiştir. Yönetimin başarılı çalışması ve insanların barınması için gerekli binalar inşa edilmiştir. Bazı seyahatnamelerde adı geçen bir sancakbeyi sarayı inşa edilmiştir. 1573 yılında Taşlıca'dan geçen Filip Difren, seyahatnamesinde sarayın kurşunla kaplı olduğunu not etmektedir.[558] 17. yüzyılda paşanın sarayında misafiri olan Evliya Çelebi; sarayda yirmi oda, divanhane ve sofaları, anılan kaynak suyu üzerinde bir ahşap kasrı, mutfakları ve çok sayıda ahırları ile donanımlı saraydır.[559] Yerleşim yeri Hıristiyan ve Müslüman nüfusa sahip cemaatlere ve mahallelere bölünmüştür.[560] 1833 yılına kadar Taşlıca, Hersek Sancak'ının başkentiydi. 1833 yılında Hersek Sancağı'nın karargâhı Mostar'a taşındı.[561]

Hersek topraklarında İslâmiyet'in yayılması, Osmanlıların bu bölgeyi fethetmesinden sonra başlamıştır. Osmanlılar tarafından 1468 yılında yapılan ilk nüfus

---

[555] Zvezdan Foliç, *a.g.e.,* s. 22, dip.38.
[556] Mustafa Memiç, *Boşnjaci- Muslimani…,* s. 89, dip.3.
[557] Hatidza Car Drnda, "Pljevlja'da (Taşlıca) nüfusun yapısı, 15. Yüyılın ikinci yarısı ve 16. Yüzyıl", *Belleten*, C. LXXIV, sy 8, s.122, dip 50
[558] Bajro Agoviç, *a.g.e.,* s. 259.
[559] Evliya Çelebi, Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi:Podgoriçe-İştib, Vidin-Peçoy-Budin-Üstürgön-Ciğerdelen-Macaristan-Öziçe-Taşlıca-Dobra-Venedik,_Mostar-Kanije…, s.548
[560] Adnan Prekiç, *a.g.m.,* s. 394.
[561] Enes Pelidija, "Osvrt na Osmansku Drzavu do kraja XVI stoljeca-najznacajniji sakralni i profani objekti Bosanskog Ejaleta.", *Husein Paşa Boljaniç i Njegove zaduzbine*, İslamska zajednica u Crnoj Gori, Pljevlja 2019, s. 52.

sayımında sadece Hıristiyan nüfus kaydedilmiştir. Bu nüfus sayımına göre Taşlıca'da hiç Müslüman yoktu. Nüfus sayımında 72 hane ve 23 bekâr yetişkin erkek vardı.[562] Taşlıca'nın kentsel gelişimi ile birlikte Müslümanların sayısı da artmıştır. Taşlıca, Kukanj, Kricak ve Poblacje nahiyeleri ile bugünkü Sancak bölgesindeki ikinci en önemli Müslüman merkezi olmuştur. İslâm bu bölgede çok erken dönemde yayılmaya başlamış, özellikle kırsal kesimde çok sayıda insan İslâm'ı kabul etmiştir. Bu bölgedeki İslâm inancının ilk üyelerinin isimleri 1475-1477 yılları arasında bir defterde kayıt altına alınmıştır.[563] Osmanlı egemenliğinin tam olarak kurulmasından sadece on yıl sonra bu bölgede 38 Müslüman hanenin var olduğunu görmekteyiz. 16. yüzyılın sonunda ise Müslümanlar yüzde 76'lık nüfus[564] ile Hıristiyan nüfusa oranla büyük çoğunluğu oluşturmuştur. Taşlıca'nın bir kasaba statüsü aldığı 1570 tarihli nüfus sayımında, toplam 125 haneli üç Müslüman mahalle ve 50 haneli bir Hıristiyan mahalle kaydedilmiştir. Taşlıca, 1576 yılında Hersek Sancağı'nın merkezi tayin edildikten sonra Müslüman nüfus artışı yaşanmıştır. 1577 ile 1582 yıllarında şehir ve çevresi ağır bir veba salgınına mâruz kalmıştır. 1585 tarihli Hersek tahrir defterine göre Taşlıca'da 176 hane kalmıştı.[565] 1585 yılından sonra şehrin gelişimi ve nüfus artışı devam etmiştir.

10. 1. Manastırlar

10. 1. 1. Svete Trojice Manastırı

Svete Trojice Manastırı, Taşlıca'nın merkezine yaklaşık 2 kilometre uzaklıktadır. Bu manastırın Nemaniç döneminden kalma bir manastır kalıntısının temelleri üzerine inşa edilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. İlk olarak 1537 yılında yazılı belgelerde bahsedilmektedir. Aziz Üçlü manastırın topraklarını Knez Petar cemaati tasarruf etmektedir.[566] Kilise görevlilerinin kendi toprakları vardı ve Osmanlı devletine herhangi bir vergi ödemiyorlardı.[567]

---

[562] Zvezdan Foliç, *a.g.e.,* s. 21.
[563] Mustafa Memiç, *Boşnjaci- Muslimani…*, s. 88. 89.
[564] Ahmed Aličić, "Sirenje İslama u Hercegovini", s. 70.
[565] Machiel Kiel, "Taşlıca" , *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* bs.3, Ankara 2019. s. 581
[566] Hatidza Car Drnda, Pljevlja'da …, s.121., dip. 48
[567] Hatidza Car Drnda, Pljevlja'da …, s.121, dip. 45

Svete Trojice Manastırı, Sancak bölgesindeki diğer manastırlardan mimari olarak farklıdır. Aziz Üçlü Kilisesi'nin en eski kısmı çok sıra dışı bir plana sahiptir, tabanı 13. yüzyılın Sırp-Bizans stilini belirgin bir şekilde anımsatsa da üslup olarak nevi şahsına münhasırdır. [568] Manastırın duvarlarındaki ikonlar 16. yüzyılda yapılmıştır. Freskler, 16. yüzyılın sonunda ve 17. yüzyılın başında birçok kilise ve manastırı boyayan tanınmış biyografi yazarı olan rahip Strahinja tarafından boyanmıştır.[569] Birinci bölgede azizler, kurucunun kompozisyonu ve Nemaniça soyu resmedilirken, üst kısımda büyük kilise bayramları ve İsa'nın çektiği ızdırap sahneleri yer almaktadır.

Svete Trojice Manastırı 16. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar olan dönemde, transkripsiyon ve edebi etkinliğin merkeziydi. Manastır kütüphanesinde, 13. ve 14. Yüzyıllara ait parşömen ve kâğıt üzerine değerli kitaplar, ayrıca Mileşeva matbaasının 1557 tarihli ünlü prova sayfaları ve manastırın kendisi veya sayısız mülküyle ilgili 824 Osmanlı belgesi bulunmaktadır.[570]

Bu manastırın önemi, Aziz Sava'nın kalıntılarının içinde tutulması dolayısıyladır. Aziz Sava'nın ölümünden bir yıl sonra, kalıntıları Bulgaristan'dan Svete Trojice Manastırı'na taşınmıştır. Tarihçilere göre Aziz Sava'nın kalıntıları 1594 yılına kadar bu manastırdaydı. Aziz Sava'nın kalıntılarının bulunduğu tabut halen bu manastırda muhafaza edilmektedir ve Aziz Sava'nın bir elinin manastırda kaldığına inanılmaktadır. Aziz Sava'nın kemiklerinin yanı sıra çeşitli azizlerin kemikleri de korunmaktadır, bunların bazıları ünlü bazıları ise değildir. Yeni manastır haziresinin raflarında İsa Mesih'in üzerinde öldüğü haçtan kalan parçacıklar, bir hediye kutusu, 16. yüzyıla ait Rus imparatorunun bir hediyesi, patrik Varnava'nın gönyesi, yaldızlı ve gümüş kaplama tütsü brülörleri, eski çömlek mumları ve diğerleri bulunmaktadır.[571] Yukarıda zikrettiğimiz bilgi ve belgelere dayanarak, Sırp halkı için bu manastırın tarih boyunca dini, ulusal, eğitimsel ve kültürel bir önemi olduğu sonucuna varılabilir.

---

[568] "Manastir Svete Trojice kod Pljevalja*", Putevima pravoslavlja*, https://putevimapravo slavlja.info/manastir-svete-trojice-kod-pljevalja, (28.12.2018).
[569] Muhedin Fijuljanin, *Sandzak…*, s. 248.
[570] Muhedin Fijuljanin, Sandzak…, s. 249
[571] Gös.yer.

10. 2. Camiler

10. 2. 1. Hüseyin Paşa Cami

Hüseyin Paşa Cami, Balkanlar'daki en güzel tarihi eserlerden biridir. Osmanlı sanatının daha geniş çerçevesinden bakıldığında, bu cami, Koca Mimar Sinan zamanında inşa edilen en önemli yapıtlardan biridir.[572] Mimari özellikleri ve bahusus mihrap duvarının üzerindeki korunmuş kubbeleriyle eşsiz bir yapıdır.[573] Yüzyıl öncesine kadar 42 metre uzunluğuyla Balkanlar'ın en uzun minaresine sahip camiydi. Ve işbu minare *marn*dan (tortul taşı) yapılmıştır.

Hüseyin Paşa Cami adını Prepole yakınlarındaki Boljanica köyünde doğan kurucusundan almıştır. Çocukken İstanbul'a gitmiş ve saray okulunda okumuştur. Ardından yetenekli bir askeri lider ve devlet adamı olmuştur. Öğrenimini tamamladıktan sonra uzun bir süre Mısır'da valilik yapmıştır. Daha sonra Hersek Sancak Beyi, ardından da Bosna Sancak Beyi olmuştur.[574] Boljaniç'ten erken ayrılmasına rağmen, dine olan sevgisi ve anavatanına olan bağlılığı onu Prepole'de bir cami inşasını finanse etmeye teşvik etmiştir. Hüseyin Paşa'nın 1570 yılında Diyarbakır'da Beylerbeyi iken bir cami yaptırdığı, o yıl Hersek Sancak Beyi'nin sicil defterine yazılıdır. "Diyarbekir'in şu anki beyefendisi Hüseyin Paşa, Taşlıca kasabasında bir cami yaptırmıştır."[575] Bu cami onun tek vakfı değildi. Eldeki verilere göre Hüseyin Paşa'nın vakfiyesinde camiye ek olarak: mezarlık, çeşme, saat kulesi, bezistan, türbe, mektep, hamam, 34 dükkân, 2 kahvehane, 7 depo, 5 berber, 2 han, 2 oda, aşevi, 2 parsel, 2 bahçe, 2 ev, 5 tarla, 8 okuma odası bulunmaktaydı.[576] Evliya Çelebi, Hüseyin Paşa'nın vakıflarını kurşun çatılarından tanındığına dikkat çekiyor. Bütün bu yapıtlar Taşlıca'nın kentsel gelişimine ve bir kasaba rütbesine yükselmesine katkıda bulunmuştur.

---

[572] Fatih Hadziç, "Dzamije u Juznom Sandzaku", *Sto godina od Sjenicke konferencije*, Boşnjacko nacionalno vijece, 2018., s. 6.
[573] Fatih Hadziç, "Dzamije u juznom …", s. 5.
[574] Bajro Agoviç, *Dzamije u Crnoj Gori,* Almanah, Podgorica 2001, s. 271.
[575] Behija Zlatar, "O porodici Boljanic sa posebnim osvrtom na Husein pasu Boljanica", *Husein Pasa Boljanic i njegove zaduzbine*, İslamska zajednica u Crnoj Gori, Pljevlja 2019, s. 60.
[576] Fatih Hadziç, "Dzamije u Juznom…", s. 6.

Güzelliği ve özgünlüğü nedeniyle bu cami aynı zamanda Hükümdar (*carska,* Çara ait) Cami olarak da bilinir. Camiyi bu şekilde isimlendiren 1664 yılında Taşlıca'dan geçen ve seyahatnamesinde Taşlıca'da on cami olduğunu belirten Evliya Çelebi'dir. Güzelliğinden dolayı Hüseyin Paşa'nın Camisini seçmiş ve ayrıntılı olarak anlatmıştır:

> "Bu camiin yine 4 köşesinde 4 adet ziynet kubbeleri daha var, taşra kıble kapısı sofası üzerinde 3 adet kubbe daha var. Tüm bu sayılan büyük küçük 14 adet kubbelerin üzerinde 14 alem bir padişah camiinde görülmemiştir. Gerçi cami küçüktür, ama alemler ne alemlerdir ki bu alemlerle bu cami Osmanoğlu memleketinde alem olmuştur. Her alemin boyu insan boyu kadar. Hatta bu hayrat sahibi Bulehnikli Hasab Paşa Mısır veziri iken bu alemleri Mısır'da yaptırıp 14.000 altın ile yaldız vurdurup Mısır İskenderiyesinden bu alemleri Dobra-Venedik'e gelip oradan bu Taşlıca'da camie konur. Hala üstad elinde henüz cilalanmış gibi ışıldayıp parıltısından insanın gözbebekleri kamaşır. Süleyman Han zamanından beri bu alemlerin renklerine bir zerre kadar koyunluk gelmemiştir. Bir sanatlı minberi var ki mermer ustası bu minbere bir tarak ve matraka vurup kazmış ki gerçekten de ustalığını gösterip sikkeyi mermere kazmış. Ve mihrabı üzerinde siyah kadifeden altın işleme bir kabe resmini üstad işlemişki gerçekten de mani ve bihzad nakşı işlemiş." [577]

Evliya Çelebi, caminin bir çeşit Mısır hasırlarla örtülü olduğunu da anlatmıştır.[578] Hüseyin Paşa Cami'ndeki eski orijinal halıdan bir hazine olarak bahsedilmektedir. Üç parçadan oluşan bu halı toplam ağırlığı yaklaşık 400 kg'dır.[579]

---

[577] Evliya Çelebi, Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi:Podgoriçe-İştib, Vidin-Peçoy-Budin-Üstürgön-Ciğerdelen-Macaristan-Öziçe-Taşlıca-Dobra-Venedik,_Mostar-Kanije…, s. 549
[578] Evliya Çelebi, Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi:Podgoriçe-İştib, Vidin-Peçoy-Budin-Üstürgön-Ciğerdelen-Macaristan-Öziçe-Taşlıca-Dobra-Venedik,_Mostar-Kanije…, s. 549
[579] Fatih Hadziç, *Elementi materijalne*…, s. 372, dip.491.

Hüseyin Paşa'nın camisinde bazı eski kitaplar korunmuştur. 1571 yılında Hüseyin Paşa'nın isteği üzerine kağıda dökülen ve 16. yüzyıl İslâmi hat sanatının şaheserlerinden olan Kur'an özellikle değerlidir.[580] Altın bir arka plan üzerinde çoğunlukla mavi, yeşil ve kırmızı ile yapılan olağanüstü aydınlatmalarla ve Arap harfleriyle yazılmıştır.[581] Bu Kur'an'ın katibi belli değildir.

Kaynaklarda bu caminin güzelliğinden sorumlu olan mimarın adı geçmez. Tarihçiler, elde ettikleri bazı verilere dayanarak, bu caminin 1566 yılında Mostar şehrindeki köprüyü de inşa eden Hayruddin (Mimar Sinan'ın öğrencisi) tarafından yapıldığı tahmin ediliyor. Dönemin mevcut Osmanlı ve Dubrovnik kaynaklarına göre, Mimar Hayruddin Hersek'te ikamet etmekteydi ve 1568 yılında Makarska'daki kalenin tasarımından sorumluydu.[582] Hüseyin Paşa'nın onu Makarska'daki kalede çalışmalar yaparken gördüğü ve Taşlıca'da yaptıracağı caminin mimarı olmasını teklif ettiği düşünülmektedir. Enes Pelidija araştırmasında, Taşlıca'daki Huseyin Paşa Cami'nin 1569 yılında inşa edildiğini, mimarının Mimar Hayruddin olduğunu ve bu binadaki inşaat işlerinin Dubrovnik ustaları tarafından yapıldığını kesin olarak iddia etmektedir.[583] Boljaniç'in Dubrovnik ile yakın ilişkileri ve son zamanlarda bina cephelerindeki sıvaların soyulması sonrasında keşfedilen karakteristik duvar tekniği bunu desteklemektedir.[584]

11. Plav ve Gusine

Plav-Gusine bölgesi Karadağ'da bulunur ve güney Sancak'ta 486 metrekarelik bir alanı kaplamaktadır. Bugünkü Plav, Plav kasabası, Gusine kasabası ve yaklaşık yirmi köyden oluşmaktadır.[585] Bu bölge doğal güzellikler açısından son derece zengindir. Turizm, su sporları ve balıkçılık için uygundur. Ama uzun yıllardır Sancak ve Karadağ'daki şehirlerin gelişim sıralamasında sonuncu oluyor.

---

[580] Bajro Agoviç, a.g.e., s. 272.
[581] Zvezdan Foliç, *a.g.e.*, s. 151.
[582] Enes Pelidija, a.g.m., s. 53.
[583] Gös. yer.
[584] Andrej Andrejeviç, *a.g.e.*, s. 52.
[585] Fatih Hadziç, *Elementi materijalne*…, s. 275.

2011 yılında yapılan nüfus sayımında burada 13.108 kişinin yaşadığı ortaya çıkmıştır. Dinî inançlara göre, nüfusun yüzde 21,48'i Ortodoks Hıristiyan ve yüzde 72,73'ü Müslüman'dır.[586]

Orta Çağlarda Plav-Gusine bölgesinde yaşayan nüfus hakkında resmi bir veriye sahip değiliz. Osmanlılardan önce, yani 1300'lü yıllardan öncesine ait Plav-Gusine bölgesi manastır kayıtlarında (Visoki Deçani Manastırı), bölgede yaşayan Vlahlardan, Saslar'dan ve bir kısım Cermen kökenli nüfustan bahsedilmektedir.[587] Plav ve Gusine yakınlarında bulunan mezar taşları (steçak), bu bölgede bogomillerin olduğunu doğrulamaktadır. Plav ve Gusine bölgesinde yaşayanların sayısı ve mülkiyet durumuna ilişkin ilk resmi verileri Osmanlı kaynaklarında bulunmaktadır. 1485 yılında İşkodra Sancağı'nda yapılan nüfus sayımında 15 köy ve 1.157 hane ile Plav vilayetinin Lim vadisinin en kalabalık bölgesi olduğu görülmektedir.[588] Bu nüfus sayımında, küçük kasaba olarak işaretlenen Gusine ve Plav'a ek olarak, halen yaklaşık olarak aynı isimleri taşıyan 17 köy ve yerleşim yerinden bahsedilmektedir.[589] Bunlar: Ribari, Gusine, Ivrarhi, Garanci, Gornja Ulotina, Rzanica, Velika, Komarani, Kirosova, Donja Ulotina, Maşnica, Vojihnino-Jovoino (Vojno selo), Zuge, Trepça, Grad, Noşiçi, Dobraznic, Vrankoviç, Hırka, Dosuce, Jankovići ve Seoce'dir.[590]

Nemaniç döneminde, mülkler çoğunlukla manastırlara tahsis edilirdi. Böylece, Plav cemaatinin mülkünün büyük bir kısmı Deçani manastırının idaresi altındaydı. Bu köylerin adları Deçani kuruluş sözleşmesinde yazılmıştır: Velika, Komarne, Jare, Trepča, Grnčarevo ve Vrmoša.[591] Manastır Derebeyliği'ne (metohija) ait olmayan topraklar, hanedan üyelerinin elinde tutulmuş gibi görünmektedir.[592]

---

[586] Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Crnoj Gori 2011. godine, *Zavod za statistiku,* Podgorica 2011. s. 15.
[587] Nusret Sancaklı,"Plav-Gusinje Boşnak Tarihi - 1", Halkızbiz, 2020., *http://www.halkizbiz.com/dernekler/plav-gusinje-bosnak-tarihi-1-h23037.html*, (29.09.2021).
[588] Zvezdan Foliç, *a.g.e.,* s. 23.
[589] Mustafa Memić, "Gusinjsko-Plavska Krajina u vrtlogu historije", s. 8.
[590] Gös. yer.
[591] Miomir Daşiç, *a.g.e.,* s. 70.
[592] Miomir Daşiç, *a.g.e.,* s. 71.

Brankoviça bölgesinin 1455 yılındaki nüfus sayımında bu bölgede Müslüman varlığı kaydedilmiştir.[593] Bosna yoluyla bağlanan yolu korumak için burada bulunan küçük bir Osmanlı müfrezesi de vardı.[594]

Osmanlılar 15. yüzyılın ortalarında Plav ve Gusine bölgesini feth etseler de, bu iki şehirde ancak 17. yüzyılın başlarında binalar inşa etmeye başlamışlardır. 1619 yılına kadar Plav'ın nahiye olduğu bilgisi bulunmaktadır.[595] 17. yüzyılın başında 1611 yılından önce, aynı adı taşıyan ortaçağ köyünde Gusine kalesi inşa edilmiştir.[596] Bu iki kasaba Kelmende kabilesi ve Plav Gusine bölgesinde yaşayan kabilelerin çıkarttıkları isyanlara karşı savunma ihtiyacından dolayı kurulmuştur. Bu kabileler ekonomik ve siyasi nedenlerle insanların topraklarına baskın düzenlemiş ve halkı yağmalamışlardır. Bu aşiretlerin akınlarını önlemek için Bosna valisi iki garnizon şehir inşa etmiştir.[597] Kentin oluşumuyla birlikte evler, camiler, mektepler de inşa edilmeye başlamıştır. Bu şekilde Plav nahiyesinde şehir gelişmiş, nüfus artmış ve İslâm hızla yayılmıştır. Bu süreç 17. yüzyılda artan hızda devam etmiştir.

Osmanlılar tarafından inşa edilen diğer Sancak şehirleri gibi, Plav ve Gusine de zengin doğu mimarisine sahipti. Plav'ın en büyük kültürel zenginliği, bugünkü Plav'ın merkezinde bulunan bir kasaba olan Dizdareviça'ydı. Bu şehir 16. yüzyılda Redzepagic (Recepagiç) ailesi tarafından inşa edilmiştir. Adını yöneticisi Dizdar'dan almıştır. Şehir surlarla çevriliydi. Bu şehrin surları içinde bölgedeki ilk cami inşa edilmiştir. Günümüzde işbu cami, İbrahim Rekoviç'in çizimleri ve grafikleri şehrin varlığına tanıklık etmektedir. Şehir halk tarafından yıkılmıştır. Dizdareviç şehrinin yıkılmasıyla Plav büyük tarihi ve kültürel değerini de kaybetmiştir. Şehrin saat kuleleri ve kütüphaneleri de yıkılmıştır. Saat kulesi 30 metre yüksekliğindeydi ve bugün postanenin bulunduğu yerde bulunmaktaydı.[598] Plav Bey'i Zejnel Dizdar tarafından

[593] Mustafa Memiç, *a.g.e.*, s. 112.
[594] Bajro Agoviç, *a.g.e.*, s. 365.
[595] Bajro Agoviç, *a.g.m.*, s. 20.
[596] Miomir Daşiç, *a.g.e.*, s. 110.
[597] Fatih Hadziç, *Elementi materijalne*…, s. 278.
[598] Mersada Nurudina Agoviç, "Sandzacki gradovi …, s. 20.

1471 yılında yaptırılan Plav'daki eski kütüphane, Karadağ'ın bu türden en eski kültürel ve tarihi eserlerinden biriydi.[599]

11. 1. Manastırlar

11. 1. 1. Brezojevica Manastırı

Brezojevica Manastırı, Orta Çağ'dan kalma önemli bir manevi merkez ve bölgedeki en eski kültür anıtıdır. Plav'dan çok uzak olmayan Brezojevica'da yer almaktadır. Kurucusu ve yapım yılı bilinmiyor.

Manastır Bizans üslubunda kubbesiz olarak inşa edilmiştir ve ekleri yarım daire biçimli sunak apsisli tek nefli yapıdadır.[600] Manastır birkaç kez yıkılmış ve yeniden inşa edilmiştir, bu nedenle manastırın iç duvarlarındaki süslemeler çok az korunmuştur. 19. yüzyılda manastır terk edilmiş ve bölge mezarlığı kilisesi olarak kullanılmıştır.

11. 2. Camiler

11. 2. 1. Stara Cami

Öteki Sancak bölgeleri gibi, Plav ve Gusine bölgesi de ayaklanmalara ve savaşlara maruz kalmıştır. İşbu sebeple de camiler yıkılmıştır. Plav ve Gusine bölgesinin en eski camisi 15. yüzyıldan kalmıştır. Dizdareviç kasabası surları içinde 1471 yılında inşa edilmiştir. Bugüne kadar ayakta olan bu cami 1887, 1970 ve 1986 yıllarında yenilenmiştir. Cami, tüm Plav camileri için karakteristik bir görünüme sahiptir. Caminin bir bölümü taştan, diğer bölümü ise ahşaptan yapılmıştır. 10 metre uzunluğunda ahşaptan bir minaresi var. 1986 yılındaki son tadilatında çatı kalasları, ahşap kaplama görünümlü plastik bir çatı ile değiştirilmiştir. Cami sahip olduğu gravürler ve arabeskler nedeniyle mimari bir öneme de sahiptir. Kültürel ve tarihi bir anıt olarak devlet koruması altına alınmıştır.[601]

---

[599] Fatih Hadziç, *Elementi materijalne*…, s. 284.
[600] Muhedin Fijuljanin, *Sandzak*..., s. 256.
[601] Bajro Agoviç, *a.g.e.*, s. 368.

SONUÇ

Araştırmacılar Sancak'tan bahsederken, Balkan Yarımadası'nın kalbinde yer aldığını ve coğrafi konumunun ne kadar önemli olduğunu özellikle belirtmek istemektedirler. Coğrafi konumundan dolayı bu bölgede farklı medeniyetler, halklar, dinler ve kültürler tarih içerisinde değişlik göstermiştir. Her ne kadar bu değişiklikler Sancak kültürüne zenginlik katmışsa da, anlaşmazlıklara ve savaşlara yol açtığı da bir gerçektir. Tüm bu gelişmelere rağmen halkın barış ve istikrar içinde yaşamasının mümkün olduğu görülmektedir. Bu nedenle bu çalışmada objektif ve yalın bir bakış açısı ile araştırma yapılmış ve mevcut durum aktarılmaya çalışılmıştır.

Sancak, Ortodoks Hıristiyanların ve Müslümanların eskilerden itibaren karşılaştığı bir bölgedir. Bu iki dinin bir milletin sosyal, siyasî, ekonomik, mimarî, eğitim ve kültür hayatı ile geleneklerinin şekillenmesinde ne kadar büyük etkisi olduğu görülmektedir. İki yüzyıl (1167-1371) boyunca hükümdarlık süren Nemaniç Hanedanı'nın politikaları ulaşılan bilgilere göre etnik ve dinî açıdan homojen bir devlet ve kilise yapısını oluşturmayı amaçlamaktadır. Sırp tarihçiler tarafından ilk Sırp devletinin kurucusu olarak kabul edilen Stefan Nemana, Katolik olmasına rağmen devletin kuruluşundan hemen önce Ortodoks olarak vaftiz edilmiştir. Daha sonra Ortodoks Hıristiyanlığının temelleri üzerine ilk Sırp devletini kurmuştur. Stefan Nemana başka inançlara mensup olan kişileri kendi ülkesinde kabul etmeyerek Sırp devletinde yaşayan Bogomilleri kendi dininden vazgeçirmeye çalışmıştır. Öyle ki Ortodoks dinini kabul ettirmek için baskı uygulamıştır. Ancak baskılara rağmen Ortodoksluğu kabul etmeyen Bogomiller ya öldürülmüş ya da sürgün edilmiştir. Ayrıca etnik olarak Sırp Ortodoks olmayan rahiplerin kiliselerdeki görevlerine de son verilmiştir. Başka bir ifadeyle, Nemaniç Hanedanı din ve devlet işlerini birbirine bağlı ve paralel olarak beraber yürütmüştür.

İslâm dininin Osmanlı Devleti döneminde hızla yayılmaya başlaması Balkanlarda yeni bir dönemin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Yeni şehirlerin kurulmasıyla sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel, sosyo-medenî gibi alanlarda değişimler meydana gelmiştir. Halk Osmanlı'nın bölgede tesis ettiği güven ve adalet nedeniyle,

İslâm dinini hızlı bir şekilde benimsemiştir. İslâm dinini benimsemeyen Hıristiyanlar da zimmî statüsü altında kendi dinlerini yaşamışlar ve Sırp kilisesini genişletip istedikleri gibi yönetmişlerdir. Ancak Sırplar, Osmanlı devletindeki statüleri ne kadar iyi olursa olsun, yabancı egemenliğine girmeyi kabul etmemişler ve her zaman bağımsız bir Sırp ülkesi için çabalamışlardır. Bunun sonucu olarak da Sırp halkının Osmanlı hakimiyetine olumsuz baktıkları ve beş yüz yıllık Osmanlı hakimiyetini affetmeyerek Müslüman olan Boşnakları da ihanet etmiş gözüyle görmektedirler. Sırpların Boşnakları kendi vatanlarına ait görmedikleri ve Türk olarak hitap ettikleri görülmektedir. Diğer taraftan Boşnakların, Osmanlılar bölgeyi fethetmeden önce dahi Sancak'ta yaşayan mukim bir halk olduğu ve İslâm dinini kabul etmeleriyle birlikte kültürlerinin de önemli ölçüde değiştiği bilinmektedir. İslâm dinini kabul eden diğer tüm halklar gibi Boşnaklar da kendi öz kimliklerini muhafaza etmişlerdir.

Bir milletin hayatta kalabilmesi için etnik, dinî ve kültürel değerlerini bilmesi ve benimsemesi büyük önem taşımaktadır. Bundan dolayı Balkanlar'da yaşayan halkların etnik kökenleri başta olmak kaydıyla diğer önemli meselelerde de doğru verileri ortaya koymak gerekmektedir. Boşnak tarihi araştırmaları genel olarak ihmal edildiğinden, genç Boşnak tarihçilerin araştırmalarına sabır ve azim ile özen göstermeleri büyük önem arz etmektedir. Söz konusu değerlere Osmanlı Devleti döneminden itibaren dikkat edildiğinden dolayı her ne kadar Bosna, Sırbistan ve diğer devletler kurulmuş olsa da günümüz Türkiye devleti ve insanları ile kardeşlik ilişkilerini devam ettirmektedirler.

KAYNAKÇA

Agoviç, Bajro, *Dzamije u Crnoj Gori*, Almanah, Podgorica 2001.

Agoviç, Bajro, "İslâmsko obrazovne institucije u Crnoj Gori kroz vekove", *Almanah*, sayı: 45-56, Podgarica 2009.

Agoviç, Mersada, "Sandzacki gradovi u XVI stoljecu", *Revija Sandzak*, sayı: 190, 2017.

Albayrak, Kadir, "Balkanlar'da Üç Dinin Etkileşimi: Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet", *Balkanlarda İslam Miadi Dolmayan Umut*, T.C. Başbakanlık Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı, Ankara 2016.

Aličić, Ahmed S., "Privredna i Konfesionalna Struktura Stanovništva u Hercegovini Krajem XVI Stoljeća", Prilozi Za Orijentalnu Filologiju – POF 40, sayı: 40, 2017.

Andrejeviç, Andrej, *İslâmska monumentalna umetnost XVI veka u Jugoslaviji*, Filozofski fakultet u Beogradu institut za istoriju umetnosti, Beograd 1984.

Andrić, Ivana, "Položaj Pećke patrijaršije u Osmanskom Carstvu od 1557. do 1690. godine". *Hrvatski institut za povijest*, sayı: 27, Zagreb 2004.

Ay, Mehmet Emin, "Osmanlılar'da İlmiye Teşkilatı (Kanuni'ye kadar 1299-1566)", *Diyanet Dergisi (Dini-İlmi-Edebi üç aylık dergi),* c.25, sayı: 2, Ankara, Nisan, Mayıs, Haziran 1989.

Azemoviç, Zaim, "Rozaje i okolina", *Zajednica knjizevnih i naucnih radnika Rozaje*, Opstinska samoupravna interesna zajednica za kulturu Rozaje, sayı: 1, 1982.

Baltacı, Cahit, "Osmanlılar'da Mektep", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi: Mekteb-Mısır Mevlevîhânesi,* 29. c. Ankara 2004. s. 7.

Bejtiç, Alija, *Priboj na Limu pod osmanlijskom vlascu 1418.-1912*, Nova Tiskara, Vrcek, Sarajevo 1945.

Bihorac, Ahmed – Goloş, Hivzo – Goloş, Mirsada, *Kralj Stefan Uroş Prvi Nemanjiç (1243–1276)*, Narodna biblioteka "Dositej Obradoviç", Novi Pazar 2018.

Bişevac, Safeta, "İslâm in the Balkans - Serbia, the Country of Contrasts", *Balkanlar'da İslâm: Miadı Dolmayan Umut*, Ed.: Muhammet Savaş Kafkasyalı, Tika Yayınları, Ankara 2016.

Bojiç, Mehmedalija, *Historija Bosne i Boşnjaka (VII-XX viyek),* TKD Şahinpaşiç, Sarajevo 2001.

Bojanić, Đorđe, *Istorija Srba: od doseljavanja Slovena na Balkan do 1945 godine*, Sven, Niš 2007.

Bozkurt, Nebi, "Mektep", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*: Mısır Mevlevîhânesi, 29. C, Ankara 2004. s. 6

Buliç, Ferid ve Beçiroviç, Suad, "Confiscation of property in Sandzak - The Case of Awqaf", *Balkanlar'da İslâm: Miadı Dolmayan Umut*, Ed.: Muhammet Savaş Kafkasyalı, Tika Yayınları, Ankara 2016.

Car Drnda, Hatidza, "İz proslosti Prijepolja", *Prilozi,* sayı:23, Sarajevo 1987.

Car Drnda, Hatidza, "İz proslosti Jeleca", *Novopazarski Zbornik,* sayı: 12, Novi Pazar 1988.

Car Drnda, Hatica, "Nova Varoş u Osmanskim İzvorima", *Novopazarski Zbornik*, sayı: 10, Novi Pazar 1986.

Car Drnda, Hatidza, "Obrazovne institucije u Novom Pazaru Tokom 15. i 16. Stoljeca", *Novopazarski Zbornik,* sayı: 29, Novi Pazar 2006.

Car Drnda, Hatidza, "Pljevlja'da (Taşlıca) nüfusun yapısı, 15. yüyılın ikinci yarısı ve 16. yüzyıl", Belleten, C. LXXIV, sayı: 8

Crnovrsanin, Harun - Sadikoviç, Nuro, *Sancak- Porobljena Zemlja (Bosna, Sandzak i Kosovo Kroz Historiju)*, 2. bs., Herausgeber, İsenburg 2001.

Cvijić, Jovan, *Balkansko Poluostrvo i Južnoslovenske Zemlje: Osnove Antropogeografije*, Marso, Beograd 2011.

Çelebi, Evliya, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Akkirman-Belgrad-Gelibolu-Manastır-Özü-Saraybosna-Slovenya-Tokat-Üsküp,* (Haz.) Seyit Ali Kahraman, kitap 5, cilt 2, Yapı Kredit Yayınları, İstanbul 2017.

Çelebi, Evliya, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi:Podgoriçe-İştib,Vidin-Peçoy-Budin-Üstürgön-Ciğerdelen-Macaristan-Öziçe-Taşlıca-Dobra-Venedik,_Mostar-Kanije,* (Haz) Seyit Ali Kahraman, 6. Kitap, baskı 2, cilt 2, Yapı kredi yayınları, İstabbul 2017

Çoroviç, Vladimir, *İlustrovana İstorija Srba,* Alnari, Beograd 2006.

Çubriloviç, Vasa ve Çirkoviç, Sima, *İstorija Srba, Problemi moderne istorijske sinteze*, Kultura, Beograd 1970.

Daciç, Nadir, *Spomenici İslâmske Kulture i İslâmska Zajednica Prijepolja,* Maticna biblioteka "Vuk Karadziç" Prijepolje Muzej u Prijepolju, Prijepolje 2008.

Dalibor, Petrović, "Organization of the bishoprics in autocephalous Serbian Church in 1219", *Kultura,* sayı: 164, 2019.

Daşiç, Miomir, *Vasojevici od pomena do 1860. godine*, Narodna knjiga, Beograd 1986.

Dragiç, M. Zivojinoviç, "Arhiepiskop Nikodim I", *İstorijski casopis*, Beograd 2011.

Duciç, Niçifor, *İstorija Srpske Pravoslavne Crkve od prvih desetina VII v. do danasnjih dana*, Nova dob, Beograd 2008.

Fakiç, Medzid – Hamzagiç, Şerif – Derdemez, Hazir, *Tutin od mahale do şehera*, SO Tutin, Tutin 2012.

Fayda, Mustafa, "Zimmi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*: Yusuf-Zwemer, c.44, Ankara 1994

Fehratoviç, Jahja, "Bosanski jezik u Sandzaku", *Drugi simpozij o bosanskom jeziku,* Novi Pazar 2016.

Fetić, Salahudin ve Amela Salković, "Medzlis İslâmske Zajednice Novi Pazar", Media centar İslâmske zajednice u Srbiji, sayı: 287, Novi Pazar 2017.

Fijuljanin, Muhedin, *Sandžački Bošnjaci*, Centar za bošnjačke studije, Tutin 2010.

Fijuljanin, Muhedin, *Sandzak*, Zalozba Ostroga, Maribor 2011.

Foliç, Zvezdan, *İstorija muslimana Crne Gore 1455-1918*, Matica Muslimanska Crne Gore, Podgorica.

Gojak, Sabahudin, *İbrahim Paşina Şarampovska Dzamija*, Prijepolje 2010.

Gök, İlhan, "İnamat Defteri'ndeki Verilere Göre 16. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Osmanlı Eyalet ve Sancak Yöneticileri", *Mavi Atlas,* sayı: 9, 2021.

Gül, Muammer, "İslâm ve Şehir", *Muhafazakar Düşünce*, sayı: 23, Ocak, Şubat, Mart 2010.

Güneş, Gülcan Avşin, "Osmanlı Devleti'nin Gayrimüslimlere Bakışı ve Klasik Dönem Millet Sistemi", *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 1, sayı: 2, 2016.

Hadziç, Fatih, *Elementi materijalne i duhovne kulture Boşnjaka u Sandzaku,* Avlija, Rozaje 2013.

Hadziç, Fatih , *Dzamije u Sandzaku,* Avlija, Rozaje 2014.

Handziç, Mehmed, "İslamizacija Bosne i Hercegovine", *Avlija (Portal za kulturu, knjizevnost, i drustvene teme)* , Rozaje 2013.

https://www.dialogos.ba/2016/05/13/mehmed-handzic-islamizacija-bosne-i-hercegovine-2-dio/, (13.05.2016).

Hrabak, Bogumil, "Trgovişte (XIV i XV vijek)", *Novopazarski Zbornik*, sayı: 33, Novi Pazar 2010.

İmamoviç, Mustafa, *Historija Boşnjaka,* Novi Pazar 2007.

İpşirli, Mehmet, "Medrese, Osmanlı Dönemi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi : Manisa Mevlevîhânesi-Meks*, 28. c.Ankara, 2003.

Işık, Halim, "Hıristiyan Düalist-Gnostik Bir Tarikat Olarak Bogomilizm ve Avrupa Heretik Toplumlarına Etkileri", *Balkan Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sayı: 1, 2007.

İzeti, Metin, "Balkanlar'da İslâm'ın Yapısı ve evrensel Paradigması ve Osmanlı Döneminden Günümüze İrfan Ocakları: Tekeler ve Tarikatlar (Arnavutluk, Kosova ve Makedonya Örneği)", *Balkanlarda İslâm Miadı Dolmayan Umut*, Ankara 2016.

Jankoviç, Zivorad, *Recju i Slikom Kroz Povest Srpske Pravoslavne Crkve*, 2008.

Kara, Mustafa, "Tekke", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm* Ansiklopedisi : Tanzimat-Teveccüh, c.40,

Karpat, Kemal H., "Balkanlar'da İslâm", *Balkanlar'da İslâm: Miadı Dolmayan Umut*, (ed.), Muhammet Savaş Kafkasyalı, Tika Yayınları, Ankara 2016.

Machiel Kiel, "Taşlıca" , *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* bs.3, Ankara 2019

Komatina, Predrag, *Prve srpske dinastije i poreklo Nemanjiça,* Subotica 2018.

Kuburić, Zorica, *Verske zajednice u Srbiji i verska distanca,* , Novi Sad 2010.

Kruniç, Jovan, "Sjenica - Nasledjena arhitektura i struktura plana varoşi", *Novopazarski zbornik*, sayı: 4, Novi Pazar 1980.

Kuripeşiç, Benedikt, P*utopis kroz Bosnu, Srbiju; Bugarsku i Rumeliju 1530*, (Çev.), Djordje Pejanoviç, Biblioteka Reprin İzdanja, Beograd.

"Manastir Davidovica", *Putevima Pravoslavlja*, *https://putevimapravoslavlja.info/manastir-davidovica/*, (09.10.2018).

Markişiç, Halil, *Rozaje slikom i rijecju kroz stoljece*, Podgorica 2013.

Majendorf, Jovan, *Pravoslavna Crkva Juce i Danas*, (Çev.), Radomir Popoviç, Bogoslovski fakultet Srpske Praoslavne Crkve, Beograd 1998.

Mekenzi, G. Mjur ve A. P. İrbi, *Putovanje po Slovenskim Zemljama Turske u Evropi*, (Çev.) C. Mijatoviç, Drzavna Stamparija, Beograd 1868.

Memić, Mustafa, *Gusinjsko - Plavska krajina u vrtlogu historije,* Sarajevo 2008.

Memiç, Mustafa, *Boşnjaci- Muslimani Sandzaka i Crne Gore*, Sarajevo 1996.

Manastir Svete Trojice kod Pljevalja*", Putevima pravoslavlja*, https://putevimapravoslavlja.info/manastir-svete-trojice-kod-pljevalja, (28.12.2018).

Muliç, İzet, "Komponente odrzivog razvoja u tradicionalnom neimarstvu Sandzaka", Novi Pazar, 2008.

Ejup Muşoviç, "Srednji vek", *Novi Pazar i okolina* , Novinsko izdavacko preduzece Knjizevne Novine, Beograd 1969., 89-117., s. 95.

Muşoviç, Ejup, *Novi Pazar i Okolina*, Beograd 1969.

Muşoviç, Ejup, *Etnicki Procesi i Etnicka Struktura Stanovniştva Novog Pazara*, Beograd 1979.

Muşoviç, Ejup, *Tutin i okolina*, Etnografski institut SANU, Beograd 1985.

Muşoviç, Ejup, "Sjenicka nahija u XVI vijeku", *Novopazarski Zbornik*, sy 4, s. 39-64, 1989.

Muşoviç, Ejup, "Prvi Pisani Pomeni o Novom Pazaru", *Novopazarski Zbornik*, sy 14, s. 157-162, 1990.

Muşoviç, Ejup, *Muslimansko Stanovnistvo Srbije Od Pada Despotovine (1459) i Njegova Sudbina*, Kraljevo 1992.

Muşoviç, Ejup ve Slavica Vujoviç, *Dzamije u Novom Pazaru*, Kraljevo, Beograd 1992.

Niçifor, Duciç, *İstorija Srpske Pravoslavne Crkve od prvih desetina VII veka do danasnjih dana*, Beograd 2008.

Nuriler, Davut, *Sancak'ın asırlık hak mücadelesi*, Motto Yayınları, İstanbul 2019.

Nusret Sancaklı,"Plav-Gusinje Boşnak Tarihi - 1", Halkızbiz, 2020., *http://www.halkizbiz.com/dernekler/plav-gusinje-bosnak-tarihi-1-h23037.html*, (29.09.2021).

Otto Ferdinand Dubislav von Pirch, *Potovanje po Srbiji u godini 1829*, (Çev.), Dragişa T. Mijuşkoviç, Akademija Nauka 1899.

Öztaşkın, Özlem Bektaş, *XV-XVII Yüzyıllarda Osmanlı Halkı*, (Atatürk Üniversitesi, Basılmamış Dotora Tezi), Erzurum 2008.

Özyılmaz, Ömer, *Osmanlı Medreselerin Eğitim Programları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002.

Pelidija, Enes, "Osvrt na Osmansku Drzavu do kraja XVI stoljeca-najznacajniji sakralni i profani objekti Bosanskog Ejaleta.", *Husein Paşa Boljaniç i Njegove zaduzbine, İslâmska zajednica u Crnoj Gori*, Pljevlja 2019.

Popoviç, Marko, "Crkvina u Tutinu", *Novopazarski zbornik*, sayı: 3, Novi Pazar, 1979.

Prekiç, Adnan, "İslamska zajednica u Pljevljima", *Almanah* , sayı: 25-26, Podgorica , 2004.

Premoviç Aleksiç, Dragica, *Crkve i manastiri Stare Raske*, Novi Pazar 2015.

Premoviç Aleksiç, Dragica, *İslamski Spomenici Novog Pazara*, Novi Pazar

Puzoviç, Predrag, *Kratka İstorija Srpske Pravoslavne Crkve*, Kragujevac 2000.

Radojeviç, Milan, *Znamenitosti srpske istorije. KNJ.1, İz istorije srpske pravoslavne crkve:1219-1979*, İlinois SAD, 1983.

Radoviç, Miodrag, *Efendijina sjeçanja i kazivanja*, Novi Pazar 2007.

"Radoslav", *Hrvatska enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 13. 3. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=51557>.

Rastoder, Rifat, "Usud İmena, Ko smo i od kada", *Almanah*, Sayı: 23-24, Podgorica 2003.

Rakoviç, Dragan, "Manastir Svetog Nikole" *Pribojska Banja* , 2010., *https://pribojska-banja.rs/istorija/*, (03.11.2021).

Rastoder, Şerbo, *Boşnjaci / Muslimani Crne Gore İzmedju Proşlosti i Sadaşnjosti*, Podgorica 2010.

Rruga İlir, "XIV ve XVI yüzyılın arasında Arnavutlukta gayrimüslimler", İstem, 2017. Sayı: 29,

Sadikoviç, Refik, "Sulejman Tabaković'in Divan Adlı Eseri Üzerinden Alhamiyado Edebiyatında Türkizmalar", *Balkanlar ve İslam,* cilt.3, İstanbul 2020.

Sancaktar, Caner, "Balkanlar'da Osmanlı Hakimiyeti ve Siyasal Mirası", *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi,* sayı: 2, 2011.

Selimoviç, Salih, "Ştavljanska Sela u Turskom Popisu 1604.god." *Novopazarski Zbornik*, Novi Pazar 2009. Sayı: 32, s. 39-50,

Stanojeviç, Stanoje, *İstorija Srba, Hrvata i Slovenaca*, Beograd 1920.

Staniç, Radomir, "Arhitektura i slikarstvo XVI i XVII veka", *Novi Pazar i okolina,* Beograd 1969.

Şabanoviç, Hazim, *Bosanski Paşaluk*, Svjetlost, Sarajevo, 1959.

Şahin, İlhan - M. Kemal Öke, *Bosna Hersek*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1992.

Şantiç, Ferko, *Prijepoljski kraj u XV vijeku*, Prijepolje 1989.

Şuşeviç, İzudin, "Vakufi u Novom Pazaru u XVI stoljecu", "*Novopazarski Zbornik"*, sayı: 3, s. 39-52, Novi Pazar 1979,

Tasiç, Duşan, "Srednjovekovni kulturno İstorijski Spomenici", *Novi Pazar i okolina,* Beograd 1969.

Temizer, Abidin, "Osmanlı'nın Balkanlarda Kurduğu Bir Şehir: Akova", Osmanlı Dönemi Balkan Şehirleri, 2. bs., Ankara 2017.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanli Devletinin İlmiye-Teskilati,* 3.bs., Ankara 1988..

Ünlü Seyfettin, "Sokollu Mehmed Paşa", *Osmanlı ansiklopedisi (Tarih/Medeniyet/Kültür),* İstanbul 1996

V. Lutovac, Milisav, "Varoş Rozaje", *Rozajski Zbornik,* sayı: 2, Rozaje, 1983.

V. Popoviç, Radomir, *Pravoslavlje na Raskrscu Vekova,* Bogoslovski Fakultet Srpske Pravoslavne Crkve, Beograd 1999.

Vlahoviç, Petar, "Postanak i Razvoj Srpske Nacije". *Novopazarski Zbornik,* sayı. 2, Novi Pazar 1978.

Vujoviç, Slavica, "Mekteb uz Altun Alem Dzamiju u Novom Pazaru", *Novopazarski Zbornik*, sayı: 14, Novi Pazar 1990.

Walker, Arnold Thomas, İslâm'ın Tebliğ Tarihi, (Çev.) Bekir Yıldırım ve Cenker İlhan Polat, İstanbul 2016.

Kahrovic Yerebicanin, Muradija, *Novi Pazar u Vaktu i Zemanu*, 2. bs., Novi Pazar 2014.

Yaman Ahmet, "Zimmi" , *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Yusuf-Zwemer, c.44, Ankara

Yılmaz, Murat, *Sancak Drina'nın Öbür Yakası: Kimlik Oluşumu ve Otonomi Sorunu*, İstanbul 2004.

Yılmaz, Şenay Öztürk, "İpek Patrikhanesi (Sırp- Ortodoks Patrikhanesi)", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, sayı: 2, 2019.

Jireçek, Konstantin, *Politicka İstorija Srba*, Beograd 1952.

Zirojević, Olga, *Srbija pod turskom vlašću 1459 – 1804*, 2. bs., Etnološka Biblioteka, Beograd 2007.

Zivanovic, Srboljub, "Skeleti sa lokaliteta Crkvina u Tutinu", *Novopazarski Zbornik*, sayı: 6, Novi Pazar, 1982.

Zoraniç, Hakija, *O Etnogezi Boşnjana - Boşnjaka, ,* Sarajevo 2009.

Zlatar, Behija, "O porodici Boljaniç sa posebnim osvrtom na Husein Paşu Boljaniça", *Husein Paşa Boljaniç i njegove zaduzbine*, Pljevlja 2019.

Zukorliç, Muamer, *Drevna Bosna*, Graficar, Uzice 2016.